

A

DEMOCRATIA

MAGYARORSZÁGON.

BEKSICS GUSZTÁV.

BUDAPEST,
RUDNYÁNSZKY A. KÖNYVNYOMDÁJÁBÓL.
1881.

E kis munka szerző által tervezett nagyobb műnek csak vázlata. Szerző azonban már e keretben is, hol az anyagot nem egy helyen össze kellett zsúfolnia, iparkodott a democratia sorsának forduló pontjait részletesen jelezni, mélyebben jbelehatolni a magyar polgári rend történetébe, melynek terén még annyi tenni való és kiigazításra váró álláspont van. Iparkodott továbbá kifejteni a magyar közszellem irányzatait és nemcsak feltárni, hanem *végokaiban is vizsgálni* azon felettébb érdekes tünetet, hogy Magyarországon a democratia a *nemesi* és nem a *polgári* rendből fejlődött ki, s így eredetéhez képest eltérő jellege van a többi demociatiától.

I. FEJEZET.

Párhuzam a magyar és az angol közszellem közt. – Az előbbinek különös sajátosságai. – A fajconservativismus és történeti egység. – A democratia és szabadság nem correlativ fogalmak. – A feudalismus és a szabadság. – A democratia nem a szabadság szempontjából tárgyalandó.

Három és fél évtized előtt Magyarország még feudális arisztokratikus állam volt. Az a nemzedék még ma is él, mely közvetlenül szemlélte a nemesi kiváltságokat, az Ősiségét, a rendi alkotmányt, részt vett ama nagy küzdelemben, mely Magyarország köz- és magán jogát, sőt egész társadalmát gyökeresen átalakította, s a fejlődésre tért nem nyitó rendi alapot ellökve, széles demokratikus alapon építette fel a dolgok új rendjét. S habár ez a nemzedék még ma is él, sőt szerepel közéletünkben, a régi Magyarország oly régi, hogy szinte feledésbe ment. Át van szolgáltatva a történelemnek, mint akármelyik szaka a magyar nemzet múltjának.

Anglián kívül nincs más *történeti* állam, mint Magyarország. Az állam, az alkotmány, a társadalom szervezete csak a csatornán túl és a négy folyam táján fejlődött és maradt meg történeti alapon. Mind az angol, mind a magyar *retrospectiv* nép. Nagy alkotmány-küzdelmei és szabadság-harczai közepett mindig hátrafelé tekintett. A jogot, igazságot, magát a szabadságot soha sem vizsgálta *elvi* magaslaton. Nem csinált alkotmány-elméleteket, mint a francziák. Jog, igazság, szabadság mindig *concret* alakban, a törvények és charták alakjában jelentkezett előtte. Nem azt vizsgálta: mi a jog elvontan, hanem mit mond a törvény. Nem azt kereste, mily jogok illetnék meg a nemzetet bölcsészeti abstractióknál, hanem melyek illetik meg az alkotmánynál fogva. Nem kereste a fictiókat, hanem a praecedenseket.

A közszellemnek ily iránya nem alkalmas a gyors fejlődésre $s_e >$ a demokratikus törekvések felkeltésére és diadalra juttatására. γ_1 lóban Anglia még ma sem lett modern állammá, Magyarország n_e dig csak az imént lett azzá. A democratia Angliában még ma sem vitta ki végső diadalait, Magyarországon pedig három évtizeddel ez előtt győzött, míg Franciaország közel egy század óta democraticir állam. De ugyancsak a közszellemnek ezen retrospectiv, vagy conservativ iránya nagy előnyöket rejtett magában. A rohamos haladást kizárva, egyszersmind kizárta a rázkódásokat és visszaeséseket. A magyarnak és az angolnak voltak forradalmi. Ezek azonban nem társadalmi forradalmak voltak, nem eszmények miatt, hanem a törvényesség teréről lelépett hatalom ellen vívottak. Céljok nem a tényleges alkotmány felforgatása, hanem inkább a felforgató hatalom ellenében való visszaállítása volt.

E sajátosságokban csak az angol és a magyar közszellem találkozik, s ezekben keresendő azon csodálatos látvány titka, hogy az alkotmányosság a tizenötödik század óta mindenütt elbukott, csak Angliában és Magyarországon daczolt az absolut irányt váltott királysággal. Ez az alkotmányosság nem demokratiai volt, de mégis nagy szolgálatokat tett a szabadságnak. Ha Angliában a királyságnak sikerül vala legyőzni a Magna Chartát, a Bill of Kight-et, a Habeas Corpus Actát, a parlamentet, s absolut királysággá alakulni, minővé a continensen alakult, a constitutionalismus, a képviselői és felelős kormányrendszer tán még ma sem diadalmaskodhatott volna az autocratia felett, sőt tán hosszú időre elmaradt volna a democratiát proclamáló francia forradalom. A történelemben igen kényes dolog feltevésekhez folyamodni s egyáltalán meddő, hogy úgy mondjam, vissza felé okoskodni. De azt a tételt, hogy az angol alkotmányosság és Parlamentarismus nélkül a francia forradalom vagy ki nem tör, vagy más irányban fejlődik, nem pusztá feltevések, hanem tények támogatják. Az emberi jogok kivételével nem volt a francia forradalmi szellemnek egyetlen tana, egyetlen tétele sem, melyet nem Angliától kölcsönzött volna. Az ellenállás tanától kezdve egész a felelős kormány tanáig mind angol tan volt. Voltairtól egész Montesquieu-ig minden nagy francia publicista Anglia példáján okult. Bátran el lehet mondani, hogy Anglia a continentalis szabadság szülőföldje.

A mikor tehát az angol és a magyar szellemet párhuzamba állítom, ez utóbbinak nem lehet oka a szégyenkezésre.

Van azonban a magyar szellemnek egészen speciális sajátága is. Ez a fajconserválás. Az angol nép alkotmányos szabadságát conserválta, s midőn ezt tette, egyedül szabadságaira tekintett. A magyar conserválva alkotmányát egyszersmind védte fáját. Az alkotmány nálunk nemcsak szabadság, hanem fajkérdés volt. S ez a különbség lényeges eltéréseket hozott létre az angol és magyar alkotmány, valamint a társadalom fejlődésében. Az angol nép, a lassú fejlődési processusban fokozatosan átalakította alkotmányát, s bár formáihoz ragaszkodott, a modern igényeknek megfelelő alakításokkal vette azokat körüli. Egy-egy merész újítás nem egyszer áttörte a régi, féltékenyen őrzött tradíciók rendszerét. Nálunk ellenben az alkotmányosság a formalismushoz és a múlthoz való merev ragaszkodás alakjában jelentkezett. Minden haladást, minden újítást hosszú időn át lehetetlenné tett azon csökönyösség, mely a faj-conservativismusban gyökerezve inkább túrta az alkotmány hibáit és hiányait, hogy sem a koczkázatásnak legkisebb esélyét megengedje a fajjal szemben. Az aristocraticus alkotmány századok előtt kielégíthette a közszükségletet, utóbb Kényelmetlenné vált, erőszakkal szorította vissza a nemzet terjeszkedésének feszerejét. De őseink még a jelen század elején is mereven ragaszkodtak hozzá, sőt még közvetlen az átalakulási korszak előtt is minden áron fenn akarta tartani azt egy hatalmas párt; mert fenforgott azon esély, hogy a democraticus alkotmány veszélybe dönti a fajt.

Érdekes tünet ez, melyet a tizenötödik századtól kezdve észlelni lehet napjainkig. Ez fejt meg alkotmányunk és társadalmunk leghomályosabb problémáit. A magyar szellem ez irányában van condensálva közéletünk minden nyilvánulása. Ez nevezhető a *magyar történelem egységének*. Tudom *Guizottal*, mily nehéz oly nagy számú és szorosan egybefüggő eseményeket egy valódi történeti egységre visszavezetni; de e nehézség csak óvakodásra int a tökéletlen és elhamarkodott általánosítástól. Az események, mond ugyanó, a gondolatra azok, amik az erkölcsi szabályok az akaratra nézve. Tartozik azokat ismerni, azok súlyát viselni, s csak miután eleget tett e kötelességének, miután megméré ezek egész kiterjedését, egyedül csak akkor szabad szárnyait kiterjesztenie és röptét azon magas körök felé vennie, honnan minden dolgot egyetemlegességében és eredményeiben láthatand. De azt hiszem, a magyar történelemben egyetlen általános tételt sem lehet oly biztosan felállítani, mint azt, hogy három század óta őseink minden politikai és társadalmi kérdést a fajfentartás szempontjából Ítélték meg. E tétel támogatására

számos tényt hozok fel. Amint forgatni fogjuk, előadásom folyamán történetünk lapjait, minduntalan találkozunk e tényekkel, melyeket nem ignorálhatunk, s melyek a fentebbi általánosításra vezetve kezünkbe fogják adni a kulcsot különösen azon kérdéshez: miért maradt kizárva egész a legújabb időkig a magyar társadalomból és alkotmányból a demokratikus szellem?

A fajfentartási ösztön dominálta közjogi, magánjogi és büntető törvényhozásunkat. Ez az ösztön irányozta rokonszenveinket és ellenszenveinket, művelődésünket, gondolkozásunkat, irodalmunkat, Századokon át múltjában élt a magyar. Nem azt vizsgálta, mi jó és hasznos a civilizációra, haladásra, magára az általános szabadságra nézve, hanem azt, mi válik a faj hasznára. Ez az oka, hogy az európai közszellem nagy mozgalmi soha sem indultak ki Magyarországból. Sőt e mozgalmak többnyire csak nagy sokára vetették hullámaikat a mi területünkre. Ott van p. o. a keresztes háborúk története. Nem zarándokok és barátok keltették fel azt a lázt, mely a kedélyeket egész Európában felkavarta, s egész népvándorlást indított nyugatról kelet felé. A kereszténység reakciója volt ez a mohamedanismus ellen, azon nagy reakció egy phásisa, mely a spanyoloknak a mórok elleni harcainál kezdődve a tizenharmadik század végéig tartott.*) S ebben a csodálatos mozgalomban, mely először a nép alsó osztályait, majd a hűbéri nemességet, végre a fejedelmeket ragadta magával, a magyar nemzet elenyészőleg csekély részt vett. E tünet megfejtésére azon szempontból lehet érvelni, hogy a keresztes háborúk kezdetén a magyar nemzetnek a keresztény hitre való áttérése még nem ment teljesen végbe, nem legalább a kedélyekben; hisz a nemzeti szellem visszahatása a kereszténység ellen ekkor még nem enyészett el. De e szempontból nem lehet teljes magyarázatot adni. Ez teljessé csak az által lesz, hogy a magyar soha sem lelkesült elvont eszmékért, nem lelkesült történetének még azon korában sem, mikor nem kellett faji léte miatt aggódnia. Így történt, hogy az összes keresztény világ szédülete közepett egyedül a magyar faj nem vesztette el józanságát. A középkor nagy vallási háborúi nem hagyták ugyan érintetlenül Magyarországot sem, de a mi vallási harcaink összetörpülnek a németországi, franciaországi vallási háborúkhöz képest. A fanatizmus soha sem fegyverzett iel bennünket egész eretnek secták kiirtására, mint felfegyverezte a francziákat nemcsak az albígek, hanem a virágzó dél-franciaor-

*) V. ö. Guizot, VIII. előad. Civil, en France.

szági civilisatio kiirtására, s a szent Bertalan éji rémtettekre. A történet szellemének meghamisítására irányúit azon törekvés, mely a reformatio nagy mozgalmaiban nem látott egyebet, mint a fejlődelmek és uralkodó berezegek érdekeinek előmozdítását. Az emberi szellem szabadságharcza voltak ezek a gondolatot elnyomó pápai atyáskodás ellen. De hogy a mi vallási harcainkban túlnyomó volt a politikai elem, ehhez nem fér kétség. A magyar fajból mindig hiányzott a vallási harezok főeleme: a fanatismusig fokozott vallási meggyőződés. Az 1523. 53. t.-cikk, mely először foglalkozik a reformatio val, halál- és jószágvesztés büntetést kér ugyan Luther követőire. De világos, hogy a rendek e törvénycikkben csak a papok és az udvar sugalmait visszhangoztatták, s fanatikus gyűlöletet egyáltalán nem éreztek a reformátusok iránt. Nem is lett nálunk vallási üldözés, inquisitió. Amennyiben az előbbi létrejött, a nemzet közselleme nem vett részt benne.

A vallási rajongás teljes hiánya magyarázza meg világhírű vallási türelmünket, melyben minden népnek, még a keleti népeknek is előttük jártunk.

A túlzás, az eszmények után való rajongás egyáltalán idegen volt a magyar szellemtől. A lovagi kornak mi soha sem ismertük sem émelyítő sentimentalismusát, sem kihágásait. Nem vittük ugyan annyira, mint az angolok, kiknél a lovagi kor megbukott már a 13-dik század elején, úgy hogy Angliában a királyi ünnepélyek alkalmára erőhatalommal kellett fogni embereket, hogy az uralkodó fentarthassa a lovaggá-ütés ősi szokását. De a Franciaországot és Spanyolországot elárasztó kóbor lovagok nálunk ép oly ismeretlenek voltak, mint Angliában. A renaissance romanticismusa, mely az Anjou-házzal hozzánk is beszivárgott, s bizonyára előmozdította a közművelődést, nálunk féktelenségei nélkül jelentkezett. Amit a francia *bon sens*-nek nevez, mindig jellemző tulajdonsága volt a magyarnak. Az elragadtatás nem fért meg kényelmes természetével. A szalma-tüzet ismerte minden korban, de nem a szenvedélyek máglyáját, mely áldozatokat követel.

Nem felesleges kitérés gyanánt mondom ezeket. A magyar szellem jellemzése nélkülözhetlen, ha történetünket, s annak fejleményeit valódi világitásba akarjuk helyezni.¹⁾

¹⁾ Történetírásunk kinőtt már a krónikásság és adatgyűjtés gyermekkorából. Hogy egész az újabb korig nem állott másból, mint a nemzet múltjának dicsőítéséből, hőseink istenítésénél a faji conservatismus ezt is megmagyarázza. A magyar ez előtt a múlt felé forduló nép levén, törté-

Amikor a demokráciát magyarországi fejleményeiben vizsgálni fogom, mellőzők minden nemzeti szempontot. E vizsgálatból ki fog tűnni, hogy a magyar szellem nem volt demokratikus irányú, s amennyiben, a legújabb korban, a demokrácia kiküzdötte diadalát, ez a fajconservativizmussal telített magyar szellem irányának ellenére, a viszonyok nyomása alatt történt, azon viszonyok nyomása alatt, melyeket kevésbé a közjog, mint inkább a *magánjog* teremtett a társadalomra való hatásában. Ez annál kevésbé válik őseinknek szegényére, mert a *demokrácia* és a *szabadság* nem correlatív fogalmak. A legdemokratikusabb állam nem egyszermind a legszabaddabb. Sőt a demokrácia nem egyszer zsarnoksággal jár. A történelem

netírói iparkodtak minél fényesebbé tenni azt. Ezt az irányt azonban ma már mi sem indokolhatja. Még egyszer vizsgálat alá kell venni a magyar történetet, s el kell abból távolítani minden legendát, minden fajbámoló elemet. Ez részben már megtörtént; de a tisztítás munkáját be kell fejezni. Még nem egy legenda fényes ködét kell eloszlatni. Történetünk kiváló alakjai ez által elvesztik ugyan félisteni nyimbusukat, de nyerni fognak az emberi nagyságban. Mátyás királyt p. o. a nép még mai napság is az igazságosság typosának tartja. Pedig a történeti adatok kétségtelenné teszik, hogy nem volt nála erőszakoskodóbb uralkodó. Politikai erőszakosságai könnyen igazolást nyerhetnek. Hogy Vitéz János esztergomi érseket színelvált kiengesztelés ürügye alatt magához hívatta s elfogatta, hogy Péter kalocsai érseket törvénytelenül fogságra vetette, s onnét ki sem bocsátotta, az utókor megbocsátja neki. De hogy bérbe adta az igazságszolgáltatást, a generale iudiciumokat pénzszerzési eszközül használta, tolvajoknak, gyilkosoknak, haramiáknak elengedte büntetésüket pénzért,*) mint ugyanazon korban bűnbocsánatot adtak a pápák szintén pénzért: ez setét árnyat vet Mátyásra. S ez árnyfolt daczára Mátyás, az oligarchiát megtörő, a királyság tekintélyét és a magyar fegyverek dicsőségét helyreállító autocrata, nem törpül össze, nem hanyatlik le azon piedestálról, melyre a nemzet helyezte. Szent István után ő legnagyobb nemzeti királyunk. Zrínyi, Eranegpán, Xádasdy, miután összeesküdtek, árulkodtak, feladták egymást, de azért kiomlott vértük a nemzet szabadságának oltárán omlott vér. Kákóczy, ha nem vágyik Erdély fejedelemségére, előnyös békét köthet vala: de nagyravágyása nem foszthatja meg jogcímétől a nemzeti hős elnevezéshez. Az aljas jellemek pedig, mint *Perényi* nádor, kit Miksa császár készpénzen vett meg, vagy a híres barsi ellenzék leglármásabb tagjai, kik miután körömszakadtig opponáltak I. Eerencznek, utóbb kir. táblai és curiai bírói székekbe ültek: nem méltók a mentegetésre Meg kell tisztítani tőlük a nemzeti kegyelet templomát.

*) Mi Mátyás . . . Zalamegye rendéinek, népének, jobbágyainak, szóval összes lakosságának teljes bocsánatot adunk minden bűnért, melyet ók. vagy bárki közülök, akárki ellen, egyszer, többször, titokban, vagy nyilvánosan elkövetett. S hogy a törvényszéktartás elengedéséért zsarolt számos más megyében is. kitűnik a Pozsony megyéhez intézett leiratából. Pedig tudvalevő dolog, hogy a közbiztonsági viszonyok mily rossz lábon álltak különösen uralkodásának kezdetén, A szlavóniai megyékben úgy elszaporodott a zsványosság, hogy ott mégis kellett generale iudiciumot tartani.

különböző korszakainak összehasonlítása kétségtelenné teszi, hogy a szabadság gyakran biztosabb védelmet talált a hűbéri aristocratia várnáiban, mint az egyenlőség alapján szervezett társadalmakban. I. Napoleon kormányzata bizonyára a teljes egyenlőség kora Franciaországban. A nemesi kiváltságokat kivétel nélkül összetörte a nagy forradalom. Bármely polgári származású egyén fölemelkedhetett a legmagasabb polczokra. De minden francia csak a közös elnyomásban volt egyenlő. Az imperátor kifosztotta a társadalmat, miután a forradalom megfosztotta jogaiktól a nemeseket és testületeket.

Ellenben Anglia bár feudális államszervezete évszázadokon át keveset változott, még a hűbériség legvirágzóbb korában is ismerte a szabadságot. Nem az általános, hanem a kiváltságok alakjában jelentkező szabadságot. De mert a kiváltságok számosak voltak, részt vett a szabadságban a nép nagy tömege. A nemesség nem fosztotta meg szabadságaitól a polgárságot, sőt nem engedte, hogy a királyság fofsza meg. A Stuartok alatt folyt nagy alkotmányküzdelmek idején, mikor arról volt szó, vájjon a királyság Angliában is abszoluttá legyen, a nemesség, városok, egyesületek, maga az egyház a királyság ellen sorakoztak homlokzatba. Sőt Anglia még ma is a feudalismus színezetét viseli magán. A szabadság még ma is kiváltságok alakjában létezik ott. A Habeas Corpus Acta megvédi az egyén szabadságát, a többi a testületek és osztályok dolga, melyek jogai még ma is fennállnak, ellenben a polgári jogok a teljes egyenlőség alapján nincsenek szervezve. A londoni Cityt még ma is kapu zárja el a város többi részétől, melylyel nincs jog- és kiváltsággözösségben. A lordmayor oly kormányzó hatalommal és privilégiumokkal bír, mint egy fejedelem. A parlament, az egyház, a testületek, mint a középkorban, ragaszkodnak antik formaságaikhoz. Az ember négyszázaddal hátrább képzei magát. De nem kell elhamarkodva ítélni, mond tovább Laboulaye. Aki a dolgok mélyére hatol, látni fogja, hogy ezen álca mögött a szabadság rejlik, nem az abszolút értelemben vett szabadság, hanem a concret szabadság, a város, a testületek, az egyén szabadsága, oly alakban, melyet könnyebb megérteni, mint védelmezni.

A szabadság tehát megfér a kiváltságokkal, a feudális aristocraticus rendszerrel. Sőt e rendszernek köszönjük a modern szabadság két sarkalatos tételét: a parlamentet és esküdtszékét. Ami nem fér meg e rendszerrel, az az *egyenlőség*, a democratia ez alapelve. A szabadság nem ily alaptétele a democratiának, rendszerint mégis folyománya.

A valódi democratiában minden egyén szabad. Nincsenek kiváltságolt testületek és osztályok; de az egyén szabadsága mindent pótol. A testületi szabadság az illető testület fontosságához képest érvényesült. Megsértését a testület boszulta meg, ha volt rá hatalma. Az egyén szabadsága a közjoggal van kapcsolatban. Megsértése nem egy testületet, hanem a polgárok összeségét támadja meg. A democratiában tehát az egyén nem áll fegyvertelenül a hatalommal szemben. A valódi democratiában az egyén a kiváltságolt kasztok helyét foglalja el. A törvényes formákon kívül sérthetetlen, mint sérthetetlenek voltak a testületek. A *közjog* védi, míg a testületeket a *kivételes* jog védte. A democratia az egyénre helyezi a szabadság súlypontját, s az egyén szabadságai közösek lévén az egész néppel, a szabadságában megsértett egyén mögött nem egy testület, vagy társadalmi osztály, hanem az egész társadalom, maga a nép áll. Amikor tehát az összes társadalom sértetik meg az egyénben, az elégtétel, valamint a jövőbeli sérelmek elleni védelem nagyobb és biztosabb, mintha csak egy testület, vagy osztály érzi a támadás súlyát és gyakorolja a védelem jogát. A kasztok, kiált fel ez eszmemenet kapcsán Dupont-White, minden szolgálataikkal és prestige-jökökkel elvesztek az absolut monarchia súlya alatt. Magát a monarchiát pedig, mely a continensen legyőzte a kasztokat, ledöntötte a nemzet; ledöntötte akkor, midőn a nemzet nem volt egyéb erkölcsi hatalomnál, s mielőtt szervezett hatalommá lett volna. Midőn ez történt a múltban, jogos a hit, hogy a despotia nem alapúlhat meg ott, hol elvesztek a kiváltságos testületek!

A democratiának e hatását, melyet csak a parlamentarismussal kapcsolatban s legújabbban kezd gyakorolni, nem ismerhették őseink még a jelen század elején sem. Ellenben látták, hogy a democratia zsarnokságra vezetett. A rémuralom, majd I. Napoleon zsarnokságára. A legitim királyság pedig a democratia lerombolása által akarta felépíteni a szabadságot.

Mikor tehát a magyar democratia történetét, lassú fejlődésének és végre diadalának okait fejtegetem, a szabadság kérdéseitől lehetőleg el fogok tekinteni, ellenben annál több társadalmi és jogi szempontot igyekezem feltárni.

II. FEJEZET.

A democratianak a törvényekben és társadalomban gyökerező okai. – Ősiség, öröklött földbirtok, hűbériség. – Az észak-amerikai és európai democratia létrejöttének különbsége. – A puritán kiindulási pont, jobbság, rabszolgaság. – Az egyenlőség Észak-Amerikában. Macáulay jóslata. – Mi által menekülhet Anglia, hogy e jóslat rajta ne teljesedjék? – A polgári rend és a városok. – Vonatkozás Magyarországra.

A democratia nem véletlen történeti fejlemény, hanem mélyen rejlő társadalmi, agrárius és gazdasági okok szükséges következménye. Az ingatlan vagyon felosztása, s tulajdon és birtokviszonyai, az Örökösödési és az ingatlan átruházását szabályozó törvények, az egyes társadalmi osztályok közti jogegyenlőség vagy egyenlőtlenség, az ingó vagyon felszaporodása és felosztása mind befolyással bírnak a democratia kifejlésztésére.

Sokkal komplikáltabb tüneménynyel állunk tehát szemben, mint első pillanatra látszik, s hogy sem azt egyoldalú szempontokból megfejteni lehetne.

Van azonban egy szempont, melyet különösen figyelmünkre kell méltatni, mely a többiek felett dominál, s mely nélkül a democratia lényegébe nem lehet hatolni. Ez a földbirtokra vonatkozó szempont. Azt hiszem, a földbirtokot, mely pedig nálunk első rangú politikai és társadalmi tényező, mi nem figyeltük meg eléggé történeti fejleményeiben, s nem méltattuk kellőleg jelentőségét. Egy más fejezet számára tartom fel e megfigyelést és méltatást. Kifejtendem ott földbirtok-törvényeinknek, különösen az *ősiségnek* szellemét, társadalmi, valamint a democratia-ra való hatását. Egyelőre általánosabb eszmék megállapítására kell szorítkoznom.

Földbirtok, öröklő földbirtok nélkül nincs aristocratia. Ebben gyökerezik léte, ettől kölcsönzi fényét és hatalmát. A pusztaság nem ad címet, rangot, tekintélyt, hatalmat. Ha sikerült egy társadalmi osztálynak kezébe keríteni a földbirtokot, s egy másik osztályt ennek művelésére kényszeríteni: sisakostól, páncélostól, mint egy Jupiter fejéből kipattanva, előáll a feudális aristocratia. Így jött létre maga a feudalismus: a feudális királyság és társadalom egyaránt. A hódítók mindenütt fictiókhoz folyamodtak. A meghódított föld tulajdonosa a fejedelem. Ez egyes kiváló emberek, vagy mint Magyarországon történt, a fegyveresek egész serege közt osztja fel az összes földbirtok nagy részét. Más országban, mint p. o. Franciaországban a főnemesek szintén adtak földbirtokot hűbér

gyanánt. A hűbéri birtok nálunk sokkal teljesebb elemeivel bírt a tulajdonnak, mint bárhol a continensen, de azért még sem volt teljes, nem volt személyes tulajdon. Nem rendelkezhetett vele feltétlenül, nem foszthatta meg tőle leszármazóit, hűtlenség vagy megszakadás esetén visszaszállt a hűbérurra. A földbirtokon alapuló katonai hierarchia volt ez, összekötve tisztán katonai vagyis honvédelmi célokkal. A fegyverviselés, harczképesség volt szabályozója. Azért maradtak kizárva a figyervekekkel való egyenlő örökösödésből a lányok; azért honosult meg különösen több germán származású népnél az első szülötti jog. A legidősb fiú legkorábban volt alkalmas a katonai szolgálatra.

Íme, a földbirtok ekként lesz alapjává, mindenütt Európában már a 10-12 században, egy katonailag szervezett társadalomnak, mely a meghódítottakat és a szabadok egy részét szolgálásra, a föld művelésére kényszeríti, s létrehozza a nagy szakadást, mely a szabadokat, a földesurakat és a nem szabadokat, a földművelő jobbágyokat egymástól századokra elválasztja. A demokráciának valóban hosszú százados munkájába került, míg ezt a szakadást áthidalhatta, s még ma sem hidalta át mindenütt és teljesen. A feudális földbirtokviszonyok ugyanis tovább fenmaradtak, mint indító okuk, a feudális katonai szervezet. A várrendszeren és nemesi felkelésen alapuló magyar honvédelem már a tizenharmadik században gyengének bizonyult. A tatárpusztítást nem volt képes megakadályozni. Mátyás király erre és cseh háborújára való tekintettel alapította fekete seregét, mely egyszersmind az oligarchia féken tartásának eszköze volt. A mohácsi vész pedig megmutatta a magyar honvédelmi szervezet teljes képtelenségét. Az állandó hadsereget a nemzet a tizennyolcadik század elején már törvényhozásilag elfogadja. A feudális katonai szervezet tehát törvényileg megszüntetett, miután sokkal előbb megszűnt már a gyakorlatban. A nemesi felkelés csak olykép maradt fenn, mint fennáll p. o. ma a népfelkelés. S a feudális birtokviszonyok csak 1848-ban értek véget, sőt néhány kisebb mozzanatokban fennállanak még ma is.

Oly tények ezek, melyek a földbirtoknak különös súlyt kölcsönöznek. Az a darab föld, melyet egyes családok századról századra bírtak, az egyszerű tulajdonnál magasabb jelentőségre emelkedik. A pusztta földbirtoknak nincs gazdasági fölénye más javak felett, sőt hátrányban van, mert kevesebbet jövedelmez.*) De a

*) Tocqueville ezekkel kapcsolatban azt is mondja, hogy csak a legszegényebb néposztály ragaszkodik természeti hajlamainál fogva kis földbirtokához.

fíról-fíra szálló ősi birtokhoz egy egész történet, az ősök hős tettei, az utódok büszkesége és hiúsága fűződnek. A valódi aristocratia tehát csak a földbirtokos aristocratia. A vagyon-aristocrata csak gazdag ember, azon önérzet, tekintély és tisztelet nélkül, mely a földbirtokos aristocratát veszi körüli. Ez az oka, hogy a középkor polgár-aristocrátiája, mely különösen az olasz városokban az ingó vagyonban gyökerezett, korántsem hagyott maga után oly marandó nyomokat, mint a földbirtokos aristocratia.

S e különbséget nem szabad figyelmen kívül hagyni a democratia vizsgálatánál. Nem szabad figyelmen kívül hagyni főleg azt a különbséget, mely az európai és az éjszak-amerikai democratia létrejötte közt van. A democratia Európában százados küzdelmekben érvényesült. Véres harcokat vívott, míg a kasztok várnáit ledöntötte. Éjszak-Amerikát ellenben egyszerűen birtokába vette. Uralomra jutott anélkül, hogy győznie, hódított anélkül, hogy harcolnia kellett volna. Soha sem küzdött a feudalizmus és aristocratia ellen, versenytárs, ellenfél nélkül uralkodik most is. A democratiához Európában vér tapad. Amerikában csak béke és áldás.

A tüneményt ismét csak a földbirtokviszonyok és agrárius törvények fejtik meg. A *Tocqueville* által felhozott puritán-szabadelvű kiindulási pont magában elégtelen volna a különbség megértésére. A democratia nagy írójának bámulatos fejtegetéseit kiegészítik Dupont-White és Laboulaye.

Éjszak-Amerikába nemcsak puritánok és skótok, hanem németek, írek, francziák és spanyolok is vándoroltak ki. Louisianában, Floridában spanyolok, francziák előbb léteztek, mint a puritán kivándorlás történt. Miként egyesíthette a puritán kiindulási pont demokratikus egészbe a vallásilag és nemzetiségileg különböző népeket? Miként tagadhatták meg mind e fajok monarchikus és aristokratikus múltjokat? Miként válhatott a legfeudalisabb germán és latin faj demokratikussá, mihelyt Éjszak-Amerika szabad földjére lépett, pusztán csak a puritánok befolyása alatt? Hisz maguk az angol kivándorlók oly aristokratikus-monarchikus hagyományokat vittek ki magukkal, hogy Éjszak-Amerikában, ép úgy, mint Európában létre jő vala a feudális aristocratia, ha feltétlenül parancsoló természeti törvények, kapcsolatban az örökösödési törvényekkel, meg nem akadályozzák.

Ha az indiánok helyt állnak, s nem adnak tért a győzelmes bevándorlóknak, ha meghódolnak ahelyett, hogy a vadonba visszavonulnak, ugyanazon okok ugyanazon eredményt hozták volna létre.

A meghódított indiánok jobbágyokká, a bevándorlók földes urakká lettek volna. Az üldözött puritán, az angolok irtó fegyvere elől menekülő ír, a hittérítő, a szabadsághős hűbér úrrá változott volna.

De hát az indiánok elmenekültek a bevándorlók elől, kik ekként önmaguk voltak kénytelenek földet művelni. Az egyenlőség eszméjét, minden democratia ez alapelvét érvényre emelte a fizikai kényszerűség. Mindenkinek dolgoznia kellett, mert erőhatalom, sőt pénz segítségével sem lehetett munkás kezeket kapni. Így támadt a hatalmas demokratikus szellem különösen az éjszakai államokban.

Ennek indoklására a legfrappansabb érvet magának *Tocqueville*-nek könyvéből merítem. A déli államokban rabszolgaság létezett. A földes úr tehát idegen kezekkel műveltethette birtokát. Valóban a déli államokban létre is jött a nagy birtokosok osztálya, melyet bizonyos aristokratikus szellem lengett át. Hogy hűbéri aristocratiává nem fajúit, csak annak köszönhető, hogy nem a hódítás jogcímen jutott földbirtokához, nem voltak kiváltságai, az örökösödési törvények liberalismusa meggátolta a családi vagyon rendszerének kifejlődését, s hogy a rabszolgaság hatásában különbözik a jobbágyástól. A rabszolgaság, mint helyesen mondja *Tocqueville*, „lealázza a munkát, tétlenséget s ezzel tudatlanságot és büszkeséget, nyomort és fényűzést hoz a társadalomba, meglankasztja az értelem erejét, elaltatja az ember cselekvőségét/ De a történet tanúskodik mellettem, hogy rabszolgaság alapján még soha sem fejlődött ki aristocrazia, mely társadalmi hierarchiát tételez fel, a rabszolgaság pedig, mert lealacsonyítja az embert az állatok színvonalára, nem képezi a társadalmi hierarchiának legalsó osztályát sem: kívül van a társadalmon.

A jobbágyság ellenben lépcsőzetet képez a társadalmi hierarchiában. Semmiféle korban, semmiféle népnél sem vesztette el emberi jellegét. Nálunk a Dózsa-féle lázadás után sem. A jobbágyság tehát alapját képezheti, a mint Európában képezte is a társadalmi hierarchiának. Éjszak-Amerikában ellenben jobbágyság, a már emi tett okoknál fogva nem jöhetvén létre, valódi értelemben vett aristocrazia sem támadhatott. Az indián elmenekült, a bevándorlott fehér faj pedig annyi szabad földbirtokot talált és talál ma is, hogy nem volt és nem kénytelen tömegesen eladni munkaerejét a földbirtokosoknak, s így nem állhatott be oly társadalmi válság, mely a mezei munkásokat a jobbágyság színvonalára süllyeszthette volna le. így történt, hogy bár a déli államokban nagy földbirtokos osztály támadt, ez az osztály nem vált kiváltságos kasztzá, megmaradt

a nemzet érdekközösségében, s mikor a függetlenségi harc zászlója kitűzött, a nagy birtokos osztály legeiül állt a sorban. *)

Az éjszaki államokban ellenben nem jött létre nagy birtokosság. A szabad munka, a mindenki által megszerezhető földbirtok egészen egyenlő emberekből, farmerekből álló társadalmat hozott létre. Mikor Éj szak-Amerika népe már hatalmasan kifejlődött, az egyenlőségnek, a demotratia ez alapjának, színvonalát ekkor sem forgatták fel nagy társadalmi különbsézetek. Jogi különbsézetek épen nem. Teljes joggal mondja *Tocqueville*, hogy Éjszak-Amerikában sem végtelen gazdagság a végtelen szegénységgel, sem rendkívül nagy szellemi világosság az értelmi setétséggel nem áll szemben. Valóban Éjszak-Amerikában a műveltségnek is meg van átlagos niveauija. Ott van a legtöbb általános műveltségű ember és legkevesebb tudós. Az elemi és középiskolák mindenkire nézve a legkönnyebben, a felsőbb iskolák mindenkire nézve a legnehezebben hozzáférhetők. A yankeek korán kezdenek élni. A mikor az európai ifjú megkezdí tulajdonkép való tanulmányait, az amerikai már bevégezte ismereiteinek sebtében való összegyűjtését, s gyakorlati pályára megy.

Ha majd a természeti viszonyok megváltoznak Éjszak-Amerikában; ha minden szabad földnek lesz gazdája; ha a népesség annyira elszaporodik, hogy a földbirtok ép úgy, mint az ingó vagyon egy gazdag kisebbség kezébe kerül, s ezzel szemben roppant proletártömeg álland: akkor ott is meg inog az egyenlőség, s vele a demotratia, habár a birtok és örökösödési törvények alkalmasint megakadályozzák e különben természetes fejlemény túlságainak bekövetkeztét. Ekkor az amerikaiak meg fognak emlékezni *Macaulay* jóslatáról: „Jövőtök meg van írva, monda ez, habár a physikai okok egyelőre meggátolják annak bekövetkeztét. Amíg roppant kiterjedésű, termékeny és el nem foglalt földetek lesz, munkásaitok végtelenül jobb állapotban fognak élni, mint az ó-világ munkásai. De eljő az idő, mikor Új-Anglia ép oly sűrű népességgel fog bírni, mint Ó-Anglia. Intézményeitekre ekkor bekövetkezik a megpróbáltatás nagy napja. A nyomor mindenütt elégedetlenné teszi a munkásokat. Rossz esztendőkbén nálunk nem egyszer történik forrongás, sőt lázadás; de ennek nálunk kevés jelentősége van, mert a szervenő osztály nem a kormányzó osztály. Láttam Angliát háromszor vagy négyszer ily megpróbáltatások közepett; s az Egyesült-Államok a századok, vagy még tán a jelen század folyamában hasonló körül-

*) V. ö. *Tocqueville*, *Démotratie en Amérique*, I. köt. 83. 1.

menyek közé jutnak. Miként menekültök? Világos, mint a nap, hogy kormánytok nem lesz képes megfékezni a szenvedő és izgatott tömeget; mert a kormány nálatok a többség kormánya, s a gazdagok, a kik a kisebbséget képezendik, feltétlenül a többség kegyelmére lesznek bízva.” Mind ebből *Macaulay* azt következteti, hogy az Egyesült-Államokban vagy a zsarnokság menti meg a rendet, vagy a democratia fogja kirabolni a társadalmat.

Én azonban azt hiszem, hogyha Anglia meg nem változtatja agrárius, birtokát ruházási és örökösödési törvényeit, e jövedelés előbb teljesebb rajta, mint az Egyesült-Államokon. *Macaulay* ha élne, tapasztalná, hogy Angliában ma-holnap a szenvedő osztály lesz a kormányzó osztály. Amíg a választók a nemzet kisebbségét képezték, egyensúlyban lehetett tartani a nagy társadalmi ellentéteket. A választó törvények már ma is befolyást adnak a proletár tömegnek. Anglia az általános szavazati jog elő] nem térhet ki; ez pedig a mezei és iparos munkástömegek kezébe játszandja a hatalmat. E veszélylyel a földbirtokos aristocrazia nem képes megküzdeni. Szerencséje Angliának, hogy város-rendszerében századok óta hatalmas polgári osztály fejlődött ki. Ez a polgári osztály, mely a nemesség mögött a legújabb korig, háttérbe szorult (bár távolról sem oly mérvben mint Magyarországon), tartandja fel az anarchia rohamát. Ha Anglia megszünteti a földbirtok kiváltságait, a kormányzat súlypontját a nemességről a polgárságra helyezi, megmenekül a veszélytől, mely Írországban máris fenyegetővé vált. De ez esetben intézményei szükségkép demokratikusakká válnak, s le fogják vetkezni a feudalismus utolsó hagyományait is.

Íme, eljutottunk azon társadalmi osztályhoz, mely Európában a democratia eszméinek letéteményese volt, s melynek kebeléből ezek kiindulva, a múlt század végén és a jelen századközepén mindenütt nagy, többnyire végleges diadalokat arattak. Ez a társadalmi osztály a polgári rend. A democratia e renddel volt solidaritásban. E renddel fejlődött vagy hanyatlott el, s végre mégis győzedelmeskedett. E rend szabadságai, mint a középkorban minden szabadság, kiváltságokon, a városok kiváltságain alapúit ugyan; de saját kebelében birt a democratia feltételével, az egyenlőséggel; birt továbbá önkormányzattal, s ami fő, várnáján belül nem léteztek *személyes* előjogok, kiváltságok. Ez az oka, hogy Európában mindenütt a városok voltak a democratia telepei, honnét kiindulva az meghódította az európai társadalom legnagyobb részét. Magyarország, mint a következő fejezetekben látni fogjuk, némileg kivételt képez; de a ma-

gyár democratia evolutióját is lehetetlen volna ismertetni azon szerep megjelölése nélkül, mely városainknak jutott e fejlődés folyamában.

III. FEJEZET.

A magyar városok és polgárság másként támadtak, mint a nyugati polgári rend. – Kétféle városrendszer. – A szadadság és feudalismus hatása a városi életre. – Olasz, francia, spanyol, angol városok és polgárság. – A magyar városok keletkezése és gyors fejlődésüknek okai. – A magyar polgári rend kiindulási pontja nem harczias.

A magyar városok, s velük a polgári rend keletkezésének tárgyalásánál mindenekelőtt egy, úgy látszik általános tévedést kell kiigazítanom. Történetíróink többnyire azon szempontból indultak ki, hogy a magyar városok akkép keletkeztek, mint a nyugat, s különösen a műveltebb délnyugat városai, s hogy ugyanazon okok ugyanazon eredményeket hozták létre nálunk is. A külföldi városok felszabadulása és a cultura élére állása a tizenkettedik században ment végbe. E tényből kiindulva azon írók, kik városaink politikai, jogi vagy közgazdasági történetével foglalkoztak, nagyrészt, s többé-kevésbé határozottan elfogadták e korszakot a magyar városok felvirágzására, s hatalmas kulturai tényező gyanánt való szereplésére nézve is.

Fejtegetéseim során ki fog tűnni, hogy városaink és a magyar polgári rend keletkezése, úgy alkotó elemeire, mint a chronológiára nézve egészen más, mint a nyugati és délnyugati városoké.

Kétféle városrendszert kell megkülönböztetnünk. Azt a városrendszert, melyet, mint a római municipalitás maradványait, a barbár invasió s a feudalismus készen talált, s azt, mely a hűbériség kebelében, ennek szelleme s egész társadalmi szervezete ellenére jött létre. Van még számos külömség; de ezekre nem terjeszkedem ki, nem csak azért, mert nem tartoznak tárgyamra, hanem azért sem, mivel a két fő válfaj egyikéhez vagy másikához tartoznak.

A barbárság, majd az ebből keletkező feudalismus nem volt kedvező a városokra nézve. Nem egyedül a rombolás szelleme miatt, mely a népvándorlás nagy, setét tömegeit vezette. E barbárokbán a tiszteletnek bizonyos homályos érzete élt a városi civilisatió iránt, s e tiszteletet inkább a féktelen bírvágy győzte le bennök; sarcz árán azonban a városok rendesen megmenekültek. Őseink a honfoglaláskor sem jobb, sem rosszabb tulajdonsággal nem bírtak, mint a

többi barbárok. Semmi esetre sem érdemlik meg tehát azon fölényüket feltüntetni akaró erkölcsi bizonyítványt, hogy a városok iránt nagyobb kíméletet tanúsítottak, mint más barbár hódítók. *Alarik*, habár római tradíciói voltak, s örömet római polgárnak tartotta magát, egy hajszállal sem volt jobb más barbár vezérnél és népe egy hajszállal sem volt szelídebb erkölcsű más barbár népnél. A városokat mégis nem egyszer megkímélte. *Thierry*, *Nouveau recit*-jében megkapóan beszéli el, mily szent borzalommal lépett e félvad főnök Athénbe, s mint kegyelmezett meg az ó-kori civilizáció székvárosának. Pedig Athén ellenállt és *Stilico* üldözése felbőszítette Alarikot. A pusztítások különben sem szokták megsemmisíteni a városi polgárisodást. A feldúlt város helyét, ha a béke, nyugalom és rend helyre állott, új virágzóbb város szokta elfoglalni.

A barbárság és feudalismus más tulajdonságai kedvezőtlenebbek voltak a városokra. Az előbbinek szükségkép való járuléka volt a rend-, élet- és vagyonbiztosság hiánya. A másodikkal ezek gyakran szintén együtt jártak; de a feudalismus, még ha békét, rendet – s a mi ritkább volt – jogbiztosságot alapított is, nem mozdította elő a városi élet kifejlődését. A feudális társadalom ép ellentéte volt a városi társadalomnak. Az hierarchikus, ez demokratiai. Annak az elszigeteltség, ennek a közösség volt élet-eleme. Az az egyén, ez a társasági lét kifejtésére helyezte a fösúlyt. Az földet művelt, férfias multságokban lelte kedvét, legszívesebben vadászott és háborúskodott; ez kereskedett, ipart űzött, nyilvános ünnepélyeket rendezett, a békével összefüggött jólléte. A hűbér úr a családban elszigetelve, a városi polgár a társaságban élt. Ime, egy sereg ellentét, mely különösen kizárta egymást és szükségkép összeütkezésre vezetett.*) Az összeütkezés a legtöbb esetben a társadalom azon részének javára ütött ki, mely hűbérileg volt szervezve. A vesztes fél többnyire a polgárilag szervezett társadalom volt, melynek volt ugyan jólléte, gazdagsága, de nem katonai fölénye, s fölfegyverezetlen gazdagsága csak fölkeltette a primitívebb, de a nyers erőre támaszkodó társadalom bírvágyát. Az ötödik századtól a tizenkettedikig a városi élet csaknem mindenütt elhanyaglott. A római birodalom nyugati része városrendszeren alapúit. A városokban volt concentrálva minden politikai, társadalmi és gazdasági élet. Minden város nem csak központ volt, hanem az egyedül létező állami és társadalmi organismus. E városok egy tekintetben hason-

*) V. ö. Guizot, id. m. IV. előad.

lítottak a mi középkori nagy alföldi községeinkhez. Egész nagy vidékek földművelő népe e községekben lakott, a mezőn csak a munka idején, átmenetileg tartózkodott. A hasonlóság azonban pusztán csak ennyi. A többi mind különbség. A római uralomból hátra maradt városok földművelő lakossága csak egy részét képezte az összes lakosságnak. Ez túlnyomólag kereskedelemmel és iparral foglalkozott.

A feudalizmus – mint Guizot mondja – a decentralizációt hajtotta végre. A hűbér úr szabad kísérvőivel és jobbágyaival nem a városokban, hanem a vidéken telepedett meg. Mindenütt a szét-szórtság emelkedik érvényre. A városok lassanként kezdik elveszteni túlsúlyukat. A vidék jut fölényre. A városok beolvadnak a vidék társadalmába, mely esetben lehanyaglanak; vagy megmaradnak elszigeteltségükben. Tálaikon belül ez esetben egy egészen külön élet fejlődik ki. Ezen élet a vidéki élettel ellentétben van. Mint látni fogjuk, Magyarországon ez némileg másként történt. A magyar törzsszerkezet a hűbéri organismus kifejlődésénél is éreztette hatását, korlátozta az elszigeteltséget. A germán és frank hűbérúr erdeinek közelében épített erősségébe vonult híveivel, a magyar hűbér úr kezdetben nem vált ki a közösség az on maradványából, mely a törzsrendszer bukása után is fennállt. A várakba és várkastélyokba való zárkózás nálunk csak később, a háborús viszonyok behatása alatt jött létre. A törzs-szerkezet hatása észlelhető volt a nagy községekben, faluk-, sőt a táborhelyeken létrejött városokban.

A hol a hűbérrendszer római eredetű, vagy a római birodalom bukása után keletkezett városokat talált, iparkodott ezeket bele vonni rendszerének keretébe. A hűbér urak jobbágyi hódoltságra akarták kényszeríteni a városok polgárságát. E pontnál egy fontos közjogi ténynyel jutottunk szembe. A római városok municipalis szerkezettel bírtak, s a később támadt városok e municipalis organismust akarták utánozni. Ez organismusban meg volt az önálló lét minden feltétele. Közigazgatás, igazságszolgáltatás, sőt a törvényhozás és hadügy jogkörükbe tartozott. S hatóságuk nem pusztán a városra, de vidékükre is kiterjedett. Ez igen fontos körülmény. Ez tette a városokat mintegy territorialis államokká. A flandriai városok csak falaik mögé vonulva éltek pusztán városállami létet. Ez a szervezet, mely a foederalis civitások szervezete volt, a római birodalom összpontosítása következtében elhanyaglott ugyan; de a birodalom bukása után a municipalizmus nem csak új életre kelt, de sok esetben valóságos souverainitásig fokozódott. Mi

természetesebb tehát, mint hogy a feudális királyság által teremtett államrendben ez a szervezet nem maradhatott meg. A városok többé-kevésbé elvesztették önállóságukat. Ez történt mindenütt a hol a hűbérrendszer hatalmasan kifejlődött, mint Franciaországban, Spanyolországban és Németország nagy részében. Vagy pedig megtartva közjogi állásukat, sikerrel küzdöttek meg az újonnan alakuló állami renddel és előbb-utóbb, de szükségkép köztársaságokká váltak.

Ez történt felső és közép Olaszországban. A hűbériség itt hatalmas városrendszert talált. A barbárok, mondja Guizot, akik meghódították, nem maradtak nyugodt és végleges birtokosok. A góthokat legyőzte Belizár és Narzes. A lombard királyságnak sem sikerült állandóságra szert tenni. A barbár hódítók tehát nem vették mint másutt végleges birtokukba a meghódított tartományokat és társadalmat. A hűbériség nem fejlődhetett ki, nem kényszeríthette bele hierarchikus organismusába a városok polgárságát. Az Alpeseken túl csak itt-ott, szétszórtan alakúit meg a feudalismus. A vidék nem emelkedhetett túlsúlyra a városok felett, s ezek megtartották fölényüket.

Sőt a hűbér urak itt nem szigetelték el magukat. A városokba költöztek, hol idővel polgárokká lettek, büszke, bátor, harcias elemmel szaporítván a polgárságot. A hűbériség megalakulása által tehát az olasz városok nemcsak nem vesztek, hanem nyertek. A régi dolgok rendje diadalmaskodott az új dolgok rendjén. Oly tünet ez, mely nagyban csak Olaszországban, kisebb mérvben Dél-Franciaországban és Angliában, még kisebb mérvben Magyarországon ment végbe. S e mérv aránya szerint hatott a városok kifejlődésére. Olaszországban köztársaságok támadtak. Dél-Franciaországban a köztársasági alakulás szintén bekövetkezik vala, ha az éjszaki feudalismus véres háborúknak össze nem töri a városrendszert. Angliában a városokban nem támadt köztársasági irányzat. A városok alávetették magukat az állameszmének, de megtartották szabadságukat; sőt oly különös tünetet mutatnak, mely másutt elő nem fordul. A feudális nemesség egy része beléjük olvadt, a másik, a nagyobb rész szövetkezett velők a királyság ellen. A nemesség másutt szemben állt a városi polgársággal, ennek rovására akart terjeszkedni. A városok képezték a zsákmányt, melyből a feudális grófok meg akartak gazdagodni. Angliában semmi sem fordult elő azon fegyveres összeütközésekből, melyek a continensen és hazánkban is történtek a nemesek és városi polgárok között. Fegyvertársak voltak

a királysággal szemben. Ez volt oka, hogy az angol polgári rend nem vonult vissza önkormányzatának sánczai mögé, hanem már a tizenharmadik században, parlamenti követei által részt vett az *országi* kormányzásában. Az angol szabadság kifejlődésének ez volt alapja. Ott egyik országos rend sem nyomta el a másikat. Valamennyi részese volt a közjogoknak, szabadságnak és hatalomnak egyaránt. Az egyoldalúságnak, egyes társadalmi osztályok túlnyomóságának e hiánya hozta létre Anglia kormányzatában a vegyes rendszert, mely egész a legújabb korig a *transactióknak* – csak néhány forradalom által megszakított lánczolata volt. Ez fejt meg, hogy az angol polgárság kizárólagos uralomra egyszer sem jutott, nem jutott a *continentalis democratia* mindent letripró diadalai után sem; de egyszersmind nincs egyetlen korszaka az angol történelemnek, mikor el lett volna nyomva.

A hatalmasan kifejlődött hűbérrendszer által körülvelt városoknak és polgárságuknak egészen más sors jutott osztályrészül. Folytonos védelmi harczot folytattak a nemesség ellen. A legtöbb esetben pénzadományokkal, rendszeres adókkal, de nem ritkán fegyverrel kezökben védték magukat a hűbéres urak ellenében. Szabadságaikat vagy elvesztették, vagy csak nagy áldozatok árán eszközölték ki azok megerősítését majd a királynál, majd a tartományi főuraknál. Hogy milyen természetűek voltak e küzdelmek, hazai példákkal is illusztrálni fogom. A hűbérrendszer kebelében támadt városok pályájokat többnyire úri fenhatóság alatt kezdték, nélkülöztek tehát a *municipalitas* jellegét. Hosszú, százados harcz volt az, mely – nem hazánkban – hanem nyugaton, felszabadította a városokat. Ez a harcz vívatott ravaszsággal, a gyengék fegyverével, tettetett meghunyaszkodással, majd anyagi fegyverekkel. A polgárság látva, hogy ez utóbbiak leghatékonyabbak, katonailag szervekedett, városa, sőt annak minden háza erőddé változott, az ipar telepei mellett fegyvergyárak támadtak. Az egyszerű, a hűbér úr által lenézett iparos, kereskedő pánczélos, sisakos vitézzé lett. A polgárság deffensívából ofensívába ment át. Támadott és győzött. A városok szabadságharcza Franciaországban a XI. században kezdődve a következő században befejezéséhez jutott. Ettől az időponttól kezdődik a városok felvirágzása és politikai szereplése. A tizenkettedik század tehát Európában mindenütt győzelmes, fejlődött s virágzásnak indult városokat talált, melyeknek saját közigazgatásuk, igazságszolgáltatásuk, tisztviselőválasztási joguk, sőt többé-kevésbé – a statútumok által – törvénytörzésük volt.

Ha az ugyanezen korbeli saját viszonyainkat vizsgáljuk, egészen különböző jelenségekkel találkozunk. Mindenekelőtt szemünkbe tűnik egy főkülömbőség. A városok nem küzdelem árán érvényesülnek. E korszakban egyáltalán nem ismerik a létért való harcot. A mikor nyugaton, különösen Franciaországban a polgárság kemény tusákat vív a feudalizmussal, a magyar városok nagy része még nem is létezik, vagy létének primitív kezdetén áll. A küzdelmes korszak, mikor oly helyzetbe jutottak, mint a nyugati városok, rajok nézve csak később, különösen a 15-dik században következett be. Az első időszakban minden kedvezett a városi élet kifejlésének. Mintha a világosodni kezdő barbár korszak, majd a támadó feudalizmus légköre nálunk tisztább és enyhébb lett volna, mint másutt. A törzs-, majd a várszerkezet előmozdítja a városok alapítását. így támadnak: Szabolcs, Csongrád, Bars, Csákvár, Komárom, maga Pest, a tábor-helyeken, a sátrak házakká alakulva át; vásárhelyekből, vagy a honvédelmi célból épített várak körül. Számos ily város, villa, vagy forum jött létre a honfoglalásnak már első századaiban. A királyok pedig Sz. Istvántól kezdve a legnagyobb buzgalmat fejtik ki a városok alapítása és felvirágoztatása körül. Bevándorlókat édesgetnek az országba, kiváltságokat adnak, majd a fejlődöttebb városokat civitasok rangjára emelik, teljes Önkormányzati joggal ruházzák fel, stb. Ez a körülmény szintén sajátosságos tünete városaink történetének. A feudális királyság másutt kész városrendszert talált,

Italia, Gallia, Hispánia el volt árasztva római eredetű városokkal, melyeket a hódítók polgárisultságukkal együtt vettek át. A római civilizációnak nálunk csak töredékes maradványai jelentkeztek. Hogy a Danántúl és Erdélyben hajdan virágzó római telepek léteztek, a régészeti leletek mindinkább bebizonyítják. Pannóniában[^] Dáciában számos jelentékeny város állott fenn, melyeknek még neveit is ismerjük.*) Óseink azonban nem első kézből vették át a római civilizáció örökségét. Hunnok, avarok, chazarok, bolgárok, frankok, szlávok dúlták, pusztították századokon át a római civilizáció e szélső határait, melyeket, mint *Salamon* Ferencz írja, a rómaiak árasztottak el értelmet, szorgalmat és jellemet tanúsító építményekkel, virágzó városokkal, s az ezeknél is fontosabb következményű politikai intézményekkel, „melyeken, mint alapon, szilárdult

*) Aravona, Aquincum, Acimincum, Advicessimum, Budalsa, Cimbria, Trumerum, Sabaria, Valcum, Ulpia Trajana, Claudia, Sarmisegetliusa, Apulum, stb.

Magyarország egy erős, életképes és független állammá.” *) Misem természetesebb, mint hogy őseink, e dúlások után, egy elpusztított civilisatiót találtak itt, melynek törmelékei még fénylettek, de hódító erejét elvesztette, melyet oly kiváló mérvben megtartott Olaszországban. Galliában és Hispániában. Történeti forrásaink sokkal gyérebbek, hogy sem biztos Ítéletet lehetne mondani e civilisatio állapotáról a kilenczedik század végén: de hogy ekkor még nem semmisült meg teljesen, nemcsak a Béla király névtelenje által fel- említett városmaradványok, hanem azon tények is bizonyítják, melyek kétségtelenné teszik a latin elemnek városrendszerünk keletke- zésében való részvétét. Kómái municipalitásokat nem vettünk át, mint Italia és Gallia; de a municipalis szellem még nem veszett ki, s ez találkozott és összeolvadt a magyar önkormányzati szel- lemvel. S a római hagyományok hézagait számos elem volt hivatva kipótolni; de kiválólag azon irány, mely a barbárság és feudalismus szellemének daczára, történelmünk első korszakában kedvezett a vá- rosi élet kifejlődésének. A nemzeti szellem egy későbbi korban ellentétbe jutott a városi iránnyal. Ez ellentét, mint látni fogjuk, fennállt a legújabb korig. De az első időszak a lehető legalkalma- abb volt a városrendszer és erős polgári elem kifejlődésére. Csak így volt lehetséges, hogy városaink már a 14-dik században kifejlődés- nek indultak, a 15-dikben virágoztak. Városaink polgáraikkal együtt küzdelem nélkül érték el ugyanazon eredményeket, melyekhez a kül- földi városok csak nagy erőfeszítések árán jutottak. S talán ez volt egyik oka későbbi elhanyaglásuknak. A jog, szabadság, sőt minden javunk csak úgy nyernek kiváló becset, ha küzdelem árán szereztük meg; csak úgy maradandók, ha azon *kipróbált* erő, mely kivívta, készen áll megvédésükre. Az erőt csak a harcz próbálja meg, s csak a győzelem ad büszke öntudatot. A magyar polgári rend kiindulási pontja nem a harcz volt. Ez mint látni fogjuk befolyást gyakorolt jövőjére.

IV. FEJEZET.

Az előbbi fejezet folytatása. – Római telepek. – A római civilisatio hatása Magyarországon nem volt közvetlen – Flandriai telepek. – Lovag-polgárok.

– Kezdetleges állapotok. – A magyar és a francia polgár háza -- Az építő' szellemnek a magyar polgári rendből és általában a magyar fajtól való hiánya. – Az ipar, kereskedelem és polgári cultura fejletlensége.

A magyar polgári rend kiindulási pontját és megalakulásának körülményeit részletesebben kell ismertetnem; mert e kiindulási

*) L. a köv. fejj. jegyzetét.

pontban és körülményekben felismerhető a magyar polgárság későbbi sorsának előrevetett árnya.

Városaink megalakulásának és felvirágzásának, mint már említettem, eleintén minden kedvezett. A dunántúli és az erdélyi részekben a római civilizációnak még nem szűnt meg minden nyoma, habár e civilizáció hatása Magyarországra távolról sem volt oly közvetlen, mint – Olaszországról nem is szólva – Francia- és Spanyolországra.*) A magyar faj azonban nem város alkotó faj.***) Múltja, foglalkozása, összes hajlamai ellentétben voltak a városi élettel. A sok embernek együtt lakása megfelelt ugyan a törzsszerkezetnek, s a harcziás, barbár időkben a kölcsönös védelemnek. De a sok ember együtt lakása még nem hoz létre várost, legfőlebb tábor-helyeket és nagy falvakat. A tábor-helyekből, mint kétségtelesen tudjuk, alakultak ugyan városok, ezek azonban soha sem emel-

*) Itt bővebben meg kell világítanom az előbbi fejezet végén mondtakat. Nem lehetek teljesen egy nézetben azokkal, akik, mint p. o. genialis történétírónk *Salamon Ferencz* (Budapesti Szemle 1877. 29. és 30. szám) azt állítják, hogy Magyarország a rómaiak által teremtett virágzó városok, politikai és társadalmi intézményeken alakult állammá. A városok tekintetében, a legújabb archaeologiai kutatásokhoz képest, csak annyi fogadható el, amennyit több német városra nézve ma már bebizonyított a tudomány, hogy t. i. e városok a hajdani római municipiumok és colonialis városok helyén, a régi maradványok és városok alapján keletkeztek. (V. ö. Wenzel Gusztáv Magyarország városai és városjogai 78. 1.) Tulajdonképpen ép való rómaiak őseink bejövetele alkalmával itt már nem léteztek, a történeti forrásaink által említett *latinok* nem rómaiak, hanem *olaszok*, vagy latin hagyományokkal impregnált szlávok, németek stb. voltak. *Római* intézmények pedig egyáltalán nem léteztek, amint nem léteztek nyugaton már a frank birodalom korszakában sem. Miként is tarthatták volna fenn magukat ez intézmények akár a 10-dik századig is, mikor a nyugat-római birodalom már az 5-dik században megbukván, Pannoniát századokon át a legkülönbözőbb barbár berohanások pusztították? A római világnak a magyar világba való átvonulása semmi ténnyel sem bizonyítható. Ahol ez az átvonulás megtörtént, mint p. o. Dél-Franciaországban, ott kétségtelen jelei maradtak a municipiumokban és a római jog elfogadásában. A római jog Franciaországban dualismust hozott létre, melyet csak a Code Napoleon szüntetett meg véglegesen. A mi városaink municipális jogaiban felismerhető ugyan a római municipiumok nyoma, de ugyanez felismerhető a német városok alakulásában is; habár nem képezték a római municipiumok folytonosságát. A római jog pedig egy pillanatra sem bírt önálló léttel nálunk, még a Dunántúl és Erdélyben sem. Több mint elégséges ok annak feltevésére, hogy a római világ a magyar hódítás idejében már teljesen szétzüllött, s habár culturaileg közvetve hatott is, állami intézményeket nem adott Magyarországnak, amint bizonyos is, hogy a magyar állam franco-germán és nem római institutiókra fektetett.

**) V. ö. Ipolyi, Resztercebánya műveltségtörténete, Századok 1876. 539. 1.

kedtek magasabb színvonalra, s a magyar faj önmagában, nem is hozott létre egy nagy, s a városi élet ezen jelentékeny kifejltségére jutott várost sem. E tünet okaival és a democratiára gyakorolt nagy befolyásáról alább részletesen foglalkozom.

Egyelőre csak a tényt constatálom, hogy a magyar város-rendszer nem belső, hanem külső és főleg nyugati impulsus következtében jött létre. Minden intézményünk, történetünk minden okmánya kétségtelenné teszi, hogy állami és társadalmi berendezésünk franco-germán, s főleg germán mintára készült. A magyar fajjal az történt, a mi számos más hódító fajjal. Felvette azon civilisatiót, melyet a meghódított földön talált, s mert e civilisatio elégtelen volt, egyszersmind áthasonította azon nép civilisatióját, melylyel legközvetlenebb érintkezésben volt. A nyugati intézmények felvételével megkezdődött egyszersmind a nyugati népek bevándorlása. Thüringiai s flandriai gyarmatosok a 11-dik századtól a 13-dik század végéig folyton érkeztek és megtelepedtek az országban.*)

S ez igen fontos körülmény a democratiára nézve. Minden városrendszer közt, mely nyugaton létrejött, legönállóbb és legdemokratikusabb volt a flandriai városrendszer.

A városi nemesség létrejött Olaszországban (patriciusok) s bizonyos, hogy a német városok szervezete és önkormányzata nem volt egészen demokratikus. A flandriai városokban ellenben a demokratiai elv érvényesült. Az e városokból, vagy környékükről érkezett települők tehát nemcsak culturát, hanem demokratikus eszméket is hoztak magukkal, melyek ép ellentétben voltak a Magyarországon ekkor alakuló feudálissal.

S itt egyszersmind még egy, igen fontos tünetről emlékszem meg, mely szintén fontos volt a democratiára. A bevándorló németekkel nemesek is jöttek be. Így p. o. Besztercebányát eredetileg alkalmasint szász birtokos lovagok telepítették meg.**)

E lovagokkal ugyanaz történt, mint az olasz városokban megtelepedett hűbér urakkal, *polgárokká* lettek, s így erősítették a polgári elemet. E tekintetben nem foroghat fenn semmi kétség. Besztercebánya polgárainak ép azért engedtetett meg a perdöntő párbaj lovagias szokása, mert e polgárok kért számos nemes származási! egyén volt. E nemes] lovagok szerezhettek adományokat, s a város első ismeretes bírāja Heinczmann András, nyert is ily adományt IV. Béla királytól. Az Ulmannok, Hermannok, Henselinek, Chotselinek, Kinczelek,

*) V. ö. Ipolyi id. m. 532. l.

**) Ipolyi id. m. 548. l.

Czibelek, Bulantok, Rudlinek, Kirchengelek, Goldnerek, Königsberg-gek, Kosenbergék, Rábök és Gumpánok német *lovagi* nevét Ítéletekben, határozatokban és bányáik felsorolásában, stb. megtaláljuk.¹⁾

Valószínű, hogy még más gyarmatvárosunk is hasonlólag alakult, a mi némileg ellensúlyozta a magyar polgári rend kiindulási pontját, mely nem volt harcziás. A nemesekből és lovagokból lett polgárok értettek a fegyverforgatáshoz, s így azon mesterségben voltak járatosak, mely ama félbarbár korban egyedül szerzett tiszteletet, tekintélyt, egyedül biztosította a jogokat.

De természetesen városainknak csak kisebb részében vegyült össze a nemesség a polgársággal. S ez a nemesség is nem magyar, hanem idegen volt. A magyar nemesség kasztszerűleg különvált a polgári elemtől, melyet megvetett, mely nagyrészt idegen volt, városának határai vagy falai közt különletet folytatott, sőt eleintén még a honvédelemben sem vett részt.

A honvédelem tekintetében azonban már korán kedvező változás történt. A tatárpusztítás megtörte és elégtelennek bizonyította be a megyei várszerkezeten alapuló védrendszert. IV. Béla iparkodott a városokra áthelyezni a honvédelem súlypontját. Ez az irány soká fennállt, a kerített városok különös privilégiumokat nyertek, sőt csak azon város lehetett *civitas*, mely falakkal vette magát körül. A polgári elemnek tehát kiváló alkalmá támadt tekintélyre, sőt hatalomra szert tenni. Ezt az alkalmat azonban nem használta. Inkább kényszerítve, mint sem harcziás kedve által ösztönözve vett részt a hadi vállalatokban. A kiváltságlevelek e tekintetben semmi kétséget sem hagynak fenn. E levelek megkövetelik ugyan, hogy a polgárok hadi szolgálatot teljesítsenek; de ez a szolgálat teher volt városainkon, melytől lehetőleg menekülni iparkodtak. Több városnak sikerült is ez, mint Győrnek,²⁾ Kőrösnek,³⁾ Zágrábnak.⁴⁾ Korponát már IV. Béla felmentette azon kötelezettsége alól, hogy a király zászlói alá küldje harczosait.⁵⁾

S amennyiben a városok teljesítették is hadi-szolgálatukat, ez a szolgálat nem volt *személyes*, mint a nemeseknél. A kiváltságlevelek

¹⁾ U. o. 549. 1.

²⁾ Endlicher, Monum. Arp. 448-431.

³⁾ U. o. 479.

⁴⁾ U. o. Zágráb privilégiumát 1242-ben szintén, azon feltétel alatt nyerte, hogy fallal veszi körül magát és tíz katonát lát el; ez utóbbi kötelezettsége alól azonban már 1266-ban fölmentetett.

⁵⁾ Csery József: Korpona városának ismertetése. Magyar Tud. Értekező. 1862.

megállapították, hány fegyverest tartozott egy-egy város állítani. S ez a szám csekélynek mondható. Szombathely 100 udvar után csak egy katonát szerelt fel, Vasvár 2, Nyitra 12, Pest 10, Szatmárnémeti 6, a szepesi városok együtt 50 fegyverest állítottak. Csak az erdélyi szászok szerepeltek tekintélyesebb quótával. Definsiv háború esetén 500, támadó háborúban 100 embert küldtek a király zászlói alá.

S ez figyelemre méltó körülmény. A *személyes* hadi szolgálatot kiváltságnak tekintő nemesség, erejének és bátorságának öntudatában, a büszkeség egy nemével tekintett le a harcias erényekkel nem dicsekvő, s hozzá legnagyobb részt *idegen* származású polgárságra.

A polgárság és nemesség a tizenötödik századig nem állt ugyan egymással szemben ellenség gyanánt, de a két osztály közti idegenkedés létezett már az első századokban. Mutatkozott ez az idegenkedés a hadi szolgálatban is. A városok kezdettől fogva iparkodtak kivonni magukat a nemesség fennhatósága alól; s azon voltak, hogy közvetlen a király vezénylete alá helyezték katonai juttatásaikat.

Íme, nincs történelmünknek egyetlen korszaka sem, melyben a polgárság és nemesség benső egyetértésben vagy épen szövetségben élt volna. Később a török háború idején, számos nemes család menekült ugyan a kerített városokba, a közös csapás tehát kényszerítette a két társadalmi osztályt egymás kölcsönös támogatására. Ekkor azonban már el voltak vetve a politikai ellentétek magvai, melyek, mint látni fogjuk, állandóan külön választották a nemességet és polgárságot. Ez állapot csak is a kasztok sorompóinak lehullása után szűnt meg a legújabb korban.

Mielőtt e politikai (nem társadalmi) ellentétek létrejöttek, a városok fejlődését a nemesség a társadalmi ellentét daczára sem akadályozta; a királyság pedig a rendelkezésére álló eszközök segítségével előmozdította. Erre kettős indoka volt. Először az, hogy jövedelmeinek jelentékeny forrását a városok képezték. Továbbá hatalmas városrendszer kifejlődése támogathatta volna a királyságot a nemesség elleni küzdelemben. A cultural célzat szintén fennforog ugyan, de csak másodsorban, valamint a királyság másutt sem hatott a városok fejlesztésére pusztán cultural, hanem főleg pénzügyi és politikai okokból. Legalább is túlság van tehát azon állításban, hogy nemzeti királyainkat közművelődési indok vezette a magyar városrendszer mesterséges kifejlesztésében.

Hogy egyébiránt a királyság minden hatalma sem volt képes egyszerre városokat előteremteni, hogy tehát városaink minden királyi támogatás mellett alá voltak vetve a természetes fejlődés feltételeinek, mondanom sem kell. A beédesgetett hospesek nem fogtak azonnal város építéshez. „Erős, vállalkozó és munkabíró kezek, írja kitűnő tudósunk Ipolyi Arnold,*) fogékony és tehetséges emberek kiindulnak hazát és földet keresni, magukkal hozva a polgáriassodás magvait, hogy azokat termékenyebb szűz földbe ültessék át. De még azért a kezdődő gyarmat nem épít, nem alapít várost. Midőn ügye-fogyottan kénytelen élelmet és munkát keresni, vagy beszállítva mint munkás, földműves és iparos sokkal gyengébb, hogy sem új létét a cultura legmagasabb fokával, a város alapítással és építéssel kezdené, főképp a középkor nehéz s gátló viszonyai közt. Es valóban azon thüringiai vagy flandriai szász és svéd gyarmatok melyek a 11-dik századtól kezdve a 13-dik végéig, midőn legtöbb városunk rendre emelkedett, egyre érkeztek hazánkba, aligha kezdtek megtelepedésüket városok alkotásával. A legvilágosabb tanúság és példa erre éppen a felső vidéknek német gyarmatokkal való megtelepítése, példák rá máig: Felső-Barsnak és Nyitrának, Turócznak és Zólyomnak ezen eredetileg német telepei. Máig ép úgy látjuk őket a műveltség azon alacsony, primitív parasztos fokán. Ugyanazon állapotban, melyben hozzánk átvándoroltak, találjuk ezen német gyarmatok legnagyobb itteni telepeit, például Krikeháj-Handlovát, a Schmidt-, Gloser- s a többi más Hajókat, vagy Vritzko-Münchwiesen és Velkapola-Hochwiesen nevű helységeket, melyek hasonlóan, mint a 12. és 13. században a községi műveltség legalacsonyabb fokán állva megtelepedtek, mostanig is ezen a fokon tengenek. Íme, ez hazánkban a 12. és 13. századbeli német gyarmatosítás hű képe és eredménye, állapota és műveltsége. Nem pedig, mint eddig vélték, azonnal a művelt és virágzó városok alkotása.”

Így igazolta egyik legjelesebb történetbúvárunk azon állításomat, hogy a magyar városok kifejlése nem esik össze a nyugati városok kifejlődésével, mely még Németországban is előbb történt (12. század) mint nálunk. A római telepeken alakult városok kifejlése gyorsabban ment ugyan végbe; de mégis el lehet mondani, hogy a magyar városrendszer csak a 13. század végén és 14-ik században, tehát mindenesetre később kezdődött, mint nyugaton. S általában a civilizáció, melynek egyik fő nyilvánulása a városi élet, nyugatról

*) Id. munk. 532. 1.

keletre terjedve csak fokozatosan, s több-kevesebb időt igényelve halad előre.

Városrendszerünk fejlődésének chronológiájára azért helyezek súlyt, mert a városok, illetőleg szabadalmaik elleni reactio, az abszolút királyság reactiója a 15. század végén nálunk is bekövetkezvén, a városi élet virágzási kora Magyarországon általában rövidebb volt, mint nyugaton és délen: arról nem is szólva, hogy a specialis viszonyok, melyek nem voltak összekötetésben az abszolút királyság európai áramlatával, szintén csakhamar gátlólag hatottak városainkra.

A polgári elemek Magyarországon ehhez képest, gyorsabban és véglegesebben lehanyagoltak cultural szerepök színvonaláról, úgy hogy míg nyugaton a városok virágzási korát legalább három század (a 13. század elejétől a 15. század végéig), addig nálunk tulajdonképpen csak másfél század – az Anjou-któl Zsigmond király uralkodásának végéig – képezi.*)

A polgári elem ezen aránylag rövid idő alatt nem fejlődhetett ki, s főleg nem szilárdulhatott meg eléggé és nem lehetett *nemzeti*, hogy aztán diadalmasan állhatta volna ki a később bekövetkezett nehéz megpróbáltatásokat.

Így maradt el aztán a városoknak a társadalomra való demokratiai hatása, míg nyugaton, hol, mint p. o. Franciaországban a legabszolútabb királyság és legaristocraticusabb nemesség sem volt képes többé a városokat civilisatorius és egyenlősítő hatásuktól megfosztani, habár municipalis jogait mind elharácsolta: a polgári elem a democratiának kiindulási pontja és támasza maradt.

A megelőző fejezetben felállított chronologiai tételt nem czáfolja meg azon körülmény, hogy városaink legnagyobb része már a tizenharmadik században kapta szabadalmait, s maga IV. Béla nem kevesebb mint huszonöt városnak adott kiváltságot; sőt hogy a hazai városok eredeti különfélesége már a 13. században csaknem egészen megszűnt, s azok már ezen korban egyenlő rendezést nyertek.**)

A szabadságlevelek nem a már kifejlett, hanem a *kezdődő* városoknak adattak. Amint valamely helység apró városkává tudott alakulni, mondja Ipolyi,***) azonnal hatóságijogot, teljes önrendelkezési szabadságot, egyházi s világi hatóságának szabad választását és egyéb kedvezményeket, egy szóval szabadságlevelet, privilégiumot nyert a liberális magyar alkotmány és államjogi gyakorlat

*) V. ö. Wenzel G. Magyarország városai és városjogai. 44. 1.

***) U. o. 40.

****) Id. m. 543. 1.

szerint. Akárhány mostani kisebb s elavult városa az országnak példa rá még máig is. Korpona és Zólyom stb. legrégebb szabadalmazott királyi városaink; melyek csak úgy bírtak ezen hatósági jogokkal, mint legnagyobb és legvirágzóbb mostani városaink.

Frappáns példákat hozhatni fel a létező gyér adatok közül is arra nézve, hogy a cultura mily fokán álltak azon városaink, melyek szabadságleveleket kaptak. Gyórról tudjuk, hogy házait vesszőből és karóból építette, s hogy a győri polgároknak legyen építési anyaguk, egy füzest nyertek adományba. Keresztúr házainak építészetről pedig fogalmat nyújt kiváltság-levele, melyben meg van hagyva, hogy a ki elköltözik, *házát nem szabad magával vinnie*. Ipolyi a fennebb említett német telepekről mondja, hogy házaik még az eredeti alakban, több helyütt fatörzsekből, az amerikai gyarmatosok blockházaihoz hasonlóan építve állnak, melyekben marháikkal, barmaikkal együtt, vagy csak egymás felett egy fedél alatt laknak.*)

Kétségtelen, hogy legtöbb városunkban, már a városi rangra emeltetés első idejében nem pusztán ily házak léteztek; de hogy a polgárság legnagyobb része soká ily házakban lakott, azon borzasztó tűzvészek is bizonyítják, melyek emlékéért krónikásaink megőrizték.

A 12., 13., sőt a 14. századbeli magyar polgár többnyire sövény, tömésfalú, de a legtöbb esetben mindenesetre nád- vagy szalmafödelfi háza, mely már gyengességénél fogva sem lehetett a polgári szabadság vára, bizonyára nem imponálhatott a várkastélyok és lovagvárak urainak. Ellenben nézzük az első korszakban Franciaországot.

Itt Guizot fogja bevezetni az olvasót a francia polgár házába. Ez a ház, a mennyiben ma számot lehet adni róla, három emeletből állott. Minden emelet egy-egy szobát képezett. Már ezek az egymás tetejébe rakott szobák mutatják, hogy a francia polgár háza ama barbár időkben védelemre épült, ha nem is állt volna a ház mellett ennek támogatására a legtöbbnyire négyszögű torony. A földszinti szoba képezte a család éttermét. A második emeleti szoba rendeltetése bizonytalan, de alkalmasint a gyermekek és a család többi tagjainak befogadására szolgált. E szoba felett kis erkély állott, kétségkívül örökösre, kémlelésre használták.***) Világos, hogy a francia polgár háza valóságos vár volt, nem közjogi értelemben. mint az angol polgár háza. hanem építkezési szempontból, physikai értelemben. A polgárság, midőn városa megtámadtatott, a külső

*) Id. m. 532. 1.

**) Id. m. VII. előad.

védművek elfoglaltattak, még nem adta meg: utczaról-utczára, házról-házra védte magát.

Mind ez építkezésnek nálunk semmi nyoma. A 13. század végén, a tatár-pusztítás után, s a hadi szervezet súlypontjának áthelyezése következtében, a városok falakkal, védművekkel vették ugyan körüi magukat; de a házak építési modora semmi harcias célra nem enged következtetést vonni.

Besztercebánya bizonyára egyike volt legharciasabb városainknak, a miről a Dóczyakkal folytatott küzdelmei is tanúskodnak: s mégis tudjuk, hogy házai, különösen az első időszakban, fából készültek; mert a városi jegyzőkönyvek külön felemlítik, ha valamelyik ház kőből épült. A várostér házai, a bányaúrak ezen lakai, csínról, ízlésről tesznek ugyan tanúságot; de a közelükben levő kertek, ipartelepek stb. legkisebb harcias célzatot sem árulnak el.*) Látható tehát, hogy a magyar hűbér úr és a magyar polgár lakhelye ellentétet képezett, s ez ellentét is kétségtelenné teszi, hogy egy hatalmas nemesség mellett nálunk gyenge, félékeny, nem harcias polgárság létezett.

Az építészet egyáltalán kedvezőtlen világításba helyezi a magyar polgárságot. Erős, művelt, gazdag polgárság mindenütt pompás városokat, impozáns emlékszerű épületeket szokott létrehozni. A katonailag szervezett feudális társadalom durván, nehézkesen épít, nem törődik a csinnal, ízléssel, minden alkotásánál az a cél, hogy eleget tegyen a védelem igényeinek, a polgárilag szervezett társadalom, habár védműveket emel is, nem nélkülözheti a kényelmet és szépművészeti érzékének kielégítését. A mi e tekintetben nálunk történt, azt nem a specialis magyar, hanem a latin vagy német eredetű, avagy magyarral vegyes polgárság az emlékszerű épületeket pedig többnyire külföldiek hozták létre.

A magyarból mindig hiányzott az építkezésre való hajlam. E hiány sok tekintetben észlelhető még ma is, habár a haladás jelei kétségtelenek. De hogy a magyar egész a legújabb korig híjával volt úgy az építészeti hajlamnak, mint az építészeti géniének, tehát a polgáris társadalom főtulajdonságainak, egy sereg adat bizonyítja és *Széchenyi* István, a „Pesti por és sár” című röpiratában feltárta. Ugyanezt vallja Henszlmann is.

„A tulajdonkép való magyar törzsnél – úgymond ő – az építő művészet kevésbé talált tért, mert a rónaságon lakott s nem

*) V. ö. Ipolyi id. m. 677. stb. 1.

bírt anyagszerekkel. A Duna és Tisza közt sem kő, sem fa nincs: még az agyag sem alkalmas jó téglá égetésére. Ez az oka, hogy az Alföldön ritkán akadunk monumentális építmények maradványaira.”*)

Én azonban azt hiszem, hogy a magyar faj ott sem bizonyult építő fajnak, a hol az anyagszerek bőségesen álltak rendelkezésére. Erre a természeti hajlam hiányzott nála. Hisz a történelem számos példáját mutatja a szükséges anyag hiánya daczára való építkezésnek. Az olaszok a tengerre építették Velenczét, pedig a czölöpök-höz szükséges cédrust és vörös fenyőt távol vidékekről kellett szállítaniok. A normannok, mikor Angliát meghódították, nem tartották az építkezésre alkalmasnak az angol tölgyet és követ. Franciaországból szállították az anyagszereket. *Wren*, ez az építészbe oltott *Tintoretto*, még később is francia anyagszerekből alkotta bámulatos sokaságú művelt.

A latin elem kiveszte után egyébiránt a magyar polgárságot alkotó egyik faj sem volt par excellence építő faj. Ezért nem fejlődött ki magyar építészeti styl. A még meglevő középkori magyar emlékszerű épületek, mond Henszlmann**), nem hatnak az eredetiség jellegével, sőt még a sajátlagosan fejlődött nemzeti iskolaszerűséggel sem bírnak; de azért mégis érdekesekek, mint a civilisatio végső hullámcsapásának eredményei, mely a középkorban nyugaton kezdődve itt elérte befolyásának keleti határát.

Némi nemzeties jelleg csak a székesegyházakon mutatkozik, melyek a sz.-fehérvári basilika mintájára készültek. Ez a minta a római ó-keresztény basilikára emlékeztet, s egyszersmind erősséget képezett. Egyházi és katonai czélt egyesített.

Magyarországnak egy stylt sem kellett kifejtenie; készen kapta azokat, csak választania kellett a gazdag minták közt. s ezt a civilisation ak nyugatról keletre haladásához képest, Franciaországból több, mint egy századdal elmaradva teszi, s pedig úgy, hogy míg a st.-denisi csúcsíves styl 1140-ből származik, Magyarországon a legrégebb hasonstylú templomot 1250-ben kezdik építeni. Németországtól való elmaradása (kivéve a rajnai tartományokat) kisebb különbséget tüntet fel. A román stylú építészet (nem byzanci, melyet

*) Das mittelalterliche Baukunst in Ungarn. Von Dr. Emerich Hens/olmann. Oesterr. Revue, 1865. II. köt. 188. 1.

**) Id. m. 161. és köv. 1.

soha sem utánoztunk) egyébiránt Magyarországon *német* nemzetiségű volt, de úgy, hogy néhány magyar sajtáság nem maradt kizárva.*)

Ezt a néhány magyar sajtáságot is, azt hiszem, inkább a területiális eltérések és helyi viszonyok különbségének, mint a magyar építészeti szellemnek kell tulajdonítani; mert hogy pompásabb emlékszerű épületeinket nem magyarok, nem is idegen ajkú magyar polgárok, hanem *külföldiek* emelték, bizonyíték rá a kassai Erzsébet-templom, melyet a braine-i egyház után épített *Villord de Honnecourt*. A mellette álló Mihály-kápolna pedig thüringiai provincialismusnak köszöni stíljét.**)

Íme a magyar polgárság gyengeségének újabb bizonyítéka. Nem imponált az a feudális-aristocraticus nemesi társadalomnak pompás, stílszerű épületei által sem; mert ha néhány ily épület keletkezett is, nem a magyar polgári rend genieje, műveltsége és gazdagsága hozta létre.

Ez a polgári rend, habár culturailag jótékonyan hatott is, nem volt a culturának oly fő-főtényezője, mint p. o. Olaszországban és Franciaországban. Agricultur országban a polgári rend nem lehet fölényben. A polgárságnak eleme az ipar és kereskedés. Ez pedig soha, még akkor sem volt túlnyomó a földművelés felett Magyarországon, midőn az Anjou-k és Zsigmond alatt városaink fénykorukat élték. Teljesen igaza van Horváth Mihálynak, midőn írja, hogy Magyarországon sem a fennálló alkotmány, sem a törvényhozás, mely e tárgy iránt mindig némi apathiát és elfogultságot nyilvánított, nem volt kedvező a kereskedésnek. Azért Nagy Lajos, Zsigmond és I. Mátyás korát kivéve, midőn a kereskedés némely rendkívüli körülményektől segítettén, nagyobb szerű lenni s a közbenjárás által a világ-kereskedelemben beszövédni kezdte, a középszerűségen felül soha, azon fokra pedig az említett királyok alatt sem emelkedett, melyre Magyarország fekvésénél s különösen azon körülménynél fogva emelkedhetett volna, hogy a Duna a levantei kereskedelemre kaput nyitott, mi Németországból egy ideig valóban is e hatalmas folyamon és annak mentében vette útját. Azon időkben pedig, melyekben a kereskedelem oly figyelemmel tartott tárgya lón a fejedelmek és nemzetek gondoskodásának, s melyben hazánk az osztrák-ház kormánya alá jutott, tudjuk, mily és mennyi vészterhes fellegetek borított egész honunkra a török félhold. A nyomorúság vas-

*) U. o. 187. I.

**) V. ö. Henszlmann, id. m. III. köt. 183. 1.

kora volt ez, melyben egyrésről a török zsarnoki kény, másról a belforrongások két hosszú évszázadon át dulongtak a haza kebelében. Nem csoda, hogy sem a fejedelemnek, sem a nemzetnek eszébe nem jutott, ezen annyira fontos tárgyban más népek példájaként, komolyabban tenni.*)

A velencei, genuai polgárság képes volt, daczolva a természeti viszonyokkal, a világkereskedelmet megragadni, más irányba terelni és saját gazdagságának forrásává tenni. Velence szárazföldi utat fedezett fel Ázsia belsejébe, Indiához, s ugyanazt a világkereskedelmet, mely azelőtt a Jóreménység fokát megkerülve futotta meg hosszú útjait, az Adriára és Földközi tengerre koncentráta; a magyar polgári rend, s általában Magyarország nem volt képes arra sem, hogy a levantei kereskedelmet megtartsa természetes útján, a Dunán, úgy hogy azt magához ragadhatta Velence, Genua, Marseille, Cadiz, Barcelona, London, stb. Mi természetesebb tehát, mint az, hogy a magyar kereskedelem, miután nem tudta megtartani, sőt megszerezni természetes vezérszerpét, hatalmasabb kereskedelmek, végre az osztrák kereskedelem járszalagára került, melyen mai napság is vergődik, s csak a legújabb időkben kezdett némi felszabadulási mozgalmat, melynek sikerét minden magyar őszintén kívánhatja, s kívánhatja különösen azt, hogy a vasutaink szárára ép most megajáló kelet ne az osztrák iparnak és kereskedelemnek legyen kizárólagos zsákmányává, hanem a magyar ipart és kereskedelmet juttassa azon szerepéhez, mely az Anjou-k alatt önkényt kínálkozott neki, de elejtette azt. A magyar polgári rend a mondottakhoz képest nélkülözötte azon tekintélyt is, melyet durvább viszonyok közt csak az anyagi jóllét és túlnyomó gazdagság mindig biztosítani szokott. A fennebbiekhez még keveset kell csatolnom, hogy jelezzem azon hátrányokat, melyek a magyar polgárend megalakulását kísérték és kihatottak egész jövőjére. A nemzetiségi szempont-ról kell röviden megemlékeznem.

Ipolyi Arnold nemzeti büszkeséggel említi fel,**) hogy a magyar soha sem alkotott idegen ajkú polgártársai ellen zsarnoki, vérengző törvényeket, mint a normannok vagy frankok, kik elnyomott nemzetiségeik árán vérontással forrasztották össze egynyelvű nemzeté népeiket.

Nem e munka keretébe tartozik annak megvitatása, vajjon

*) Az ipar és kereskedés története Magyarországon, 152. 1.

***) Id. m. 542. 1.

őseinknek az idegen nemzetiségek iránti türelme az erő és bölcsesség, avagy a gyengeség és kellő előrelátás hiányának bizonyítéka-e. Én csak a tényt vizsgálom, hogy a városi polgárság idegen elemei egész a legújabb korig nem magyarosodtak meg, sőt a kezdetben mutatkozott magyarosodási irány ellen később, különösen az osztrák uralom megalakulása után, reactió következett be. Igaz, hogy a magyar hagyományos türelme meggátolta, hogy nemzetiségi forradalmak rázzák meg társadalmunkat; de ez a türelem még sem vehette el a polgári elemben való nemzetiségi súrlódások életét. E tekintetben utalok a budai vérengzésekre, melyekben a magyar és német polgárok egymás elleni gyűlölködése kitört. Utalok a német czéhek szűkkeblűségére, melynél fogva ezek a magyar kézi műveseket kizárták körükből. Ezt a tényt Horváth Mihály is a német ajkú polgároknak a magyar nemzetiség iránti idegenkedésének rója fel.*) Utalok azon még jellemzőbb tényre, hogy néhány felső magyarországi város magyarok letelepedését statutumszerűleg eltiltotta, vagy eltiltani megkísérelte. Mind e tények bizonyítják, hogy a két városalkotó elem, a német és magyar polgárság közt nem létezett valami bensőbarátság, ami mindkettőnek kárára vált a nemesség elleni küzdelemben. Verbőczyi populusa pedig megszokta a túlnyomólag német származású polgári rendet oly osztálynak tekinteni, mely első sorban a nemességet, másodsorban a magyar fajt fenyegeti.**)

E felfogásnak egy sereg törvénycikk lett következménye, melyekről alább fogok szólni, s melyek a polgári elem fejlődésének gátját, habár nem egyedüli gátját képezték. Nem csoda tehát, hogy a magyar polgári rend, mely amúgy sem emelkedett culturalis, gazdasági, kereskedelmi és ipari szempontból a déli és nyugati polgárság magas színvonalára, rövid fellendülés után, inkább hanyatlásának, mint fejlődésének ment eléje.

*) M. m. 26. 1.

**) Még 1844-ben a magyarnyelv tárgyában történt felirási javaslatok Bártfa képviselője, Markovics Antal nem pártolta, azon okból, mert a városok követelése a szavazati jog iránt nem teljesített. Országos rend napló, 1. 2. s k. 266. lap.

V. FEJEZET.

A városok önkormányzati szervezete. – Democratiai alap. – Közjogi állásuk. – A magyar polgárság országos renddé lesz. – Küzdelmének kezdete a nemességgel. – Az ellentét élesebbé válik. – A városok elleni reakció. – Korlátozó rendszabályok, melyek megfelelnek az alkotmány-conserváló irányynak. – A jozefinismus és a francia forradalom. – A városi polgárság nem vesz részt a demokratikus mozgalmakban.

Láttuk, hogy a magyar városok polgársága gazdasági, kereskedelmi és ipari viszonyai miatt, melyekhez még a nemzetiségi viszonyok is járultak, nem emelkedett oly jelentőségre, mint a nyugati és déli városok polgári rendje. Ezt a hátrányt azonban ellensúlyozhatta volna és részben ellensúlyozta azon önkormányzati szellem, melyet városaink idegen származású polgári eleme külföldről hozott ugyan magával, de itt felüdült, megerősödött és hatalmasan kifejtett a magyar önkormányzati szellemmel való érintkezése és benső összeforrása következtében. Az önkormányzati szellem ami városainkban *municipális* szellem volt, hasonló az olasz, spanyol s dél-franciaországi városok *municipális* szelleméhez. A magyar államszervezetben semmi sem emlékeztetett a centralisatióra. Tudjuk, mily elenyészőleg csekély volt a királyság által képviselt központi hatalom egész Mátyás királyig, vagy is a XV. század közepéig. Így volt ez Franciaországban és másutt is, kivéve Angliát, hol a központi hatalom ezen korban nagyobb mérvet öltött, mint később, midőn a centralisatió európai áramlata a 15. század végén bekövetkezett. Nálunk azonban a királyság nem volt képes legyőzni a *municipális* irányzatot, melylyel sok tekintetben ellentétes volt ugyan az olygarchia hatalma, de e hatalom legyőzhetlen gátat képezett a királyság terjeszkedése előtt. Mátyás csak megfékezte; de nem győzte le a hatalmas főnemességet, s uralkodásának végén kitűnt, hogy a köznemesség, a *municipális* szellem képviselője, is kész harczai rendbe sorakozni az absolut irányú királysággal szemben. Mátyás után pedig – ellentétben az európai irányzattal – a központi hatalom végleg felbomlott. Valóságos anarchia következett, melyet a főnemesség hatalmi túlkapásokra használt fel.

A magyar faj bizonyára monarchikus; sőt merem kockáztatni az állítást, hogy a continensen legmonarchikusabb. De oly mértékével bírt a *municipális* szellemnek, s a központosítás ellen oly legyőzhetlen ellenszenvet, hogy én valószínűnek tartom a felte-

vést, miszerint Magyarország, megfelelőbb geographiai helyzet mellett, a török invasio és osztrák szövetség nélkül, nemzeti királyai alatt maradvá, aristocraticus köztársaságok, vagy kis monarchiák szövetségévé alakult volna. Hiszen ily irányzat felmerült a 15. század végén és a 16. század elején, a királyválasztási bonyodalmak alkalmával, midőn a főnemesek olasz mintára apró köztársaságokat akartak alapítani, melyek előreláthatólag monarchiákká alakultak volna.

A központi hatalom e gyöngesége jellemezte összes viszonyainkat az osztrák-ház uralma előtt, sőt nem egyszer azután is. Ennek tulajdonítható, hogy a muunicipalis szervezet nálunk megmarad akkor is, midőn az egész continensen rég összetört az absolut királyság rohama alatt. A municipalis irányzat a századok folyamában természetesen összeforrt a nemzeti geniussal. Ennek hatása aztán nem maradhatott el a városokra, jóllehet épen ezek által akarta a királyság központi hatalmát növelni.

A városok, Angliát kivéve, hol a polgárság a nemességgel szövetkezett a királyság ellen, mindenütt ily célra szolgáltak eszközül; de sehol sem alapítottak ép e célból, mint Magyarországon. Nyugaton a városok a népvándorlás után földesúri hatóság alá kerültek, s többnyire a földesuraktól csikarták ki szabadságaikat. Magyarországon telepek voltak ugyan földesúri hatóság alatt, a földes úrral való alkura is van példa; de mihelyt valamely helység a városi élet embrióját hordta magában, a *királyoktól* kapta kiváltságait. Mint nevek is mutatja (*királyi* városok) közvetlenül a királytól függték. Hogy a királyság kezében hatalmas eszközt nem képeztek a nemesség ellen, csak gyöngeségöknek egyrészt, s másrészt a nemesség túlhatalmának tulajdonítandó. Municipalis szabadságuk e tekintetben nem képezett gátat.

Ha összehasonlítjuk a magyar városok szabadságait a külföldi városokéival, tapasztaljuk, hogy az előbbiek mintegy közép helyet foglaltak el. A legtöbb olaszországi és számos német város közjogi szempontból is magasabb színvonalra emelkedett. Majd a roppant mérvben felhalmazott gazdagság, majd a hatalmasan kifejtett democratiai irányzat, majd azon körülmény, hogy egyes városok fő papok, világi méltóságok, választó fejedelmek székhelyévé lettek, oly irányban vitték e városok fejlődését, hogy *államokká* való alakulásukat biztosan előre lehetett látni.

Ellenben Franciaország éjszaki részében a városok municipalis fejlődése elmaradt; sőt a déli városok elleni harcok után, egész

Franciaországban megtörött a municipális élet. A polgári rendet nem kísérte a szabadság kifejlődésének egész útján.

Az első csoportba tartozó városoknál a municipális szellem állameszmévé fokozódott; a második csoportnál a területiális állam-eszme legyőzte a municipális szellemet.

A magyarországi városok közép helyet foglaltak el. Az állam-eszme és municipális szellem nem állt harcban egymással olyképp, hogy egyiknek a másikat meg kellett volna semmisítenie. Sőt az állameszmét képviselő királyság egyetlen kísérletet sem tett a városok leigázására; ellenben védte őket a nemesség támadásai ellen. Ha tehát a magyar városok közjogi állása ellen rohamok intézettek, ez nem a központosítás czimén történt.

Városaink szabadságai egyébiránt kezdetben egy sereg különféleséget tártak fel. A polgár nem minden városban volt egyenlően szabad. A különféleségek azonban lassanként eltűntek, úgy hogy már a 14-dik században alig maradt felismerhető nyomuk. E szabadságok magukban foglalták az igazgatási, igazságszolgáltatási, egyházi autonómiát, valamint az egyéni szabadság legtöbb alkotó elemét s a státútum-alkotás jogát. S ezzel meg van mondva minden. A városok szabadságai oly széles alapon épültek fel, hogy a virágzó városrendszer és hatalmas polgári rend kifejlődését e tekintetben mi sem gátolta,

A *democratia* sorsára nézve azonban igen hátrányos körülményt képezett, hogy a polgári rend szabadságait *kiváltságlevél* alakjában kapta. A *democratianak* semmi sem nagyobb ellentéte a kiváltságnál, mely mindig zárt testületeket, vagy mások rovására terjeszkedő egyéni jogokat hozott létre. A magyar polgári rend is, kiváltságainak várnájában ép oly kaszt volt, mint a nemesség.

Vizsgáljuk csak az egyéni szabadságot, melyet, habár nem egyenlő mérvben, élvezett a nemes és városi polgár; de különböző jogczimén, mely csak a kiváltság tekintetében volt egy. A nemesség *közjogi chartában*, országos törvényekben kapta szabadságainak biztosítékát. A városi polgár *kiváltságlevelekben*. Az aranybulla csak nemeseket említ. A *primae nonus* csak nemesekről szól. Ellenben nézzük az angol *magna chartát*. Ez nemcsak a nemességet, hanem minden *szabad* embert, tehát városi polgárt egyenlően ellát az egyéni szabadság biztosítékaival. Nem azt mondja: minden *nemes* hanem 42. (utóbb 39) czikke így kezdődik: *Nullus liber homo ...* stb. íme, mily gátjai emelkedtek nálunk a *democratianak* még akkor is, midőn a szabadság biztosításáról volt szó.

Még nagyobb hátrányban jelenik meg a nemesség mögött a polgárság, ha mint országos rendnek szerepét vizsgáljuk. Angliában már III. Henrik (1264.) meghívta a városokat a korona tanácsába. A király elfogatása után pedig 1265-ben a parlament rendes tagjaivá lesznek.¹⁾ A polgárság tehát már a 13. század közepén részt vett ott a közügyek intézésében.

Nálunk ellenben csak Zsigmond hí meg 1397-ben *néhány* várost a temesvári országgyűlésre. Hét évvel később (1405.) már számos²⁾ várost meghí; de nem mintha a polgárság rendi állása el volna ismerve, hanem, mert a városok ügyét akarja rendezni. A városok képviselői meg is jelennek a budai országgyűlésen, részt vesznek a tanácskozmányokban, sőt a határozatokban is. De egyetlen egy adat sem bizonyítja, hogy egyéb czéloztatott volna, mint a városi ügynek a városok közvetlen részvétele mellett való rendezése. Az ez országgyűlésen alkotott törvények beszélnek a szabad városok körfallal való körülveteléről, a városi igazságszolgáltatásról, a tárnokhoz való felebbezésről³⁾ stb; de nem intézkednek arról, vájjon a városi polgárság állandóan résztvegyen-e az országgyűlésekben. Valóban, ugyancsak Zsigmond 1435-diki decretuma már említést sem tesz a városoknak az ez évi országgyűlésen való részvételéről. Ellenben tudjuk, hogy 1446-ban a nemesekkel együtt választották meg kormányzónak Hunyadi Jánost, s hogy a királyválasztásokban résztvettek, kétségtelenül bizonyítja Miksa császár 1490. július 1-jén kelt levele, melyben felszólítja Bártfát, hogy a szerződések értelmében ő ráadja szavazatát.⁴⁾

Koronként meg-megjelennek ugyan a városok képviselői az országgyűléseken is, sőt állandó részvétük *szokássá* lesz. De úgylát-szik eleintén nem valamennyi, hanem csak *nyolcz*⁵⁾ szabad városunk küldött képviselőket az országgyűlésekre. Sajátságos, hogy midőn a városok rendi állása törvényileg szabályoztatott, a nemesség

¹⁾ V. ö. *Buckle*, History of Civil. IX. fejr. – *Gneist*, Engl. Communalverfassung, 143. l.

²⁾ Nem tudjuk hány és mely városokat?

³⁾ Ez nevezetes intézkedés a városi autonómia szempontjából, s azt bizonyítja, hogy ez autonómia teljes volt. A városi polgárok, ha nem elégedtek meg az ítélettel, azon városhoz felebbezettek, („cuius libertate funguntur”) *aut* ad Magistrum Tavernieorum nostrorum. Innét végső fórumban a királyi szcmélynökhöz.

⁴⁾ V. ö. *Ladányi*, A magyar királyság alkotmánytörténete, II. köt. 379. l.

⁵⁾ Buda, Pest, Pozsony, Sopron, Nagy-Szombat, Kassa, Bártfa, Eperjes. V. ö. *Ladányi*, id. m. I. köt. 248. l.

reactiója az országgyűlésben való részvételt ugyanezen nyolcz városa szorította. Ez 1608-ban történt.

Az 1536: 55., 1545: 49., 1550: 78., 1553: 29, 1569: 97, 1574: 35. t.-cikkek kétségtelenné teszik ugyan, hogy a városok beszóltak a törvényhozásba: de a polgárságnak országos rend gyanánt való megjelelése világosan és kifejezetten, csak a mondott évben történt a koronázás utáni első t.-cz. által.

Ekkor azonban már teljes mérvben fennállott a viszály a városi polgárság és a nemesség közt: sőt részben századok előtt harczt váltotta fel a kezdetben uralkodó békét.

Zsigmond után egy időre még a királyság is elpártolt a városoktól. Mátyás keveset törődött velük. Nem hitta meg őket országgyűléseire. Pedig ő az olygarchia megtörésén fáradozott. E mellőzés tehát egyenesen annak tulajdonítható; hogy a városokat gyenge szövetségeseknek tartotta a hatalmas főnemességgel szemben. Mikor pedig Mátyás vaskeze megszűnt fêkezni a főnemeseket, bekövetkezett a városok elleni reactió, melynek folytán azok szükségkép hanyatlásnak indultak. E reactio először az 1498. 39. törv.-cikkkben jelentkezett. *Visegrád* a 14. században a legelső magyar város volt, nemcsak nemzetközi politikai jelentősége, hanem a cultural viszonyainál fogva is.*) A nemesség azt hitte, hogy e város kiváltságai veszélyesek az ország érdekeire nézve, az említett törvényczikk által tehát, megfosztotta legfontosabb privilégiumaitól.

A városok elleni reactionnak kedvezett az ország anarchikus állapota, mely Mátyás halálára következett, s nemcsak a közérdek, hanem a magánérdek czímét is felöltötte az. Ugyanazon korszak látszott Magyarországon bekövetkezni, melynek zivatarait a francia városok a 11. és 12-dik században látták fejük fölött elvonulni. Egyes nemesek hatalmuk alá akarták hajtani a városi polgárságot. Utalok e tekintetben a Dóczyak harczeit a bányavárosok ellen. Az 1494-ben megindult egyetlenségek, melyekben a Dóczyak voltak a támadók, a bányavárosokat arra bírták, hogy jogaik és szabadságuk védelmére síkra szálljanak. Erre hosszas küzdelem következett, mely végre egy ellenséges összetalálkozás alkalmával oda vitte a dolgot, hogy a körmöczi, selmeczi, bélabányai, hodrusi és bakabányai polgárok 1497-ben a Dóczyak lakházát fegyveres erővel

*) L. *Wenzel Gusztáv*, „Visegrád egykori fene és dicsősége”, Századok, 1868. 395. 1.

támadták meg. Később felgyújtották a Dóczyak házát, vámszedőjüket és több emberüket részint megölték részint megsebesítették. *)

Ugyanily harcrai voltak Újbányának Dóczi László ellen.**) Besztercebánya szintén viszálykodott a sóskői és lipcei várak urait val. A zólyomi, lipcei, sóskői, véglesi királyi várak hadnagyai ugyanis fölényt és nyomást gyakoroltak a bányavárosokra, s a többi közt Besztercebányára. E várak ép az útvonalak erősebb fő pontjai felett uralkodtak. A besztercebányaiak rendszeren vitték az ajándékot Lipsére, Zólyomra, hogy elnyomóikat megkérleljék. Ezek azonban folytatták a vámszedést, sőt a renitens polgárok elfogását.***) E tűrhetlen állapotot a városok rendszeren ellenséges fellépés által kísérlettek megváltoztatni. Hosszabb-rövidebb harczok következtek erre, melyekben a városi polgárság eleintén a gyengébb résznek mutatkozott. Nem volt katonailag szervezve. De végre is győztesek lettek, ha nemis mindig a harczmezőn, a törvény előtt. Bizonyos tekintetben nálunk is az történt, ami – bár sokkal korábban – Franciaországban. A városi polgárokat a hűbérurak hatalmuk alá akarák hajtani; a polgárok egy ideig túrték, sarczok fizetése által akarták enyhíteni a zsarnokoskodást, végre azonban fellázadtak támadókká lettek, s többnyire győztek.

A 16. század elejének története azonban tele van szomorú képekkel. A nemesség, felhasználva az anarchikus állapotot, megalapította az ököljog uralmát. A bellum omnium contra omnes volt e komor idő jellege. Csak az erős állhatott meg. A gyengének buknia kellett. A városok csak annyiban tarthatták meg szabadalmaikat, amennyiben képesek voltak azok védelmére kelni. S ez időben kezdett a magyar polgárság harczias jellege kifejlődni. Különösen a bányavárosok azok, melyek bátran síkra szállnak. Védműveiket megerősítik, fölfegyverkeznek, hadiszereket gyártanak. Kipróbált kapitányokat fogadnak. E harczias evulutióknak nem maradtak el jó következményei. Legközvetlenebb következmény az volt, hogy a városok nem ígáztattak le, a polgárok bizonyos tekintélyre tettek szert a nemesség előtt. Mikor a török invasió meghozta a közös veszedelmet, a nemesség nem is vonakodott fegyvertársul elfogadni a polgárságot, mely ekkor már jól felszerelt várakat és harczedzett kato-

*) *Wenzel Gusztáv*, Az alsó-magyarországi bányavárosok küzdelméi a nagy-lőcsei Dóczyakkal – című értekezéséből 36. 1. E küzdelemre nézve lásd bővebben ezen érdekes tanulmányt a magy. tud. akad. által kiadott Érték, a történelmi tud. köréből, 1876.

**) U. o. 63. 1.

***) *Ipolyi Arnold*, id. m. 639-640. 1.

nákat adhatott a közös haza védelmére. A régi ellenségek hűséges szomszédokká lettek. „Értesítek egymást – írja Ipolyi*) – az ellenség állásáról, a csapatok mozgalmairól. Kérlek egymás segélyét. Az egyik kér és küld katonákat, a másik ad pénzt, szolgáltat fegyvert, lőszeret. Jó szolgálatot tehettek már ekkor nyilván egymásnak, ha hogy nem még a régi félelem, vagy csupán a szokott udvariasság követelte, amint Körmöcz és Besztercebánya városa komolyan tanakodnak, hivatalosan leveleznek a felett, mily ajándékot küldjenek Dóczy leányának nászára.”

A közös szerencsétlenség a lehető legjobb alkalmat képezte arra, hogy a nemesség és polgárság végleg kibéküljön, s a magyar alkotmány demokratikus irányban fejlődjék. Fájdalom, azonban, ekkor már oly mély gyökeret vertek a viszálykodások és ellentétek, hogy a közös veszély pillanatra háttérbe szoríthatta, de ki nem írhatta azokat. Az osztrákház uralmával pedig részben új ellentét keletkezett, vagy a régi nagyobb alakot öltött. így történt, hogy már a török invázió első korszakában törvényhozásunk felvette a városellenes irányzatnak a 15. század végén kezdődött, de rövid időre elejtett fonálát. Azon törvényünk, mely a városokat eltiltotta a külső javak szerzésétől, 1542-ben, nem egész két évtizeddel kelt a moliácsi vész után. Négy évvel később, az 1546: 41. t.-cz. új tilalmat állapított meg. A tizenhetedik századdal pedig kezdetét vette az a nagy reakció, mely 1848-ig tartott, s mely bár a nemesség indította, a nemzet reakciója gyanánt tekinthető az osztrák uralom alkotmányellenes törekvései ellen. E harcban nem pusztán a nemesség előjogainak, hanem az alkotmánynak védelméről volt szó.

Mielőtt ide került a dolog, a városokban nagy átalakulás történt. Elvesztették autonómikus kormányzatukat, azon egész democraticus alapot, melyen politikai szervezetök felépült. A választó polgárság permanens, önmagát kiegészítő testületté lettek. A polgárság összességének semmi befolyása sem volt a város ügyeinek intézésére. A hivatalnoki kar bureaucratijává, a magistratus a kir. kamara határozatait regisztráló testületté süllyedt le. A régi városi önkormányzatnak pusztán árnyéka maradt meg. A városok a kir. kamara által az udvartól való közvetlen függés állapotába jutottak. Az udvar pedig a nemzet előtt állandóan azon gyanú alatt állt, hogy az alkotmány lerontására törekszik: és a nemesség, mint az alkotmány őre, a városok ellenében is egyre-másra emelte az alkot-

*) Id. m. 695. 1.

mányvédő sánczokat. Valóban az országgyűlésre küldött városi követeket nem a polgárság, hanem azon árnyék-testület küldte, mely a város élén állt. A nemesség tehát legalább is menthető, midőn a városok ellenében állást foglalt, habár nem menthető az a durva góg. melylyel ez mindjárt kezdetben nyilvánult. Városi pórokat – úgymond a büszke nemesség, ne ültessen a király az ország rendéi közé.

E dölyfnek azonban mélyebb indoka is volt. Mint említettem, azon faj- és alkotmány-conserváló irány, mely állandó jelenségét képezi történelmünknek, s melyről az első fejezetben részletesen szóltam. A királyok ugyanis tetszésök szerint szaporíthatták a tőlük függő szavazatokat. E célra legegyszerűbb eszköz volt a királyi városoknak és képviselőiknek szaporítása. E visszaélés korlátozását képezte az 1608. évi koronázás utáni 1-ső t.-czikk, mely a törvényhozás alkotó elemeit sorolván fel, a rendek közt említi ugyan a városokat is, de egyelőre a fennebb említett nyolczra szorította azon városok számát, melyek ülési- és szavazatjoggal bírhatnak az országgyűlésen. A korlátozásokat tovább folytatják az 1609: 44., az 1635: 21., az 1642:79., az 1655:34., az 1659:49. törvényczikkek.

Az 1689:17. t.-czikk pedig egészen feltárja azon irányzatot, mely a városok alkotmányos jogainak gyakorlása elé minél több gátot akart emelni. E törvényczikk előzményeinek tekintetében utalok az akkori országgyűlés felfogására. A városok kérdése szóba jövéen. a rendek aggodalmukat fejezték ki az országgyűlésen képviselt városok szaporodása felett. Ez aggodalom nem volt új; de kiváló fontosságot nyert annál fogva, mert a töröktől már visszafoglalt, vagy visszafoglalandó városok is közrehatnak vala a városi elem erősítésére: ha pedig ez az elem nagyon meg fog erősödni a rendek tábláján, az udvar, melynek eddig is sok eszköze volt a befolyás szerzésre, hatalmát a rendi táblán kezébe keríti, miután a főrendi táblán már úgyis hatalmába kerítette.*) Az ekként formulázott aggodalom kifolyása lett a fentebbi törvényczikk, mely kimondja hogy a városok száma többé nem szaporítható, s azon városok, melyek még nem nyertek ülés- és szavazatjogot az országgyűlésen, ezután se nyerjenek.

Mind e törvényczikkek egyszersmind eldöntik a negyvenes években rendkívüli heveséggel vitatott kérdést, A városok képviselői ugyanis azt állították, hogy régebben úgy szavaztak, mint a me-

*) *Ladányi Gredeon*, id. m. III. k. 275. 1.

gyek, csak a nemesség fosztotta meg őket a külön szavazatjogtól és szorította az összes városokat, valamint a káptalanokat, egyetlenegy szavazatra. A megyék küldöttei ellenkezőleg nyilatkoztak. De ép a fentebbi restrictiv törvényekből következik, hogy a városok a tizenhetedik század végéig külön-külön szavazatjoggal bírtak; mert hacsak egyetlen votumot adhattak volna, úgy e megszorító törvényekre nem leendett szükség. Mit félhettek volna a rendek az udvar befolyásától, bármennyire szaporodik a városok száma, ha mind e városok csak egy szavazatot képviselnek a megyék külön szavazatai ellenében? Az egyetlen szavazat csak később jött szokásba, akkor, midőn a restrictiv törvények hatályukat veszítették, s a városok korlátlan számmal vettek részt az országgyűlési tanácskozásokban.

Ekkor állította fel a nemesség, az egy votum segítségével, a városok befolyásának legfőbb gátját. Ez a gát több mint félszázados ostrom tárgyát képezte; de a városok és az ezeket támogató udvar minden erőfeszítése daczára sem dőlt az le radicalis átalakulásunk bekövetkezte előtt.

Az alkotmányos szabadságnak ez bizonyára nem vált hátrányára; de a demokratikus irányzat kifejlődése előtt ez a gát legyőzhetetlen akadályt képezett. Mi sem jellemzőbb viszonyainkra, mint hogy a polgári elem 1848-ig csak egy szavazattal vett részt a törvények alkotásában.

Egyébiránt az újabb korban, mint már érintettem, a városi polgárság sem volt demokratikus. Egyes családokból hivatalnoki kaszt alakult, mely kizárólagosan, a polgárság befolyása nélkül intézte a közügyeket. Valóságos polgári olygarchia volt ez, mely az egyenlőségtől ép úgy visszariadt, mint a nemesi olygarchia, s mely még a honoratorok, az ügyvédek, orvosok stb. polgárjoggal való felruházása iránt is ellenszenvet érzett. A nemesi gőg ellen ez az olygarchia polgári gőgöt szegezett, s hogy a hatalmat megtartsa kezében, következetesen, akadályozott minden reformot, mely a régi demokratikus alap visszaállítását célozta.

Semmi sem világitja meg inkább városaink polgári elemeinek természetét, mint IL József és a francia forradalom kora, Ez a lángeszű uralkodó, a ki félreismerte korát, s azon eszközöket, melyek segítségével Magyarországon gyökeres reformot lehetett volna keresztül vinni, bizonyára nem a szabadság, hanem bizonyos fokig a democratia alapján akarta átalakítani a monarchiát.

Soha sem volt uralkodó, a ki oly mélyreható forradalmi moz-

galmat indított volna meg a trón magaslatáról, mint II. József. A demokratikus irányzat mindenütt alulról felfelé és nem megfordítva hatott. Csakis Ausztriában és Magyarországon történt ez az utóbbi módon II. József és II. Lipót uralkodása alatt. S a mindent egyenlősítő, a nemesi kiváltságoknak, a rendi államnak hadat üzenő szabadelvű josefinismus talán szövetségest talált a városi polgárságban? Korántsem. A magistratus olygarchia ép oly ellenállást tanúsított vele szemben, mint a megyékben a nemesség. Mindkettő' uralmát és kiváltságait féltette. S a nemesség mellett legalább azt lehet felhozni, hogy kiváltságaiban az alkotmányt védte; a városi olygarchia törvényben nem gyökerező kiváltságaihoz azonban az alkotmánynak semmi köze sem, sőt érdeke azokkal ellentétben volt.

A francia demokratikus eszmék áramlata a múlt század végén oly magas irányt vett, vagy a magyar társadalom színvonala volt oly alacsony, hogy az áramlat ennek csakis legmagasabb csúcsait érintette. Csak az aristocratiában, s az értelmiségnek az irodalom férfiai által képviselt legfelső emeletében talált némi talajra.

Az alsó nemesség ekkor még, s a városi polgárság mindvégig holt tömeg maradt a demokratikus eszmékre nézve. Hasztalan álltak kiváló társadalmi állású férfiak a josefinismus és leopoldismus szolgálatába, hasztalan változtatta meg az ősök dicsőségét, s a rendi alkotmány szabadságát dicsőítő sajtó álláspontját, s kezdte hirdetni az egyenlőség eszméit.*) Süket füleknek beszélt. Ellenben a rendi alkotmány visszaállítása lázas örömmel töltötte el az egész nemzetet. S ez nemcsak a felülről jövő egyenlősítési törekvéseket utasította vissza, melyek a szabadságot, sőt a fajt fenyegették. A nagy francia forradalom lezajlott. A democratia kiküzdötte véres diadalát és Magyarországon még hosszú időn át egy társadalmi osztály sem követelte a rendi alkotmány lerombolását, melyet a nemesség a fajfenntartás nélkülözhetlen eszközének vált, s egy erős, demokratikus polgárság pedig nem ostromolta azt. A városok pusztán, régi szavazatuk visszaállításának sürgetésére szorítóztak. Ép a Martinovics-féle összeesküvés, melynek történetét Fraknói oly kitűnően megírta, vall arra, hogy a demokratikus eszmék a polgárságban nálunk nem találtak proselitákra. Ettől az összeesküvéstől idegen volt a nemzet közszelleme általában; de azon kevés számú idealistát is, a kiket Martinovics félrevezetett, s kik azt hitték, hogy Magyar-

*) *Fraknói*, Martinovics és társainak összeesküvése, G. és köv. 1. érdekesen rajzolja a felszabadult sajtó demokratikus irányát.

országot demokratikus állammá lehet átalakítani, a nemesi rend és a honorátorok osztálya, s nem a polgári rend szolgáltatta, mely még az utóbbival sem volt solidaritásban.

Így végződött a 18. század. S a 19-dik, ha lehet, még szomorúbb kilátásokkal kezdődött a democratiára nézve. Az első három évtized a demokratikus átalakulást inkább késleltette, mint elősegítette. Sőt az első két tized talán legszomorúbb korszakai közé tartozik a magyarnak. A lemondás, a csendes halál korszaka volt a'/. A nemzeti ébredés azonban bekövetkezett. Es szerencse, hogy ez megelőzte a francia legitim monarchiát ledöntő júliusi forradalmat. E forradalom csak így hathatott. Ha nagy álmában találja a magyart, tán még ez sem ébresztette volna fel. E forradalommal következett be történetünknek egyik legérdekesebb és legszebb korszaka. Az új Magyarország harcza a régi Magyarország ellen. Annak győznie kellett az utóbbi felett, különben Örökre alkotmányos sírjába temetkezett volna a magyar. S tán a polgári elem, a melyé volt a jövő, s melynek a diadal legszebb zsákmánya jut vala osztályrészü, küzdötte ki ezt a győzelmet; talán a demokratikus eszmék természetes képviselője, századokon át egyedüli letéteményese, a polgári rend valósította meg a nagy átalakulást, s döntötte porba a rendi alkotmányt? Nem. A közép-nemesség. Nem a harmadik vagy nálunk negyedik rend, hanem a köznemesség állt a demokratikus törekvések élére.

VI. FEJEZET.

A polgárság helyett a nemesség veszi kezébe a democratia zászlaját. – Nagy Pál álláspontját az ellenzék meghaladja. – Tények, melyek igazolják, hogy a nemesség liberálisabb volt a polgárságnál. – A polgárság ellenzi a városok democraticus rendezését. – Választó polgárok. – Census. – Szeged szabadselvűsége. – A letelepedés. – Zsidó-kérdés. – A honorátorok – A nemesség önkényt mond le előjogairól. – Azon okok előzetes ismertetése, melyek a nemesség közszellemét democratiai irányba vitték.

A democratia eszméit a városi polgárságnál sokkal inkább felfogta a nemesség, s mint látni fogjuk, azok diadalát több ponton a polgárság ellenére küzdötte ki.

A nemzeti ébredés első korszakában a nemesi rend is át volt még hatva azon tudattól, hogy kiváltságait fenn kell tartania. E kiváltságok szoros összefüggésben levén az alkotmánynyal, s az alkotmány, az állandó felfogáshoz képest, a faj érdekével, a nemes-

ség fajfentartó ösztöne után indult, s ellentétbe helyezkedett a demokratikus irányzattal.

A democratia különben a század elején Európaszerte földre tiportatott. A reactió üldözte. A francia legitim monarchia még a társadalomból is ki akarta irtani, miután a nagy forradalom és a napóleoni korszak demokratikus törvényei ott szilárdabb létet biztosítottak neki, mint a politikában. A század második évtizedében, s különösen ez évtized vége felé azonban a democratia mindenütt életjelt adott magáról. Az alkotmányos törekvésekkel szövetkezve ott volt a közös európai rendszabályokkal üldözött titkos társaságokban, résztvett a forradalmakban, harcolt Spanyolországban; a délamerikai csataterекről nem is szólva, mindenütt ott volt, ahol egy puska a szabadság érdekében elsült. A szabadság ügyének hű szövetségese gyanánt szenvedett, vérzett. A világ elfeledte orgiáit, melyeket a francia forradalom idejében tartott. Elfeledte, hogy csak az egyenlőséget, de nem a szabadságot szolgálta, s Európát megrázó rohamai után talapzattá alázta le magát egy lángeszű katonalábai alá. Vértanú koszorúval fején jelent meg. A democratia és szabadság édes testvérekké lettek. Nem csoda, hogy most Magyarországon is kedvezőbb fogadtatásra lelt.

A nemesség egy része azonban még rémet pillantott meg a democratia felújuló prestige-jében. Fenyegető árny gyanánt tekintett rá, mint mely megjelent a fejedelmek, az aristocratia és a szabadság mögött. Amit Franciaországban, magában az aristocratikus Angliában rokonszenvesen üdvözölt a közvélemény, úgy hogy ott biztosan előre lehetett látni a legitim királyság bukását, itt a Reform-Actát, a magyar nemesség egy része még elkárhoztatta. S nem pusztán az aulikusok, a mágnások, Metternich, mozdulatlanságot célzó rendszerében a faj üdvét látó csökönyösök tették ezt, hanem sokan az ellenzék tagjai közül is; ugyanazon ellenzék tagjai közül, mely pár év múlva radicalisan reformerré lett. A radicalis iránynak már ekkor is voltak ugyan hívei az ellenzéken, de midőn Nagy Pál ez ellenzék tagja, hosszú időn át egyik vezére, a nem-nemesek javára valami engedményt követelt, a karok és rendek megbotránkozva kiáltottak közbe: *Non stultiset!* (Ne ostobáskodjék!) S ezek a közbekiáltások nem pusztán a kormánypártól hangoztak. Maga ugyanazon Nagy Pál, a júliusi forradalom után, látva azon benyomást, melyet a párisi torlaszok diadala Magyarországon, főleg az ifjú nemzedékre tön, így nyilatkozott: „Nyolczszáz év óta nem fenyegette alkotmányunkat nagyobb veszély, mint e perczen. Tatár

és török feldúlta az országút, de dúlásai után önkényt, vagy kényszerítve elhagyta ismét. Most azonban erkölcsi hatalom fenyeget, melynek irányzata homlok egyenest ellenkezik azzal, mit, mint legszentebbünket őriznünk kell. Demokratikus elvekkel terhes minden; mint tűztenger terjednek ezek napról-napra, s végtomlással fenyegetik aristokratikus rendszerünket.

Igy gondolkozott az ellenzék vezérszónoka; habár nem az ellenzék. Mikép gondolkozhattak a túloldalon, mikép gondolkozhattak az aulikusok?

Nagy Pál álláspontja azonban a reformerek előtt csakhamar meghaladott állásponttá lett. A júliusi forradalom idejében a magyar társadalom már alkalmas volt a demokratikus eszmék felvételére. Csak így sikerülhetett *Kossuth* radicalis izgatása, melyet *Széchenyi* készített elő.

A közép nemesség nagyban és egészben sokkal szabadelvűbb volt már az ébredés első korában, mint a városi polgárság, utóbb pedig egyenesen ez vette kezébe a Liberalismus és democratia zászlóját.

Kétségbe vonhatlan tények bizonyítják ezt. A nemesség és a polgárság közt a múlt század vége óta per folyt a városok szavazatjoga miatt. E viszálykodás okairól fenébb már megemlékeztem. A nemességnek a polgári rend iránt való szűkkeblőségét érthetővé teszi azon vád, mely közvetve *Szerencsy* István személynök és ház elnöknek az 1844-diki országgyűlésen, a városi kérdés tárgyalását megnyitó beszédében foglaltatik. „A polgári jog megnyerhetése úgymond nem valami meghatározott kellékektől, hanem jóformán a tanácsnak és a választott polgároknak önkényétől függött; a választó polgárság oly kevés számmal volt, mely utoljára jó formán egy kis zárt cotteriává változott. A választó polgárság örök időre választotta a senatust, s egészítette ki önmagát; a mi természetesen nem teremhetett jó gyümölcsöket a beladminisztrációra nézve. Az ily zárt választó község és a senatus által választott követ az országgyűlésen nem képviseli a „communitas civium”-ot, a mint képviselnie kellene.”*)

A városok tehát minden előbb lehettek, mint a democratia telepei, s igaza volt *Szerencsy*nek, midőn ugyanazon beszédében kijelentette, hogy a „városi elemeket sok helyütt előbb még teremteni kellene Magyarországon.” **)

*) Országos rendi napló 1824, 193. 1.

**) U. o. 194. 1.

Bármily nyomatékosan követelte tehát a polgári rend szavazati jogának reformját, a nemesség, mely a városokban a bécsi kormány szövetségeseit pillantotta meg, vonakodott engedni. A szavazati jog megváltoztatásának feltételévé a városok *demokratikus* rendezését tette; s 1825-ben az országgyűlés ki is küldött egy bizottságot, mely a városi ügy rendezéséről organikus javaslatot volt hivatva alkotni. Organikus törvényt csinálni abban az időben annyi volt, mint a kérdést bizonytalan időre elnapolni. A választmányi munkálatokat találó gúnynyal ostorozta, Sopron város képviselője, *Martiny Frigyes* e szavakkal: „Mióta az utolsó félszázadban országszerte mozgalmak történnek, a választmányi munkálatok oly tömegre nőttek, hogy azok befogadására egész nagy terem kívántatnék, máshová való elszállításokra társzekerek volnának szükségesek, s a reájuk fordított közvetlen költségen a régen tervezett és óhajtott szolnoki csatornát kí lehetett volna építeni.*) Egyetlen organikus reform sem valósult meg.

Minden tervet elnyelt az akták labirintja. Így járt a városok rendezésének ügye is. A városok nem e miatt boszankodtak, hanem azért, hogy szavazati joguk nem tétetik egyenlővé a megyékével. Csak az egy Késmárk**) látta be, hogy a nemesség jogosan cselekszik, s hogy a városok szavazati jogának rendezését meg kell hogy előzze az organikus rendezés. Ez azonban hasztalan emelte fel szavát.

A városi követek elhatározták, hogy egy collectiv szavazati joggal többé nem vesznek részt az országgyűlés tanácskozmányai-ban, s egyúttal hasonló parlamenti strike-ra szólították fel a káptalanokat is, melyeknek szintén csak egy collectiv szavazatuk volt. Ezek azonban, a Bécsből vett intés következtében nem csatlakoztak s így a botrány elmaradt.

De ez a fenyegetés siettette a városi kérdésnek a tanácskozás sorrendjére való felvételét. Mind a városok képviselői, mind a kerületi ülések dolgoztak ki organikus tervezetet. A tanácskozás alapját az 1843-44-diki országgyűlésen az utóbbiak munkálata képezte. S a megyék követei, a nemesek ismét megmutatták, hogy liberálisabbak és demokratikusabbak a polgárságnál. Lapozza bárki végig az 1844-diki országgyűlés naplóját, azt a rengeteg sok beszédet, mely a város kérdése felett tartatott, s tapasztalni fogja, hogy az európai liberalismus álláspontját a megyék követének nyilatko-

*) U. o. 204. l.

**) Horváth Mihály, huszonöt év története 2. k. 181. és köv. l.

zatai sokkal inkább elfoglalták mint a városi követek felszólalásai. A nemesség képviselte a democratiát, s nem a városi polgárság. A democratia eszméit csak egy ponton törte át, csak egy kérdésben maradt most is szűkkeblű a nemesség a városok irányában. Csak 16, vagy kétszeresen, 32 szavazatot akart engedni a városoknak, míg ezek egyenként való szavazást, tehát a kir. városok akkori létszámához képest 48, kétszeresen 96 szavazatot követeltek; tehát majd nem annyit, mint a hány szavazat felett az 52 megye rendelkezett. De miként adhatott volna a nemesség majdnem egyenlő, s a királyi városok szaporodásának arányában növekedhető súlyt a polgári rendnek, mely csak a nemességgel szemben, tehát kifelé követelte az egyenlőséget, míg befelé visszautasította azt? Hiszen a városok nagyrésze még ez országgyűlésen is visszautasította a demokratikus eszméket, a polgárságnak a követválasztásra való befolyását. Hisz az 1844-diki országgyűlésen nyilatkozott Besztercebánya követe ekként: „A követválasztásra nézve az én küldőim óhajtják, hogy nem az összes, hanem a *választott polgárság* és *városi tanács* által, és pedig titkos szavazás útján választassanak az országgyűlési követek. Továbbá az én küldőim óhajtják, hogy a követválasztás *kijelelés* mellett történjék; mert kijelelés nélkül, s ha a választás az összes polgárságra bizatnék, attól lehet tartani, hogy a városokban is, úgy mint eddig a vármegyékben korteskedések, csoportozások, ingerültségek, vérengzések támadnak.*)

De nem csak ezen, hanem majd valamennyi kérdésben a városok követeivel szemben a megyék követei védtek a demokratikus elveket. A polgárjog megszerzését az utóbbiak majdnem korlátlaná, oly alacsony censustól akarták függővé tenni, mely a messze menő demokratikus követeléseket is kielégíthette.**)

*) Országgyűlési Napló 157. 1.

**) A kinek egy □ öl külső, vagy belső ingatlana volt, a kerületi javaslat szerint városi polgárjoggal ruházott fel. Maga *Szerencsy*, az elnök megsokalta ezt a szabadelvűséget, s így nyilatkozott: „Nem tudok egész határozottsággal szólni, de ha egyes városokon keresztül megyünk, a kerületi javaslat szerint iszonyú számú polgárság támadna. Pesten mintegy 12-15 ezer activ polgár lenne. Madrid sokkal nagyobb város mint Pest, lakosainak száma 200.000 körül van, – a spanyol nemzetet mostani helyzetében aristocraticai tendenciákkal senki sem fogja vádolni (!) és mégis a legutolsó választáskor, midőn mind a progressisták győztek, az újságok szerint mintegy 7000 polgár vett részt a választásokban: tehát Pesten 12-15 ezer, itt pedig 7 ezer! Ha ez így fog állni, kérdem: nem lesz-e ez igen sok?” Orszgy. Napi. 345. 1. Erre a kérdésre a méltó válasz az volt, a mi a megyei követek padjairól hangzott: *Nem!*

ellenben bár különböző, de kevés kivétellel magas census megállapítását sürgették.

Lőcse város követe a városok nagyságának arányában 500, 1000, 1500 frt értékű ingatlan birtokot követelt census gyanánt. *) Debreczen város követe pedig akkora ingatlant, mekkora egy ház értékével felért. Ez illiberális felszólalásokkal szemben *Szeged* védte a városok jóhírét. Követe, *Aigner* Ferdinánd még a kerületi javaslaton is túlment s kijelentette, hogy a városi közönség minden tagja méltán igényelhet polgári jogokat. „Nem akarom, úgymond, mind azon különben is ismeretes ál-okokat czáfolgatni, melyeket azok szoktak használni, a kik a városoknak mindig csak nyugalmat, csak csendet, de úgy látszik csak *síri* csendet óhajtanak, s kik a polgári alkotmányos jogokat mentül kevesebbekre kívánván szorítani, azoknak szélesebb kiterjesztésében *saját szabadalmaik megszorítását* vélik rejteni – arra kérem a t. K. K.-at és K. E.-ket, hogy ha már épen kell qualificationnak lennie, méltóztassanak azt nyilvánítani, hogy a városi közönségnek azon tagjai lehetnek polgárok, a kik a városi közterhekben részesülnek; amennyiben azonban ezen indítványom pártolást nem nyerne, kénytelenségből a kerületi szervezetben is megnyugszom. ***)

Ezt a derék, *Szeged* polgárságának becsületére váló, de a polgári rend ellen jogos vádat képező nyilatkozatot a megyei képviselők, bár többen voltak köztük, a kik hajlandók voltak a városoknak magasabb censust engedni, zajos éljenzéssel fogadták. Hont megye követe: *Fejérváry* Miklós pedig az *átalános szavazat*-jogot proclamálta és heves támadást intézett minden census ellen, mert, úgymond, küldői oly véleményben vannak, hogy a pénz nem lehet a hazafiság hőmérője. ***)

De a városi kérdés tárgyalását legmagasabb színvonalra *Szalay* László, a nagy criminalista, az 1843-diki javaslat tulajdonkép való szelleme, a nyugati eszmék által felvilágosított ezen gondolkozó fő, a legtágabb látókörű magyar emelte. Ő a városok rendezésében sokkal többet látott egyszerű szervezési kérdésnél. A még csak „alakulóban levő” negyedik rendnek, mint a nemzet különböző részeit összeolvasztó elemnek hivatását fejtette ki. Franciaországban a polgári rend magába olvasztotta a többi osztályokat; e feladat vár

*) Orsz. Napló 347. 1.

**) U. o. 349. 1.

***) U. o. 346 l.

– úgymond – a magyar negyedik rendre is. A rendek és municipiumok romjain támadó democratia alapíthatja csak meg az egyenlőséget, központosítást és felelős parlamenti kormányzást egyaránt. Ezért óhajtotta *Szalay*, hogy alakuljon egy osztály, mely a többiek szökelegességét lesimítja s bennük felolvaszson mindent, a mi nem korunkba való.

Ily liberális felszólalások után, mily kedvezőtlen színben tűnhettek fel a városok nagy többségének képviselői, a kik nemcsak nem osztották ily bőkézzel a polgárjogokat, hanem még a városban való megtelepedést is feltételektől, *jó erkölcsi bizonyítványtól*, stb. tették függővé. Mily szűklátkörű felfogás, mily korlátozása a szabadságnak, mily akadály a városi élet hatalmas kifejlődésének ez a magán életbe való beavatkozás, a „síri csendnek” féltékeny megőrzése! Miként lehettek volna városaink a democratia várai, mikor minden feltételét megtagadták a democratianak! Nem csodálkozhatni tehát, hogy a városok ügyét még az 1848: 23 t.-czikk sem rendezhette democratiai alapon, s a polgári jog gyakorlását magas, sokkal magasabb censustól tette függővé, mint az orsz. képviselő választást. *)

Az 1844-diki országgyűlésen tárgyalt szabadelvű javaslat ugyanis a városok, valamint a főrendek ellenállásán hajótörést szenvedett. Az alsó ház tervezetét, mely széles democratiai alapon szervezte volna a városokat, keblökből kizárta a kormány befolyását s valódi autonómiát akart adni a polgárságnak, a főrendiház teljesen átalakította. A városi autonómiát árny-önkormányzattá tette. A tiszti kar és az országgyűlési követek választását rendelte el. Megijedve a democratiai alapon támadandó polgárság roppant számától, a választójogot szerfelett magas qualificatiótól tette függővé. Mindezekon felül még a kormány által kinevezett orgánusra akarta bizni a városok feletti felügyeletet, a ki nélkül azok mit sem tehetek volna. Szóval, ha a főrendek módosítványait az alsóház is elfogadja, a városok helyzete még rosszabbá, s a nemesség felfogása szerint az alkotmányra veszélyesebbé vált volna: mert a városok most már 16 szavazattal bírnak vala a megyék 52 szavazatával szemben. Maga *Széchenyi* István úgy nyilatkozott a főrendek módosítványairól, hogyha azok törvénynyé válnak, ebből nagy veszély háramlik a nemzetre;

*) Kis városban 300, középvárosban 700, nagy városban 1000, Pesten 2000 fit, értékű ingatlant, a diploma embereitől 40-100 fit. lakbért, a két év óta letelepedettektől 200-800 forint évi jövedelmet követelt.

mert az alsó tábla saturáltatnék függő elemekkel, melyeknek három vagy hat évi servilismusa is elég volna nemcsak ama tábla megsemmisítésére, hanem arra is, hogy alkotmányunk és szabadságunk megdöntessék.

A magasabb census és közvetett választás, melyet a városi képviselők tudvalevőleg pártoltak, többséget kapott az alsó táblán. A főfelügyelőség intézményével szemben azonban a városi képviselők a megyék képviselőinek ellenállásához csatlakoztak. A két ház közti viszálykodásnak az lett eredménye, hogy a javaslat nem lett törvénynyé, így a városok kérdése függőben maradt és csak az említett 1848-diki törvény által intéztetett el. Ez a törvény egy szersmind polgárjogot adott a városokban a honoratoroknak, annak a nagy fontosságú társadalmi osztálynak, mely Franciaországban a polgári rend élére állva ezt a forradalomra és a democratia diadalára vezette. Ez a rend nálunk hosszú időn át alárendelt szereppel bírt. Egyik rendhez sem tartozván, soká ki volt zárva az alkotmányos közéletből. A radicalis irány hatalmas előretörésének idején azonban a nemesség volt az, mely felismerte a honoratorok nagy hivatását az alkotmányos küzdelemben. A városi kék posztó idegenkedett a diplomától, ellenben a nemesség felismerte, hogy egyenértékű az a nemesi oklevéllel. Pest megyéé a kezdeményezés érdeme. Ez statutárius jogánál fogva 1840-ben saját kebelében, szavazati joggal ruházta fel a honoratorokat; példáját számos megye követte, s így a hazai értelmiség nemnemes része kiemelkedett szégyenteljes állapotából. Látogatta a megyegyűléseket, résztvett a nagy horderejű vitaközlésekben, melyek az Új-Magyarország számára előkészítették az utat. A megyék hatalmas értelmi erőt nyervén, a közgyűlések igen fontos tanácskozó testületekké lettek, melyek democratiai színezetet kaptak, ép azért megfeleltek a nemzeti közszellem irányának. E gyűlésekben, melyekben „egyenlő szavazattal bírt a bocskoros, proletár, köznemes, a dúsgazdag főúr, az érdemes honorator, a birtokos nemes, a falusi lelkész és főpap” *) , visszatükröződött a jövő és már érkező Magyarország képe.

A megyékben még a zsidók is jobb bánásmódban részesültek mint a városokban, melyek porgársága, ipari- és kereskedelmi érdekeit féltve, még megtelepedési jogukat is lehetőleg korlátozni akarta, annál kevésbé volt hajlandó a zsidókat polgári joggal ruházni fel. E tekintetben is utalok az 1844-diki országgyűlés tárgyalásaira.

*) Horváth Mihály, id. m. 2. köt. 198. 1.

Bizonyos, hogy a megyék követei közül is többen szót emeltek a zsidók emancipációjá ellen, azt a magyarságra nézve károsnak tartották, s Turóczmegye követe, *Rakovszky* Adolf jogosan vetette szemére a zsidóságnak, hogy nem magyar szellemű, „azon német hírlapokat, melyek még hazánkban fennállnak, a zsidóság tartja fenn; míg a magyar lapokra nem találkozik a zsidók közt hús harmincz előfizető.*) De tény az, hogy a zsidóknak városi polgárjoggal való felruházását a megyék követeinek többsége pártolta, Biharmegye követe, Beöthy Ödön küldői nevében, akik „óhajtották az egyenlőséget mert a szabadságnak ez tiszta eszméje.” meleg védbeszédet tartott a zsidók mellett. Csanádmegye pedig már a megelőző országgyűlésre adott utasításában sürgette a zsidók emancipation át s Bánhidya Albert által, a városi ügy tárgyalása alkalmával a kerületi szervezetre szavaztatott, mely többséget is nyert. Ellenben a városok követei, nemcsak többnyire mind a zsidók emancipációjá ellen nyilatkoztak, hanem éljenzéssel, tapssal fogadtak minden felszólalást, mely a zsidók ellen irányult. Torontálmegye követe *Karácsonyi* László meg is rötta ezért a városok követeit, A megrovást csak kevés társa nevében utasíthatta vissza Szathmárnémeti város követe, mert *Szatmárnémetin* kívül csak kevés város adott utasítást a kerületi szervezet elfogadására. Ennek az ügynek különben, mint a történelemben fel van jegyezve, gyászos utójelenete került színre 1848-ban. A democraticus átalakulás nagy korszakában alkotott javaslat nem lehet a zsidó-kérdésben kevésbbé szabadelvű az 1844-diki javaslatnál, mely a főrendek makacsságán hajótörést szenvedett. A fenébb említett qualificatiók betöltése esetén a zsidóktól sem tagadhatta meg a városi polgár- és szavazatjogot. Nem válik *Pozsony* városának becsületére, hogy e miatt kiadta a jelszót a zsidók elleni hajszára. A pozsonyi iparosok egy része az egyenlőséget kenyérkérdés gyanánt fogván fel, veszedelmes versenytársakat pillantott meg a zsidókban. Márczius 19-20-dika közti éjjel megtámadta a zsidók lakásait. Az osztályharcz gyűlöletes kihágásainak folytatását csak a fegyveres erő közbelépése akadályozta meg. De ezzel még nem szűnt meg a zsidó-üldözés Pozsonyban. Gyűlések tartattak, határozatok hozattak a zsidók szabadságának korlátozására. S a határváros példáját követte több más város, Nagyszombat. Pest, maga a tiszta magyar lakosságú Székesfehérvár is. A hajszának az lett a vége, hogy az országgyűlés, a városok pressiója alatt, kitö-

*) Orszgy. Napló 309. 1.

rölte a javaslatból a zsidók emancipációját, s a következő országgyűlésre ruházta át a feladatot, hogy az elnyomottaknak igazságot szolgáltatasson. *)

Azt hiszem, több mint elégséges tényt hoztam fel annak bizonyítására, hogy Magyarországon a nemesség szabadelvűbb, demokratikusabb volt közjogi törekvéseiben a városi polgárságnál. S hogy nemcsak akkor volt szabadelvű, midőn valamely ügy rendezése a polgárság, hanem az ő rovására ment, a történelem által feljegyzett számos fényes tette bizonyítja. Utalok a hivatal viselő képesség általános kiterjesztésére, a közteher viselésnek s a választó törvényben a demokratiai elvnek, habár némi korlátozással történt elfogadására, az ösiség megszüntetésére és az örök váltságra.

Mindez azonban csak kemény tusák után valósult meg; de nem akként, hogy a nemesség a polgárság által kényszerítettett volna kiváltságainak, sőt anyagi érdekeinek feláldozására. A polgári rendnek nálunk eszébe sem jutott szabadelvűségre sarkalni a nemességet, sőt nem egy kérdésben, visszatartotta azt a haladástól. A nemesség, pártokra oszolva, önmagával küzdve valósította meg a szabadelvű reformokat. Bármennyire elő volt is készítve a nemesség, mint ki fogom mutatni, a demokratiai eszmék befogadására, az a néhány országgyűlés, mely a nemzeti szellem fellendülésétől az átalakulásig tartatott, századok tusait koncentráltta magába. Angliában évtizedes izgatásba kerül majd minden egyes reform-kérdés megvalósítása. Az 1832-diki Eeform-Acta csak a nyílt forrongásokban kitörő, erőszakoskodó közvélemény nyomása alatt jött létre. Nálunk a választási reformnak demokratikus alapra való fektetése csak egy részlete volt a nagy átalakulásra törekvés irányainak.

A *hivatalviselési kiváltságról* le kellett mondania a nemességnek. Lemondott. Még a főrendek közt is visszhangra talált Bathányi Lajos demokratikus szellemű felkiáltása: „Ész, erény, becsületesség nincs kötvé osztályhoz; sőt e tulajdonok gyakran megfordított arányban állnak a nemesi kiváltsággal.” Sőt a főrendek túlmentek az alsó tábla követelésén. Minden hivatalviselésre képesnek mondták ki a nem nemeseket. Az alsó tábla természetesen hozzájárult minden korlát ledöntéséhez.

A nemességnek le kellett továbbá mondania a *nemesi birtok kiváltságáról*. Lemondott az 1844-diki országgyűlésen. A birtokképesség a nem-nemesekre is kiterjesztetett. *Széchenyi* István látnoki

*) V. ö. Horváth Mihály id. m. 3. k. 394. 1.

szeme e tényben Magyarország regenerációját és jövődjének biztosítását pillantotta meg.

A nemességnek le kellett mondania a *nem-adózás* kiváltságáról. Ehhez heroicus erőfeszítésre volt szükség; mert nemcsak a szabadelvűség, hanem az erszény kérdése volt. Mikor a múlt század elején, az állandó hadsereg behozatala alkalmával, a rendes egyenes adózás életbe lépett, a nemesség megvédte adónemfizető kiváltságát. A felkelésben közvetlenül és saját költségén vévén részt, azt hitte, jogosan védi és védte is azt egy századnál tovább minden kísérlettel szemben. *Széchenyi* és *Kossuth* hatalmas izgatására volt szükség, hogy a nemesség bele szokják a közös teherviselés gondolatába. *Széchenyi* a közmunkák, majd a lánchíd czimén gyakorlatilag is megvalósítja a közös teherviselést. E reform *elve* azonban az 1844-diki országgyűlésen csak részben fogadtatott el. De már ezt a napot úgy ünnepelte *Széchenyi*, mint a nemzeti ügy jobbra fordultának nagy napját. A radicalis reform útját *Kossuth* sajtóbeli és parlamentbeli izgatása készítette elő. Az 1847-diki országgyűlésen a megyék követeinek nagy többsége már át volt hatva a korlátlan közös teherviselés eszméjétől. A mikor nov. 29-dikén Szemere Bertalan megtette ismeretes indítványát, alig volt valaki, a ki nem osztott volna a szónok ez emlékezetes szavaiban: „A mely nap a közös teherviselés elve kimondva és keresztülvive lesz, anap leend letéve másodszer Magyarország létének alapja.” Alig volt valaki, a kit át nem hatott volna *Kossuth* történeti nevezetességű beszéde, melyet e napon tartott. Csak a követek utasítása és a főrendek ellenállása akadályozta meg, hogy a közös teherviselés, minden korlátozás nélkül, már ekkor meg nem valósult, s létesülése a nagy események bekövetkeztéig elmaradt.

Az úrbériség és ősiség bilincseket vert Magyarországon a földbirtokra. A parasztnak nem volt tulajdona a veritékével öntözött telek. Az ősiség a nemesi családhoz kötötte le a földbirtokot, megakadályozta annak szabad forgalmát, lehetetlenné tette a hitelt. A democratia előtt ez a gát nem volt kevésbé meredek, mint a nemesség adómentessége. A *Széchenyi* által kezdett, de utóbb általa némileg ellensúlyozni akart radicalis mozgalom a szabad földbirtokot írta zászlajára. A nemesség azonban az ébredés első korszakában épen a szabad földbirtokban látta a democratia fenyegetését az aristokratikus intézmények ellen. *Wesselényi* hűtlenségi perbe fogatásának a szabad földbirtok e hirdetése volt egyik oka. Ugyan-ezen ok miatt volt kénytelen elhagyni követi székét *Kölcsey*. De az

eszmét nem lehetett megölni. Az 1834-diki országgyűlésen már elismertetett törvényes hadviselő félnek, s valóban a szabad földbirtok címén megindult agitáció parlamenti harcaink egyik legfényesebb csatáját vívta. Tizenöt esztendő múlva végleges diadalát aratta a közszellemben. Az 1847-diki országgyűlésen már conservatívek mint *Somsich* Pál, lobogtatták a radikális zászlót. A bekövetkezett nagy események azt az ország zászlójává tették. Az örök váltság és az ősiség eltörlése elvben elhatározottat. A nemesség lemondott előjogairól. S nem egy hatalmas társadalmi osztály által kényszerítve mondott le, hanem önkényt, a haza oltárán áldozatot hozva. Oly esemény ez, melynek nincs párja a világtörténelemben.

Guizot mondja, „*Les trois generations*” című művében, hogy 1789-ben a francia nemesség a polgársággal válllvetve fáradt a nagy átalakulás létrehozásán. A mennyiben ez áll, a nemesség a fenyegetővé vált polgári rend nyomásának engedett, s a transactió végre is lehetetlennek bizonyulván kitört a társadalmi forradalom. Nálunk ellenben a nemességet nem fenyegette a polgári rend. Sőt a nemesség teremtette s emelte azt fel magához, megosztotta vele jogait. A közjogban, büntetőjogban, a magánjogban a nemességnek nagy előjogai voltak. E jogoknak némileg részese volt a városi polgárság. A nemzet többi s legnagyobb része ellenben minden jogot nélkülözött. Önkénynek volt oda vetve. A nemesség lerombolta kiváltságainak sorompóit. Jogainak részesévé tette a nemzet minden tagját. S mikor ezt tette a közjogban, büntető jogban, nem művelt semmit, a mit más nemzetek nemessége meg uem tett volna. Az angol nemesség soha sem ismerte a nemadózás kiváltságát. A magna charta és a Habeas Corpus acta a nemeseket és nem-nemeseket is egyenlő törvényes garantiákkal látta el. A mikor azonban a magyar nemesség földbirtoka egy részének tulajdonjogáról mondott le. a mikor az úrbéri telkek megváltása által szabad, független parasztosztályt teremtett, a mikor az örök váltságnak közös viselése által roppant anyagi áldozatokat hozott: oly ténnyt hajtott végre, melyre az angol nemesség még ma és az ir lázongások százados sorozatának nyomása alatt sem képes magát elhatározni. Absolut uralkodók, nagy hatalomra vergődött társadalmi osztályok megfosztottak más kiváltságos kasztokat jogaiktól. II. Sándor czár felszabadította az orosz parasztokat. De uralkodó osztály, mint nálunk volt a nemesi rend, még soha sem tanúsított ily önzetlenséget. A míg Angliában a nemesi rend volt az uralkodó osztály, a földbirtok felszabadítása a tulajdon elleni merénylet gyanánt tekintetett. Sőt maguk

az ír izgatók sem bátorkodtak e felszabadítást proclamálni. *O'Connell* sem ment ennyire. Ma már a *democratia* helyet foglal a parlamentben, a nemesség nem kizárólagos birtokosa a hatalomnak. S még ma is csak akadémikus *discussiója* a szabad földbirtok a legszélső szabadelvűségnek. John Stuart Mill óta a szabad földbirtok helyet foglal a *radicalis* programmon: de íme, Gladstone *liberalis-radicalis* kormánya sem mer még oly szabadelvű agrárius bilit sem beterjeszteni, mint a mi úrbéri törvényeink voltak. Sőt még e bili is előre láthatólag hajótörést fog szenvedni a főrendiház ellenállásán. A szabad földbirtokot az angol *democratia* csak egy későbbi korban fogja kicsikarhatni a nemességtől, melynek még mint nem-uralkodó osztálynak is hatalma van a *radicalis* reformok meggátolására. A magyar nemességnek annál inkább lett volna erre hatalma, mert uralkodó osztály volt. Ha az önzés sugallataira hallgat, bizonyára ezt teszi, s ez esetben 1848-diki átalakulásunk egészen más, a szabadságnak és *democratiának* sokkal kevésbé kedvező fordulatot vesz vala. Úgy lehet, hogy a nemesség, ha szűkkeblű, kizárólagos álláspontra helyezkedik, elsodortatott volna, A Kossuth által vezetett *radicalis* izgatás következtében türelmetlen közvélemény nem elégedett volna meg félrendszabályokkal. De hol gyökerezett ez a közvélemény? A kis és *középnemességben*, melyet a honoratorok által képviselt nem-nemesi intelligencia támogatott. Nem a „forintos” mágnásokat és paraszttá lett bocskoros nemeseket értem, kiket a *reactio* annyiszor, a hányszor szüksége volt rá, eszközül használt. Ertem a nemesi rend nagy, többnyire középvagyonu, de értelmes zömét, Verbóczynek 500.000 főre elszaporodott populusát, mely valóban egész nép volt, s mint ilyen nem maradhatott zárt testületnek, magába kellett fogadnia az egész nemzetet.

A kiváltságos osztályok csak úgy tarthatják fenn magukat, ha tagjaiknak száma nem feletőbb nagy. Ezek elszaporodása szükségképp leszállítja színvonalukat, egyengeti a *democratia* útját. Az Egyesült-Államok déli országainak földbirtokossága, a rabszolgaság daczára, a második fejezetben mondottakon kívül, azért sem alakulhatott *aristocratiává*, mert tagjai sokkal számosabban voltak, hogy sem zárt testületté lehetett volna.

Nem csoda tehát, hogy a feletőbb elszaporodott, az első szülöttség által nem korlátolt, az ösiség által szükségképp elszegényedésre kárhoztatott magyar nemesség, a nemzeti ébredés korszakának megnyílta után csakhamar hozzáférhető lett a *democratiára* nézve.

Erről, különösen az ősiség demokratikus hatásáról, a következő fejezetben részletesen szólok.

Itt még csak azt említem fel, hogy a nemességet Magyarországon nem csak mindenki megszerezhetette, hanem egész néposztályok, *collective*, tagjai voltak a nemesi rendnek. Nagy helységek, a jáász-kún nép, s a székelység nemesi kiváltságokkal bírtak. Mikor pedig a kiváltságok várnái ekkora tömegeket zárnak falaik közé, e falakon belül az *egyenlőségnek*, a *democratia* ez alapjának létre kell jönnie. A magyar nemesség uralma valóban felettébb hasonlított a *democratia* uralmához. Kezdetben személyesen vett részt a kormányzásban, utóbb az általános szavazaton alapuló képviselet által, *míg* a városi polgárság a kormányzás ily alakzatait nem ismerte. A legkisebb, legszegényebb nemesnek is ugyanazon jogai voltak, mint a dúsgazdag főúrnak. A székelyeknél pedig valóságos népuralom létezett, mert a kiváltság alapjai oly szélesek voltak, hogy ennek következtében az megszűnt kiváltságnak lenni, magában foglalta az egész népet.

És sajátosság, a nemesség még a bíró-választás területén is találkozott a *democratia*val. Csak Észak-Amerikában és Magyarországon létezett az újabb korban kettős rendszerű bíróság. A helyi és tartományi bíróság, mely az önkormányzat szélső követelményéhez képest, *választás* alá esett és az állami szempontok számára, *kinevezett* bíróság. A magyar megye ép úgy választhatta bíróságát, mint a svájci kanton, vagy az észak-amerikai szövetséges állam. Csak-hogy ott a nemesség, itt az összes nép választotta és választotta általános szavazatjog alapján.*) Az alap, mert nem az összes népre terjedt ki, nem volt demokratikus, de a módszer igen.

Mind e jelenségek arról tesznek tanúságot, hogy a nemesség

*) *Massachusetts*-ben, a többi szövetséges államok példájára, szóba kerülő a bírák választása. *Wood* képviselő így nyilatkozott: „Nekünk, a *népnek*, époly jogunk van bíráinkat, mint egyéb hivatalnokainkat választani. Senki sem tagadhatja, hogy a *népnek* ehhez feltétlen joga van, s a kérdés csak az lehet, vajon helyesnek tartjuk-e, hogy e jogunkat magunk gyakoroljuk?” „Azt hiszem, monda erre Holder képviselő, hogy bíráinkat a választás valódi és isteni (godlike) függetlenséggel látja el, mely a *nép* akaratan alapul. *Ez az akarat mindig igaz és csalatkozhatlan*, s mindenki, a ki közhivatalt visel, tartozik azt állandóan szeme előtt tartani. Avagy adjunk-e fizetést oly bíráknak, kiket a *nép nem választ és nem szeret?*” – V. ö. *Mohi*, Staatsrecht, Völkerrecht und Politik, I. köt. 529. l. – A *democratia* e túlzását meg lehet róni, de azt, hogy a demokratikus rendszerrel a bírák választása szervesen összefügg, lehetetlen megtagadni.

nálunk alkalmasabb volt a democratia eszméinek befogadására, mint a kamarai igazgató és örökös senatus kényuralma alatt álló, a democratianak minden feltételét nélkülöző városi polgárság.

VII. FEJEZET.

A nemesség demokratiai irányzatának különös okai. – A vagyon felosztás hatása a democratiára. – Az örökösödési és vagyon átruházási törvények. – Szabad végrendelkezési jog. – A primo génit ura és a magyar ősiség különböző hatása. – Az agrárius átalakulás radikális irányt vesz. – Széchenyi aristokratikus gátakat akar emelni. – A kifejlés.

Honnét magyarázható meg az előbbi fejezetben rajzolt tünet? Honnét fejthető meg, hogy a magyar nemesség lett a democratia zászlóvivőjévé?

Említettem a nemesség elszaporodását és vagyoni állapotának meghanyagatását, mint a demokratikus irányt okát. Ez azonban nem a közvetlen ok, mert más ok szüleménye.

E fejezetben kísértem meg felderíteni azon valódi végső okokat, melyek a magyar nemesség szellemének irányát demokratikussá tették.

A politikai, valamint az erkölcsi és physikai világban megvan minden okozatnak a maga oka. Ha a magyar nemesség történeti evolúciója más, mint más nemzetek, különösen az angol és francia nemesség történeti evolúciója; ha a democratia győzelmét Magyarországon a nemesség vitte ki, míg Franciaországban a harmadik rend, s míg Angliában a democratia igényeinek arányában ma sem győzedelmeskedett: erre specialis okoknak kellett közrehatniuk.

A democratia alapja az egyenlőség. Az egyenlőség pedig a vagyon nagymértékű oly felosztásában gyökeredzik, hogy a nép nagyobb száma vagyonos legyen, kevés kézben a köztvagyon fel ne halmozódjék, vagyis a legnagyobb gazdagság és legnagyobb nyomor áthidalhatlan ellentét gyanánt ne álljon egymással szemben. Csak a vagyon adhat függetlenséget. A nyomor függő viszonyba hozza a nagy tömeget a vagyonos osztálylyal szemben. A vagyon aránytalan felosztása a feudalismushoz hasonló tünetet hoz létre. A vagyon feudalismusát. Kiváltságolt osztálylyá lesz a birtokosság. Ez az osztály a szabadok osztályja. A nem-szabadok osztályává alakul a proletár tömeg. Hasztalan mondja ki a törvény az egyenlőséget. Az angol gyármunkás nem egyenlő a milliónyi tőkével dolgozó gyárossal, a nyomorult írországi bérlő az angol peerrel. A vagyon szerinti

osztályozás oly fokozatokat teremt a társadalomban, mint teremtett a feudalizmus a középkorban.

A democratia ott áll legszilárdabban, hol a vagyon felosztás legtökéletesebb, mint Amerikában. A democratia tehát gazdasági és jogi kérdésekre redukálható.

Ha meg akarom tudni, mikép áll valamely államban a democratia ügye, vizsgálom a közvagyon felosztását. E felosztásból nem tudhatom meg, mily viszonyokban van a közszabadság, de az egyenlőségre eléggé megközelíthető következtetést vonhatok.

Így p. o. ha Angliát és Franciaországot teszem összehasonlításom tárgyává, azonnal feltűnik, hogy míg az elsőben (Anglia és Írországból együtt) – Beaconsfield szerint 250,000, addig az utóbbiban közel hét millió földbirtokos van. Sőt az tapasztalható, hogy míg Angliában a földbirtokosok száma fogy (a múlt század végén 260,000 földbirtokos volt*), addig Franciaországban ugyanezen szám növekszik. Az ingó vagyonról nem lehet ily biztos kimutatást adni, de kétségtelen, hogy a két állam e vagyon felosztása tekintetében is megközelítőleg hasonló tünetet mutat. Világos tehát, hogy Angliában a vagyonfelosztás nem kedvező, ellenben Franciaországban kedvező az egyenlőségre, s így a democratiára nézve is. Ha aztán szétnézünk Angliában és Franciaországban, tapasztaljuk, hogy azon eredmény, melyre a priori okoskodás által jutottunk, a gyakorlatban igazolást nyer.

Igaza van a párisi grófnak, mikor állítja, hogy Franciaország át meg át van hatva az egyenlőség eszméitől; ellenben Anglia a legnagyobb társadalmi különbségeket mutatja fel.

Magyarországon a lakosság számához képest a földbirtok ma közel hasonló arányban oszlik meg, mint Franciaországban. A mi viszonyaink eszerint majd oly kedvezők a democratiára nézve, mint a francia földbirtokviszonyok.

Bátran felállítható e szerint azon elv, hogy *minden oly intézmény, mely kedvez a vagyonfelosztásnak, kedvez egyszersmind a demokratiának.*

Ez elv világánál végig kísérhetjük a magyar democratia sorát történelmünk egész folyamán, s tapasztalni fogjuk, hogy a feudalizmus nálunk is úgy mint másutt, az agrárius törvényekben gyökeredzett, s minél inkább feloszthatóvá és elidegeníthetővé lett a

*) Jelenleg növekvés tapasztalható, de csak Írországból, s itt is csak a miatt, hogy Gladstone reformja alapján az állam földbirtokot vásárol, s apró parcellákban a parasztok kezére adja.

földbirtok, minél inkább felnövekedett az ingó vagyon az ingatlan mellett, annál inkább terjedt a *democratia*.

Az egyenlőség feltételezi a szabad földbirtokot, annak elidegeníthetőségét és oszthatóságát. A feudalizmus mind e feltételeket kizárta. Az egyenlőség és vele a *democratia* oly mérvben terjedt el valamely államban, a mily mérvben megvalósultak e feltételek.

Hol látható e feltételek megvalósulása?

Az örökösödési és a birtok átruházási törvényekben.

Ha megvizsgálom valamely nép örökösödési és birtok átruházási törvényeit, megtudom, vajjon azon nép *democratiai-e* vagy sem.

Amíg van ősi, családi, ági vagyon, amíg a szerzett és öröklött javak közt különbség létezik, addig az öröklést szabályozó törvények nem *democraticusak*. Ehhez képest nem teljesen *democraticusak* még ma sem a mi örökösödési törvényeink sem, a régi hagyományoknak van itt-ott nyomuk magán jogunkban. De annál *democraticusabbak*, sőt *elszegényedést felidézők* vagyon átruházási törvényeink.

A magyar örökösödési jog két lényeges sajátosságot mutatott fel. Mind az angol, mind a francia örökösödési jogtól különböző azáltal, hogy nem ismerte a *primo-geniturát*, az angoltól különböző pedig még azáltal is, hogy nem ismerte a szabad végrendelkezési jogot.

Ez a két különbség igen fontos. Ez az oka, hogy a magyar örökösödési jog bár feudális és aristokratikus volt, nem nélkülözött bizonyos *demokratikus* hatást sem.

A római jog, a míg egyrészt kedvezett a szabad végrendelkezésnek, tehát lehetővé tette volna a *primogenitura* kifejlődését, más részt gátló akadályát képezte a feudális birtokrendezésnek. Ép ez az oka, hogy azon államokban, hol a római jog nem nyert polgárjogot, mint Angliában, Skóciában, Norvégiában, Svédországban, Dániában, az ősiség, a családi vagyon sokkal inkább kifejlett, mint egyéb, különösen a latin fajú népeknél, vagy mint Németországban, hol a római jog idővel háttérbe szorította a germán jogot. Skandinávia pl. egészen érintetlen maradt a római jogtól; ép ezért a skandináv örökösödési jog annyira védte a családi vagyont a felosztás ellen, hogy házasságot is csak a vérrokonok beleegyezésével lehetett kötni. Franciaországban jogi dualizmus létezett. A déli vidékeken létező római jog gátolta a feudalizmus terjedését s az *olygarchia* elhatalmasodását.

Angliában az egyszerű hűbérvagyonban a fiörökösök egyenlően osztoztak. Az örökös hűbéri birtokra nézve azonban a normán jogi felfogás a primo-genitúrát hozta be, mely intézmény a 14-dik században már teljesen kifejlett s fennáll még ma is, kivéve a gavelkind-birtokot. A primo-genitura sehol sem ment át ugy a nép szokásába, mint Angliában. A nemesség nemcsak törvényes kötelességének tartotta a primo-genitura által megőrizni a családi vagyont, s így fentartani a család fényét, hanem akkor is a primo-genitúrának kedvezett, mikor a törvény értelmében ellenkezőt tehetett volna.

Angliában ugyanis kifejlődött a szabad végrendekezés. A korlátozás csak az öröklött vagyonra nézve állott fönn, s nem tekintett öröklött vagyonnak, a mihez a birtokos végrendelet által jutott, habár törvényes örökösödés által is hozzájuthatott volna. Az egyszerű hűbér tekintetében kevés, ma semmi akadály sincs a végrendeleti örökösödés előtt, s mégis mit tapasztalunk? A végrendekezési szabadság nem kedvez a vagyonfelosztásnak. A végrendekezési jog kétségkívül szabadelvű és demokratikus vívmány, az ingatlan szabad mozgását gátló feudalismus ellenében. A római jog és egyházjognak köszönjük azt. Anglián kívül a szabad végrendekezési jog tán mindenütt demokratikus irányba terelte volna az agrárius viszonyokat. Ott azonban az aristokrátiának kedvezett. Miért? Mert a nép hajlamai a végrendekezési szabadságot aristokratikus célokra használtatták és használtják föl. Az erkölcsök és szokások, mondja a fönnbbiekkal kapcsolatban Laboulaye, oly nagy befolyással bírnak, hogy egy és ugyanazon törvény két országban egészen ellentétes eredményeket idéz elő. Angolországban, hol a gazdaggá lett kereskedő becsvágya oda irányul, hogy családját az aristokratia körébe fölemelje, hol a nemesek legelső kötelessége fentartani a ház fényét, a végrendekezési szabadság rendkívül kedvez az aristokratikus szellemnek.

Ezért tapasztaljuk, hogy Angliában az apa, ha szabadon végrendelezhetik is. elsőszülött fiát teszi örökösévé. Az angol örökösödési jog tehát egészen az aristocraticus törekvések szolgálatában áll. Ide járulnak még a földbirtok elidegenítésének rendkívüli nehézségei, melyek mindinkább kezdenek ugyan eltűnni, de részben még ma is léteznek. A hitelező még ma is nehéz helyzetben van az adóssal szemben. Az előre törő radikalismus bizonyára törekszik lerombolni Anglia aristocraticus intézményeit. De a míg meg nem változtatja az örökösödési törvényeket, amíg el nem törli a primo-genitúrát, amíg lehető egyszerűvé és gyorsá nem teszi az ingatlan

átruházást: addig meg nem szüntetheti az aristocratiának a vagyonban és erkölcsökben gyökerező tekintélyét.

A régi francia aristokrátiát nem a rémuralom vérengzése, hanem az örökösödési törvények megváltoztatása semmisítette meg. A forradalom, mikor az elsőszülöttséget, a fiak előjogát a lányok felett, az ági vagyont, az ex pacto et Providentia majorum örökösödést megszüntette, s megszorította a végrendekezés szabadságát, nehogy az aristokrácia végrendeleti primo-geniturát állítson fel, kiirtotta az *ancienne noblesse*-nek még gyökereit is. A forradalmi törvényhozásban gyökerező code civil a demokratikus elvet néhány ponton áttörte ugyan, midőn pl. a visszaháramlást, tehát az öröklött és szerzett vagyon közti különbséget egy különben igen jelentéktelen esetben, visszaállította. De mégis tény, a mit egy jeles író mond, hogy a code civil ötven év alatt a francia társadalomból egészen új népet teremtett, s annyira kifejlesztette a demokratikus szellemet, hogy a mai francziák nem értik többé apáik eszméit. „Ezen állapotot nem az oly hamar elnyűtt tíz ellenkező alkotmány idézte elő, hanem a code civil, ez és csupán csak ez honosította meg az egyenlőséget Franciaországban.”

A magyar örökösödési törvények hatása hasonlólag nyilatkozik.

Az ősiség behozatala előtt Magyarországon törzs- és nem családi vagyon volt. E korban a nemzetség szorosan zárt egység gyanánt tűnt fel. Nem egyesek pereltek egyesek, hanem nemzetségek nemzetségek ellen. Az egyén tehát nálunk inkább eltűnt a törzsben, mint nyugaton a családban. A mi viszonyaink ekként a feudalizmus behozatala előtt kedvezőtlenebbek voltak a demokrátiára, mint a germán népeknél, mert a demokrácia csak az egyéni vagyonon alapulhat. S a családi vagyon közelebb áll az egyéni vagyonhoz, mint a nemzetségi vagyon.

Az ősiség a törzs és nemzetség helyett a családra helyezte a birtokviszonyok súlypontját. Habár az ősiség a feudalizmus eszméin alapult, a magyar nemesség birtoka még sem volt tulajdonkép való hűbér. A földbirtok nem képezett pusztá haszonélvezetet, hanem valóságos tulajdont. Ez a tulajdon azonban nem egyesekre, hanem a családra nézve volt teljes. Szabályozója a jogközösség és nem az egyéni akarat volt. Ebből magyarázható meg, hogy nálunk nem volt széles alapon kifejlődött végrendekezési jog, s hogy Magyarország, mint Tóth Lőrincz mondja, „nem volt a végrendeletek földje, hanem a családi kötelmek erejének, a vérségi kegyeletnek hazája.” A

végrendelkezési jog ugyanis teljes tulajdont, szabad egyéni birtokot tételez fel. Ilyen tulajdont, ilyen birtokot pedig nem képezett az ősi földbirtok, nem képeztek valójában még a szerzeményi javak sem. Az örökösödés szigorú törvények által volt szabályozva, az ősi vagyonnak idegenekre való átruházása pedig majdnem lehetlenné téve.

Úgy látszik tehát, hogy a magyar örökösödési és vagyonátruházási törvények határozottan aristocraticusak és ellentétben voltak a democratiával. Hisz az ősi vagyon fentartásának előmozdításában annyira ment a törvényhozás, hogy az 1723: 49 t.-cz. által kimondta: ha ősi birtok elidegenítettik, a szerzett más birtokból mindenek előtt az ősi vagyon egészítendő ki, s csak a mi megmarad, tekinthető szerzemény gyanánt.

Es mégis legalább örökösödési törvényeink hatásban democraticusok voltak. A cél bizonyára aristocratikus volt, de az eredmény a democratia javára ütött ki.

Törvényeink, mikor védeni akarták a családi vagyont, s ez által fenn akarták tartani a nemesség fényét, mindent elkövettek a családi vagyon tönkretételére. Nem szólok a leánynegyedről s özvegyi jogról. Maga azon tény, hogy a figyermek egyenlően örökösödtek, s hogy az apának nem volt jogában egyik fiát a másik rovására kedvezményben részesíteni, szükségkép felidézte a családi vagyon elhanyaglását. Ugyanazon ősi vagyon, melyből egy család fényesen élhetett, teljesen elégtelennek bizonyult, midőn harmad, negyed ízben 8–10, vagy még több család tengette belőle életét. Nemcsak a nemesemberek közt, de minden társadalmi osztályban kevés oly eset fordul elő, hogy ugyanazon családfa ágán oly szorgalmas és takarékos családapák következtek egymásra, akik gyermekeik számának arányában növelték vagyonukat.

Különösen a köznemesség, mely a közügyekkel volt elfoglalva, harczolt a csatamezőn, tanácskozott a megye- és országgyűlésen, kevés gondot fordított a vagyonszerzésre. Hogy mily rendezetlen anyagi viszonyok közt élt, mi sem bizonyítja inkább, mint azon törvények egész sorozata, melyek az *adó*st védték a *hitelező* ellenében. Magyarországon a legnagyobb nehézséggel járt a legvilágosabb követelés behajtása is. Mivel pedig a nemesi osztály volt a törvényhozó, világos, hogy ez a kiváltságolt osztály ama törvények által saját bőrét védelmezte. Ez állapot megszüntetését követelte Széchenyi első sorban „Hitel”-ében és „Stádium”-ában.

Aki tehát azt hiszi, hogy az alsó nemesség állapota, mikor

ez még kiváltságait élvezte, valami nagyon virágzó volt Magyarországon, teljesen téved. A hét szilvafa árnyékában nem teremhetett jólét. S a kinek ősi birtoka többre terjedt hét szilvafánál, legfeljebb csak nyers jólétet élvezhetett. Oly fogalmi és hitelviszonyok közepe, minők épen az ősiség és nemesi kiváltságok miatt léteztek Magyarországon, nem volt képzelhető egyéb jólét a töltött káposzta jóléténél. A komfortnak és nemesebb élvezeteknek azon fokáról, melyet ma egy jó módú polgár is megszerezhet, s megszerzését nélkülözhetlennek tartja, nem volt fogalmuk az adót nem fizető nemesség gazdagabbjainak sem.

A primo-geniturát, mely megója a családi vagyont a felosztástól s így a nemesi családot az elszegényedéstől, nem ismerte. sőt lehetetlenné tette a magyar örökösödési jog.

A hitbizomány pedig nálunk századokon át ismeretlen volt. Ez intézményt csak az 1687: 9. t.-cz. hozta be, de szűk körben, pusztán a főnemességre szorítva. Felállításának jogát az 1723: 50. t.-cz. kiterjesztette ugyan a köznemesekre is; de e jog gyakorlása a király beleegyeztétől tétetett függővé, s a mi fő, *nem érinthette az ősi, hanem csak a szerzeményi javakat.* Az ősiség vagyonfelosztó hatását tehát nálunk még a hitbizomány sem korlátozhatta, mely e szerint nem pótolhatta a primo-geniturát, s pedig annál kevésbé, mivel a kisebb birtokú nemes nem állíthatott fel hitbizományt, míg a primo-genitura a kis vagyont is egy kézben összpontosítja.

Az első szülőtti jog intézménye hasonló tünetet hozott volna létre nálunk ahhoz, ami Angliában szemlélhető¹. A földbirtokos nemesség kisebb számú marad, mert a másod, harmadszülött fiak iparosokká, kereskedőkké, hivatalnokokká, vagy ami tán jobban megfelel vala hajlamaiknak, gazdákká, bérlőkké leendettek, s így összekötő kapcsot képeztek volna a nemesség és polgárság közt.

E helyett azonban az történt, hogy a nemesség, mint osztály rendkívül elszaporodott, annyira, hogy nem maradhatott kiváltságolt kaszt, a földbirtok felosztása s az ezzel járó elszegényedés következtében, ép a nemesség lett fogékonynya az egyenlőségi eszmék befogadására. Az ősiségi és örökösödési törvényeket a nemesség bizonyára kaszt-érdekei miatt hozta, s mégis e törvények hatottak a nemességnek, mint kasztnak felbomlására. Ezek a törvények készítették elő a nemességet a francia demokratikus eszmék felszívására. A nagy forradalom idejében a magyar nemesi rend bomladozási processusa még nem jutott közel befejezéséhez. De különben is, a

democratia akkor annyi vérben gázolt, hogy szükségkép elvesztette vonzerejét. A júliusi forradalom idejében azonban a magyar nemesi rend teljes felbomlásnak indult, amire közrehatottak a megelőző nagy háborúk, pénz- és gazdasági válságok is. S hozzá még a democatia ekkor már tisztább, s ami még inkább rokonszenvesé tehetne nálunk, *monarchikus* alakban jelentkezett. Biztosan meg lehetett volna tehát jósolni, hogy az, még az országgyűlési ellenzék egy részének bizalmatlansága, sőt aggodalma daczára, meg fogja hódítani a nemességet.

Széchenyi izgatása, melyet a „Hitel”-ben és „Világiban” kezdett, nem indult ugyan demokratikus czég alatt, de hogy hatásában demokratikus volt, kétségtelen. Hisz a kiváltságok által megkötött ósdi viszonyokat ostromolta az Új-Magyarország nevében. *Széchenyi* azonban csakhamar túlszárnyalta minden szabadelvű párt, még a főrendi ház ellenzéke is. *Wesselényi* Miklós, aki az alsóház ellenzékét vezette, oly radikális programmot tárt fel a földbirtokra nézve, mely még ma is túlzás volna. Az ingatlanokat egy sorba akarta helyezni az ingókkal. Maga Batthyányi Pozsonyba vitt programrajában kimondta az ösiség, fiskalitás és hitbizomány eltörlését, valamint a politikai előjogok lassanként leendő megszüntetését. De valamennyit túlszárnyalta Kossuth. Éles szemmel felismerte azt a társadalmi osztályt, melynek segítségével megvalósíthatja vakmerő terveit. Ez a társadalmi osztály a köznemesség, a közép rend volt, „mely nem áll oly magasan, hogy érdeke a nemzet tömegének érdekeivel ellenkezne, de nem is áll oly alant, hogy eszközül aljasodhatnék le mások suprematiai vágyai számára.

A köznemesség democratiai irányzatát létrehozták az ösiségi törvények, a köznemesség létrehozta a demokratikus átalakulást. Ez az okok és okozatok rendje.

Elvileg még a legmérsékeltebben liberális hazafiaknak sem lehetett volna kifogásuk a demokratikus törekvések ellen. De féltették fajunkat s alkotmányos szabadságunkat. Tudták, hogy a democatia megfosztja kizárólagos hatalmától a nemességet s a versenytérre viszi a nemzetiségeket. S kérdéses volt, vajjon ha azon társadalmi osztályt, mely nyolczszáz éven át fenntartott államot, fajt és szabadságot, egyszerre félreszorítják a rohamosan fellépő új elemek, nem kerül-e veszélybe állam, faj és szabadság egyaránt? Széchenyi, a ki Dessewffy Józsefet, mikor ez vele szemben a „Taglatat”-ban aggodalmait fejezte ki, szellemileg agyonbunkózta, megdöbbenve szemlélte, mily radicalis irányban tereltetik az általa kezdett moz-

galom. Conservativ csapásra akarta visszanyomni azt. Meg akarta menteni a nemességet, melynek előjogai ellen ő intézte az első hatalmas támadást. A magánjogi és birtokviszonyoknak a társadalomra, magára az alkotmányra és államra való befolyását ép úgy ismerte, mint nem ismerte Wesselényi. Tudta, hogy ha megszűnik az ősiség, szabad lesz a birtok-forgalom, a nemesség végleges elhanyaglása csak rövid idő kérdése lehet. S ennek nagy politikai hordereje feltárult előtte. A nemzeti vagyon túlnyomó nagy többsége ugyanis földbirtokból állt. Még sokkal nagyobb mérvben, mint áll jelenleg.

Ha tehát a földbirtokot elveszti a nemesség az lesz az uralkodó osztály, mely a nemzeti vagyon tömbét megszerzi. Úgy fordulhat, hogy ez az uralkodó osztály nem a magyar fajban fog gyökerezni. Ebben látta Széchenyi a democratikus elvek által képezett veszélyt a magyar fajra nézve. De azért nem foglalt, nem foglalhatott állást a democratia ellen, melynek útját ő is előkészítette. Csak túlságait akarta ellensúlyozni *aristocratikus* intézmények által. Ha fennáll a primo-genitura, okvetlenül küzdött volna ennek fenntartásáért. Conserváló hatását szemlélte Angliában. Tudta, hogy a francia nemesség, a legitim monarchia alatt, az elsőszülötti jog proclamálása által akarta magát restaurálni, miután restaurálta a királyságot. De a primo-geniturát kizárta nálunk az ősiség, végrendelkezési jog s a nemzet közszelleme egyaránt. Csak egy aristocratikus tulajdon-intézményre vethette szemét, miután az ősiségét le akarta rombolni: a hitbizományra. Ez intézményből a nagy faj-politikus rendszert akart csinálni, hogy biztosítsa az aristocrazia és a vagyonosabb, tiszta magyar köznemesség állását politikai és erkölcsi súlyát. Ő, aki a nemzetgazdaság érdekeivel ellentétesnek tartotta a hitbizományt, gazdasági politikáját alárendelte a faj-politikának. Törekvése hasztalan volt. Az agrárius átalakulás egészen radikális irányban ment végbe. Az ősiség, jobbágyi viszony, robot, dézsma, majd minden nemesi kiváltság megszüntetett, vagy az ország minden polgárára kiterjesztett.

Verbőczyi populusának helyét a democratia alapján összeolvadt magyar nemzet foglalta el.

VIII. FEJEZET.

Demokratikus átalakulásunk bírálata. – Köztársasági és monarchiabeli demokrácia. – A képviselői népuralom helyes megítéléséhez még nincs elégséges tég. – A harmadik francia köztársaság. – Az olasz, angol és magyar demokrácia jellege. – Királyi demokrácia. – Demokratikus törvényeink és intézményeink. – Ezek hatása a társadalomra. – A faji szempont a demokráciához való viszonyaiban. – Befejezés.

Hátra van még, hogy befejezés gyanánt szemlét tartsunk 1848-diki és azóta történt demokratikus átalakulásunk felett, s kérdezzük, mennyiben felel meg ez átalakulás a demokrácia követelményeinek?

E kérdésre korántsem oly könnyű válaszolni, mint első pillanatban látszék.

Mindenekelőtt különbséget kell tennünk a *monarchiában* és *köztársaságban* létező demokrácia közt. Tiszta demokráciáról, minő az ó-korban volt, ma már nem lehet szó még a köztársaságokban sem. A modern állam legyen bár köztársaság, sokkal complicáltabb feladatokkal bír, hogysesm azokat, tiszta népuralom mellett, megoldhatná. Sőt a területi s gazdasági viszonyok lehetetlenné teszik a tiszta demokrácia létesülését. Az államok rendszerint nagy kiterjedésűek. A polgároknak sokkal több dolguk van, hogysesm közvetlenül résztvehetnének a közügyek elintézésében. Az ó-kori demokrácia csak rabszolgaság mellett létezhetett, mert ez felmentette a polgárokat a földműveléstől, sőt minden erélyesebb munkától.

Jelenleg csak a representatív demokrácia létezik és létezhetik. De sokkal rövidebb idő óta létezik, hogysesm a tudomány feltárhatta volna egész lényét, megjósolhatná jövőjét. *Tocqueville* bámulatos könyvet írt az észak-amerikai demokráciáról, de inkább csak azt fej-tette ki, mily létfeltétel és szükséges intézményei vannak a népuralomnak. Csak az Egyesült-Államokat tartotta szem előtt s nem fej-tette ki a demokrácia világ-hivatását. *John Adams, Kent, Story, Marschall, Cherbuliez, Laboulaye, Kaiser, Bluntschli*, stb. kitűnő dolgokat adnak, majd egyes concret demokráciákról, majd a népuralomról általában. De műveik távolról sem képezik a tudomány végső szavát. *Guizot* pedig a második francia köztársaság ellen forduló éllel, a demokráciának inkább hibáit, mint erényeit, inkább veszélyét, mint előnyeit mutatja ki. *)

*) *Démocratie en France*, Lipcse, 1849. Csak 75 lapból álló munka.

Átalában még nincs elég tény, melyből az inductio a generalizálás magaslatára emelkedhetnék. Az eddigi tények csak azt bizonyítják, hogy a *democratia* két államban, Észak-Amerikában és Svájcban demokratikus formák mellett, a szilárdság jeleivel létezik. Ha Franciaországban végleg megszilárdul a harmadik köztársaság, a tényeknek egész új sorozata támad, melyekből a *democratia* jövőjére nézve már biztosabb következményeket lehet vonni. A köztársaság, melyben egyedül emelkedhetik teljes érvényre a népuralom; közhit szerint, csak apró államokban, vagy apró államocskák foederatiójában lehetséges. Az olasz köztársaságok, a németalföldi köztársaság fényes múltja egyrészt, míg a francia köztársaságok gyors enyészete e közhit mellett tesz tanúságot. Magában Észak-Amerikában a köztársaság, s vele a népuralom a foederatio rendszerében gyökerezik. Franciaország lesz az első példa, hogy népuralommal lehet egy nagy, hatalmas, egyöntetű, centralizált, s hozzá *katonai* államot kormányozni. Ha e példa nem egy, hanem számos évtizedes múlta fog támaszkodni, a képviseleti *democratia* egészen új, eddig ismeretlen szempontokat fog feltárni, s prestige-e bizonyára emelkedni fog a népek szemeiben.

A *democratia* problémájának fejtegetése egyébiránt kívül esik e munka keretén. A *democratia*nak Magyarországon végbement fejlődését akarván rajzolni, célomtól messze vezetne oly kísérlet, mely a népuralom jövőjét iparkodnék feltárni. A köztársasági formától tehát eltekintek. Célomra hasznosabb azon tünetek vizsgálása, melyeket a *democratia* a monarchiákban mutat. Tagadhatatlan, hogy az mindenütt nagy hódításokat tett és tesz még jelenleg is.

Miután a kiváltságokat, vagy azok legnagyobb részét felfelé lerombolta, *lefelé* terjeszkedik. Csaknem mindenütt az általános szavazati jogra törekszik. Az egyenlőséget meg akarja valósítani felfelé úgy, mint lefelé. Ezt a kettős irányzatot látjuk Angliában és Olaszországban. A születési előjogok végleges megszüntetése s az általános szavazatjog. Ez az angol és olasz radicalismus jelszava. Csakhogy míg Olaszországban a radicalismusként köztársasági irányzata van, az angol radicalismus, még ha republicanus jelszavakat emleget is, nem lép ki a monarchia keretéből. A jelenlegi angol cabinet radicalis tagjainak republicanismusa pusztán csak akadémikus. *Lafayette* Franciaország számára követelt köztársasági intézmények által körülvevett monarchiát. Az ellentétes rendszereknek ez összevegyítése azonban Franciaországban lehetetlenségnek bizonyult. Úgy látszik, hogy az angol radicalisoknak e probléma megoldása

jobban fog sikerülni. Anglia mindig a vegyes, Franciaország a tiszta rendszerek hazája volt. Ezért volt annyi forradalma Franciaországnak, míg Angliában kifejlődött és megszilárdult a Parlamentarismus, mely demokratikus alapon, valóban egyedül nyújt módot a democratia és monarchia megalkuvására.

Magyarországon a democratiának, egyáltalán nincs monarchia ellenes tendenciája. Wimpfen az 1789-diki assembleében mondta e híres paradoxont: „Le gouvernement de la France est *une démocratie royale.*”) Ez a paradoxon jellemzi a mi democratiánkat. Valóságos *királyi democratia*. Republikánusaink nincsenek sem a parlamentben, sem a parlamenten kívül. Még a legradicalisabb magyar is monarchikus. Maga *Kossuth* még az elszakadás proclamálása után, s az emigratióban sem akart Magyarországból köztársaságot csinálni. A *fajfentartási* szempont, a magyar történelemnek ez állandó jelensége, e tekintetben is döntő. Fenforog a veszély, hogy a magyar faj, köztársasági formák mellett, elvesztenié suprematiáját, vagy épen létét, a republicanismusnak tehát nálunk nincs talaja, A democratia monarchikus formákhoz alkalmazkodik.

E tünetre azonban kétségkívül befolyása van a magyar democratia evolutiójának is. A francia és olasz democratia a *polgárt*, a magyar democratia a *nemesi* rendből fejlődött ki. E különböző kiindulási pont nem nélkülözhet a gyakorlatban különböző eredményeket. A magyar democratia. származásához képest, nem szüntette meg, hanem *kiterjesztett* jogokat. A nemesi rend felemelte magához az ország összes lakosságát. Franciaországban ellenben a polgári rend rettenetes forradalomban összetörte a nemesi kiváltságokat, kiirtotta a régi nemességet. Olaszországban a democratia a hajdani köztársaságokban s ezeredéves múltban gyökerezik. Van is valami benne a régi köztársaságok s a római praetorianusok szelleméből. Es származásához képest köztársasági tendenciával bír. Az angol democratia vegyesebb eredetű. A nemesség nem zárkózott el egészen a polgárságtól. Az aristocratiával a másod, harmadszülött fiúk által érintkezett. Nem is oly kizárólagos, türelmetlen, mint a francia, vagy az olasz democratia.

Legkevésbbé kizárólagos, legkevésbbé türelmetlen a magyar democratia. *Partout le pincipe du despotisme en face du droit de l'insurrection.* Guizot*) e szavai jellemzik Franciaországban a democratia, sőt minden rendszer uralmát. Minderről nálunk szó sincs.

*) Id. m. 19. 1.

Pártharczaink vannak, de ezek nem mennek a kiirtásig. Nem a democratia mellett vagy ellen vívatnak. Nincs egyetlen szervezett pártunk sem, mely nem vallaná magát demokratikusnak. De viszont nincs pártunk, mely par excellence demokratikus törekvéseket írna zászlajára. A democratiát tény, az egyenlőség ténye gyanánt fogadtuk el; de azt nem viszzük végkövetkezményeire. Átalános szavazati jogot, mely a valódi democratiának nélkülözhetlen feltétele; de van szabadelvű választó törvényünk, mely kiterjesztette a szavazati jogot egész a tíz, sőt nyolcz holdföldig, az ingatlanból vagy tőkéből származó 105 írt, illetve 15 írt, s a keresetből vagy hivatalból származó 200, illetőleg 500 firt jövedelemig. A honoratoroknak ugyanazon törvény*) jövedelemre való tekintet nélkül ad szavazati jogot. Ez a census még mindig messze áll ugyan az atalános szavazati jogtól; messzebb még az 1867. és 1872. évi angol választási reformnál is. De ki követeli nálunk a census megszüntetését, ki panaszkodik nálunk, hogy nincs egyenlőség? A törvény előtti egyenlőséget behoztuk. A legutolsó pár szabadságát ugyanazon garantiák védik, mint a főúrét. A primae nonus, melylyel a magyar nemes büszke daczot szegezett még a királyijai szemben is, nem nemesi kiváltság többé. Az egyéni szabadság, házjog biztosítékai, hábár még kiegészítésre várnak, hatályosabbak a hajdani kiváltságnál és kiterjednek az ország minden lakosára. S ez a magyar demokratikus szellemet kielégíti, mely híjával van minden túlzásnak s a végletekig való érvényesülés vágyának.

Csak így fejthető meg, hogy felsőházunk még feudális alakjában létezik és mégis csak ritkán emelkedik panasz. A közszellem elég biztosítékot lát az alsőház demokratikus szervezetében. A kisebb haszonvételek, a feudális magánjog e maradványai, még mai napság is léteznek; de eltöröltük az ősiségét, a robotot, a dézsmát. A közszellem, mely a dolog lényegére nézve ki van elégítve, az időrrt bizza a feudális reminiscentiáknak a magánjogból való végleges kiirtását. A törvényhatóságokban az 1870. t.-cz., s a Budapestet rendező 1872: 26. t.-cz. áttörte a demokratikus rendszert, midőn a bizottság felerészét a legtöbb adófizetőkől rendelte megalkotni; de ugyanezen törvényczikkek megszüntették a választók magas censusát a városokban, s az orsz. képviselő választási census hozta be. A mit tehát a democratiától elvettek a vámon, bővégesen visszaadták a réven. A közszellemet ez kielégíti; mert a

*) 1874: 33. t.-cz.

sárosok csak a census egyenlősítése által nyertek először, legalább megközelítőleg, demokratikus szervezetet. A városokban volna ugyanis megvalósítható a valódi representatív, sőt akár a tiszta democratia. De a mi városaink fenébb rajzolt democratiaellenes irányzatához képest, ez a rendezés a népuralmi törekvésnek nagy diadalát képezi.

S közjogi törvényeink nivellírozó hatásával egyenlő lépést tartottak birtoktörvényeink. Az előbbi fejezetben kimutattam, hogy már az ősiség nem nélkülözött bizonyos demokratikus hatást. Az ősiség feudális romjának ledőlte után pedig a földbirtok a forgalom szabad tárgyává lett. Adás-vevésnek, sőt apróra való felosztásnak van alávetve. A nemes ősi vagyonát nem védik többé a földbirtokot a családhoz lenyűgző törvények. A verseny felszabadult, szedi áldozatait; de egyszersmind hajtja az egyenlőség felé a magyar társadalmat. A kötött végrendelkezési jog szintén végzi vagyon bomlasztó munkáját, s e processus arányában terjeszti a társadalomban is a democratiát.*)

*) Midőn a jelen közlemény már sajtó alatt volt, akkor hozta az országos gazdagylés ismeretes határozatát a földbirtok minimumának törvényhozási megállapítására vonatkozólag. Azok után, amiket munkámban írtam, mondanom sem kell, hogy e határozat homlokegyenest ellentétben van a demokratikus iránynyal, mely szétörte a földbirtok feudális bilincseit, s a nemzeti vagyonnak minél több kézre való jutásában gyökerezik. A gazdák határozatát, ép e szempontból megtámadtam már a napi sajtóban, s lehetetlen, hogy a magyar demokratiáról szóló munkámban azt hallgatással mellőzzem. Egyáltalán kétségbe vonom, hogy Magyarországon a birtok feldarabolás oly mérvű volna, melylyel szemben minimum-törvényt kellene hozni. De ha a felaprózás léteznék is, a minimum megállapítását elvi szempontok tiltják. Nem pusztán agrárius kérdéstről, hanem a szabadelvűségről vagy visszalépésről van szó. Jól tudom, hogy a minimum megállapítása még nem egy jelentőségű a feudális viszonyok visszaállításával. *De egy lépés visszafelé.* Utána következhetik a *végrendelkezési jog* megváltoztatása, melynek mint munkámban kimutattam – szintén döntő befolyása van a liberalismusra. Utána következhetnek oly törekvések, melyek *meg* nagyobb mérvben gátolják a földbirtok felaprózását és szabad forgalmát, s így még gyökeresebb ellentétben lesznek a demokratiával. A visszafelé vezető irányzatot tehát első lépésénél kell megtörni.

Hiszen a gazdák gyűlésén nem egy szónoklat, mintha a legitim királyság kamarájának viszhangját képezte volna, mely követelte az *elsőszülötti jog*, *hitbizomány*, *majorátus* visszaállítását, vagy kiterjesztését. Sőt még ez a kamara, az ultra-royalisták sem mentek annyira, mint elment *Okolicsányi* Sándor 5-600 holdas birtokra is hitbizományi követelvé; pedig ez a kamara, ezek az ultra-royalisták, miután restaurálták a királyságot az *ancienne noblesse*-t is restaurálni akarták!

S ha ily irányban fordul a magyar közszellem, úgy a hagyományos magyar liberalismus napjai meg vannak számlálva!

A francia társadalmat a Code civil változtatta demokratikussá; a mi magánjogi törvényeink hasonlólag hatnak. Sőt az ingatlan átruházás nálunk oly gyors, hogy a legtávolabb menő igazságszolgáltatási és demokratiai követeléseket is kielégítheti. E gyorsaságban szinte túlzás van s gazdaságilag a földbirtokos osztályt bizonyára fenyegeti. E földbirtokos osztály a gentry. Ep azért emelkedik panasz különösen napjainkban. E panasznak egyébiránt pusztán *faji* szempontból lehet jogosultsága, s e szempontból emelik is. A democratia érdeke a földbirtok minél nagyobb forgalmát és felaprózását követeli. De a magyar faji érdek a mellett van, hogy a hajdani nemesi rend, mely az alkotmány és faj fentartója volt, mint földbirtokos osztály folyhasson be a közügyekre. Íme, miután kiindulási pontunktól kezdve annyiszor találkoztunk a fajconservativismus jelenségeivel, most előadásom végén szintén e fajconservativismusra való utalással veszek búcsút az olvasótól.

A magyar, történetének egész folyamán, soha sem indult ki általános elvek álláspontjáról. Minden eszme világosságát a fajérdekek prizmáján keresztül szemlélte. Liberalis volt, de liberalismusát a fajérdekekhez mérte. Közszellemében meg volt és meg van a demokratiai irányzat. De a fajérdekek képezik a határt, melyen túl nem lép. S kinek jutna eszébe ezért kárhozatni öseinket, vagy a jelenlegi nemzedéket. A magyar, nagy idegen népek közé ékelve, létéért vívott százados harcokban, csak úgy tarthatta fenn magát, hogy a faji szempontoknak alárendelt minden más szempontot. Ha eszményeken kapkod, ábrándok után fut, tán nagyobb, érdekesebb

Igaz, ez az irányzat egy igen magas szempontnak van alárendelve: a *faj-conservativismus* szempontjának.

De, az istenért, már majdnem négy évtized, négy évtizeden alapuló tapasztalat megczáfotta *Desewffy* Józsefet, az akkori conservativeket. Megczáfolta magának *Széchenyinek* utólagos aggodalmait. A *szabadföldbirtok nem vált a magyar faj hátrányára*. Bőt a szabadföldbirtok és liberalismus mellett óriási hódításokat tett, terjeszkedett oly mérvben, minőre nincs példa történelmünkben.

A közvélemény tehát megnyughatik. A liberalismus nem fenyegeti, hanem csak kifejtheti a magyar fajt. Azok a setét képek, melyek leplét a gazdák gyűlésén bontogatták, csak egy megczáfolt múlt árnyékából állnak, mely ellen minden szabadelvű institutióknak, átalakulásunk legfényesebb diadalai és a nemzet ösztönszerű érzelmei tiltakoznak. *Ég jaj volna a magyar fajnak, ha bebizonyodnék, hogy a liberalismus ellentétben van életérdekeivel*. A liberalisinusé a jövő. A magyar fajé csak a múlt lenne. Hasztalan sánczolná el magát mesterséges gátak mögé. A liberalismus árja feltartóztathatlanul keresztültörne azokon. Szerencsérc azonban ez nincs így. *A liberalismus és a magyar faj érdekei solidarisak*. És ebben van jövőnk biztosítéka.

dolgokat művel vala, de elveszthette volna a legfőbbet, melyet ki nem pótolhat rá nézve semmi eszmény, semmi ábránd: nemzeti és faji létét.

És még így, a fajpolitika mellett is, nemcsak a legszabadabb, hanem a legszabadelvűbb és legdemokratikusabb népek sorába küzdötte fel magát. A szabadelvűség és democratia jövője tehát Magyarország nem lehet kétséges.

Jegyzet. A harmadik fejezet végén nem szó szerint idéztem *Salamon Ferencz* kitűnő történetíróknak „A római hódítás Magyarországon” című értekezésében mondott szavait. De ez értekezés, melyet szerző Budapest története című művéből „nem mutatvány gyanánt” közölt a Budapesti Szemle tizenötödik kötetében (1877 29-30 szám) a 330, 302 stb. lapokon kétségtelenné teszi, hogy genialis történészünk a mondottakhoz képest azt hiszi, miszerint a római civilizációnak és intézményeknek közvetlen hatásuk is volt Magyarországra, sőt kikel azon felfogás ellen, mintha mai institúcióink nagyobb mérvben származnának a germánoktól, mint a rómaiktól.- Nem bocsátkozom a mondottak ismétlésébe. Csak annyit jegyzek meg, semmiféle nemzetiségi szempont sem tiltja azon tény elfogadását, hogy intézményeink franco-germán eredetűek, már azért sem, mert ez intézményeket nagy részét, s a civilizációt még nagyobb mérvben a franco-germán világ is Rómától kölcsönözte. Rómától közvetlenül mit sem kaptunk, de Róma széthullott kincseinek nagy reservoírából, mely a franco-germán világ volt, közvetve ránk is hárult a modern népek nagy, közös öröksége.

Igazítás. Az 5. lapon e helyett A renaissance romantizismusa, olvasandó *Provence romantizismusa*.

Czélzás a troubadourokra.

TARTALOM.

- I. FEJEZET. Párhuzam a magyar és az angol közszellem közt. – Az előbbinek különös sajátosságai. – A fajconservativismus és történeti egység. – A democratia és szabadság nem correlativ fogalmak. – A feudalismus és a szabadság. – A democratia nem a szabadság szempontjából tárgyalandó..... 1
- II. FEJEZET. A democratianak a törvényekben és társadalomban gyökerező okai. – Ősiség, öröklött földbirtok, hűbériség. Az éjszak-amerikai és európai democratia létrejöttének különbsége. – A puritán kiindulási pont. jobbágyság, rabszolgaság. – Az egyenlőség Éjszak-Amerikában. – Macaulay jóslata. – Mi által menekülhet Anglia, hogy e jóslat rajta ne teljedjék? – A polgári rend és a városok. – Vonatkozás Magyarországra..... 9
- III. FEJEZET. A magyar városok és polgárság másként támadtak, mint a nyugati polgári rend. – Kétféle városrendszer. – A szabadság és feudalismus hatása a városi életre. – Olasz, francia, spanyol, angol városok és polgárság. – A magyar városok keletkezése és gyors fejlődésüknek okai. – A magyar polgári rend kiindulási pontja nem harcziás..... 15
- IV. FEJEZET. Az előbbi fejezet folytatása. – Római telepek. – A római civilisatio hatása Magyarországon nem volt közvetlen. – Flandriai telepek. – Lovag-polgárok. – Kezdetleges állapotok. – A magyar és a francia polgár háza. – Az építő szellemnek a magyar polgári rendből és általában a magyar fajból való hiánya. – Az ipar, kereskedelem és polgári cultura fejletlensége..... 21
- V. FEJEZET. A városok önkormányzati szervezete. – Democratiai alap. – Közjogi állásuk. – A magyar polgárság országos renddé lesz. – Küzdelmének kezdete a nemességgel. – Az ellentét élesebbé válik. – A városok elleni reactió. – Korlátozó rendszabályok, melyek megfelelnek az alkotmány-conserváló iránynak. – A jozefinisinus és a francia forradalom. – A városi polgárság nem vesz részt a demokratikus mozgalmakban..... 84
- VI. FEJEZET. A polgárság helyett a nemesség veszi kezébe a democratia zászlaját. – Nagy Pál álláspontját az ellenzék meghaladja. Tények, melyek igazolják, hogy a nemesség liberálisabb volt a polgárságnál. – A polgárság ellenzi a városok democraticus rendezését. – Választó polgárok. – Census. – Szeged szabadelvűsége. – A letelepedés. – Zsidó-kérdés. A honoratorok. – A nemesség önkényt mond le előjogairól. – Azon okok előzetes ismertetése, melyek a nemesség közszellemét democratiai irányba vitték..... 44
- VII. FEJEZET. A nemesség democratiai irányzatának különös okai. – A vagyon felosztás hatása a democratiaira. – Az örökösödési és vágyon átruházási törvények. – Szabad végrendelkezési jog. – A primogeniture és a magyar ősiség különböző hatása. – Az agrárius átalakulás radikális irányt vesz. – Széchenyi aristokratikus gátakat akar emelni. – A kifejlesztés..... 58
- VIII. FEJEZET. Democratikus átalakulásunk bírálata. – Köztársasági és monarchiabeli democratia. – A képviseleti népuralom helyes megítéléséhez még nincs elégséges tény. – A harmadik francia köztársaság. – Az olasz, angol és magyar democratia jellege. – Királyi democratia. – Democratikus törvényeink és intézményeink. – Ezek hatása a társadalomra. – A faji szempont a democratiahoz való viszonyaiban. – Befejtés..... 67